

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПЕТРЕНКО ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА

УДК 811.111-112:81'371

ДИСЕРТАЦІЯ

**СТРАТЕГІЇ НЕВВІЧЛИВОСТІ У ДИСКУРСІ ДРАМ В. ШЕКСПІРА:
КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ О.М. Петренко

Науковий консультант – Шевченко Ірина Семенівна, доктор філологічних наук, професор

Харків – 2018

АНОТАЦІЯ

Петренко О.М. Стратегії невічливості у дискурсі драм В. Шекспіра: когнітивно-прагматичний аспект. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 «Германські мови». – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна МОН України; Харків, 2018.

У дисертації на основі моделювання лінгвокультурного поведінкового ознакового концепту-регулятиву НЕВВІЧЛИВІСТЬ розроблено таксономію стратегій і тактик невічливості у дискурсі драм В. Шекспіра, визначено їхні соціокультурні та лінгвопрагматичні характеристики і жанрову специфіку.

Об'єктом дослідження є стратегії і тактики невічливої комунікативної поведінки, закорінені в уявленнях англійців XVI–XVII ст. про НЕВВІЧЛИВІСТЬ і реалізовані в дискурсі драми, а предметом – когнітивно-прагматичні характеристики стратегій і тактик невічливості та їхня жанрова специфіка в комедіях і трагедіях В. Шекспіра.

У роботі висунуто гіпотезу, за якою стратегії і тактики невічливої комунікативної поведінки зумовлені структурою НЕВВІЧЛИВОСТІ – антиконцепту в етичній антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ. НЕВВІЧЛИВІСТЬ є лінгвокультурним ознаковим поведінковим концептом-регулятивом, що утілює етнокультурну і лінгвопрагматичну специфіку ранньоновоанглійського періоду.

Матеріалом дослідження слугують 2798 висловлень, що маніфестують невічливу комунікативну поведінку у складі стратегій і тактик невічливості, які отримані шляхом суцільної вибірки з 13 комедій, 11 трагедій і 4 трагікомедій В. Шекспіра. Для встановлення концептуальних ознак НЕВВІЧЛИВОСТІ використано дані компонентного аналізу

94 лексеми – номінацій НЕВВІЧЛИВОСТІ та їх синонімів з 34 словників і тезаурусів англійської мови.

Робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками, загальних висновків, списку бібліографії та трьох додатків.

У першому розділі «Теоретичні засади вивчення невічливості у дискурсі» критично узагальнено підходи до вивчення невічливої комунікативної поведінки в лінгвістиці та в суміжних науках, принципи когнітивно-дискурсивного вивчення НЕВВІЧЛИВОСТІ, актуалізованої у дискурсі драм В. Шекспіра. На основі когнітивно-прагматичного та інтерсуб'єктивного вимірів дискурсу простежено специфіку драматургічного дискурсу і визначено провідні параметри для аналізу комунікативної невічливості. До соціокультурних параметрів невічливої комунікативної поведінки віднесено комунікативні ролі, обличчя, норми, владу, дистанцію між мовцем і слухачем. До лінгвопрагматичних параметрів – інтенції, емоції, ступінь імпозиції, перлокутивний ефект реалізації стратегій невічливості у дискурсі.

У другому розділі «Методичні засади аналізу невічливості у дискурсі В. Шекспіра» деталізовано алгоритм вивчення стратегій невічливості, що актуалізують в діалогічному дискурсі концепт НЕВВІЧЛИВІСТЬ, встановлено одиниці такого аналізу. Дискурс драм В. Шекспіра визначено як релевантний матеріал для виявлення і концептуальних, і прагмафункціональних властивостей комунікативної невічливості, що засвідчують лінгвопоетологічні та лінгвопрагматичні властивості діалогічного дискурсу комедій і трагедій В. Шекспіра, який характеризується реалістичним відображенням мовної ситуації і мовленнєвої практики ранньонованглійського періоду згідно з жанрово-стилістичними властивостями його поезики.

У третьому розділі «Мовленнєві стратегії невічливості у комедіях і трагедіях В. Шекспіра» виявлено номінативний простір НЕВВІЧЛИВОСТІ

методом компонентного аналізу імені концепту та лексем-синонімів і асоціатів з подальшим логічним виводом гіперсем. На базі структурованих значень упорядковано семантичне поле «Impoliteness» у складі шести мікрополів і їхніх розширень, здійснено моделювання поведінкового концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ у складі шести слотів і їхніх уточнень, який схематизує окремі стратегії і тактики невічливої комунікативної поведінки у вигляді слотів і розширень. Визначено і класифіковано стратегії, тактики і прийоми актуалізації поведінкового концепту-регулятиву НЕВВІЧЛИВІСТЬ у ситуаціях невічливого спілкування в дискурсі шекспірівських драм. Аналіз дискурсивних стратегій здійснено на базі релевантних соціокультурних та лінгвопрагматичних параметрів невічливості. Встановлено мовні індикатори, тригери та інтенсифікатори мовленнєвих стратегій невічливості.

Виявлено сполучуваність (перетин) стратегій і тактик невічливості в окремих комунікативних ситуаціях, що пояснюється частковим накладанням концептуальних уточнень, актуалізованих у дискурсі. Надано опис жанрової специфіки стратегій і тактик невічливості у шекспірівських п'єсах і встановлене суттєве жанрове варіювання їхньої таксономії та частотності у комедіях порівняно з трагедіями.

Результати дослідження можуть бути узагальнені у таких висновках.

Стратегія невічливості є когнітивно-комунікативною сутністю, яка закорінена у прагматичному (не онтологічному) концепті НЕВВІЧЛИВІСТЬ. Доведено, що цей лінгвокультурний концепт є оцінним концептом-регулятивом комунікативної поведінки. Його розуміння можливе лише у співставленні з протичленом в антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ у межах мезоконцепту ЕТИКА, профільованого в домені СПІЛКУВАННЯ, що надає НЕВВІЧЛИВОСТІ статус антиконцепта.

Лексеми різних частин мови та словосполучення – номінації концепту, що складають його номінативний простір, упорядковано семантичним полем

«Impoliteness». За семним складом своїх компонентів це поле містить шість мікрополів та їх розширень, які частково накладаються і слугують концептуальними ознаками НЕВВІЧЛИВОСТІ.

Структура концепту, задана цими ознаками, змодельована у вигляді слотів ЗНЕЦІНЕННЯ СЛУХАЧА, ВТРУЧАННЯ, НЕДОПУСТИМЕ ВИКЛЮЧЕННЯ, НАВ'ЯЗУВАННЯ, ІРРАЦІОНАЛЬНА НЕВВІЧЛИВІСТЬ та їхніх уточнень, поєднаних зв'язками каузації і характеристичності.

Окреме місце на перетині периферійних зон двох антиконцептів ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ займає слот УДАВАНА НЕВВІЧЛИВІСТЬ, поєднаний з НЕВВІЧЛИВІСТЮ за схожістю. Ушкоджуючи обличчя за формою, але зберігаючи його за інтенцією, цей слот відповідає серединній зоні на аксіологічній шкалі ВВІЧЛИВІСТЬ – ДОПУСТИМА ВВІЧЛИВІСТЬ – НЕВВІЧЛИВІСТЬ.

Дискурсивні стратегії комунікативної невічливості схарактеризовані за параметрами комунікативної ролі, обличчя, норми, влади, дистанції (соціокультурний вимір) та інтенції, емоції, ступеню імпозиції, перлокутивного ефекту (прагматичний вимір). Механізми стратегій невічливості потрактовано через інтерсуб'єктивність комунікантів.

У дискурсі драм В. Шекспіра НЕВВІЧЛИВІСТЬ актуалізується шістьма стратегіями і тактиками з відповідними прийомами, де перші відповідають слотам концепту, а другі – їхнім уточненням. Зокрема, стратегія знецінення слухача (інтенція негативної характеристичності і приниження адресата) реалізована тактиками критикування і применшення. Стратегія недопустимого втручання (мета – порушення особистого простору адресата) реалізується тактиками турбування і навмисного заподіяння шкоди. Стратегія недопустимого виключення (відсторонення) – тактиками відмежування, ворожості, уникання розмови, недружелюбності, неприйняття, байдужості. Стратегія недопустимого нав'язування (обмеження свободи дій/думок адресата) – тактиками неповаги, самовпевненості, безсоромності,

перебільшення, себелюбства. Стратегія навмисної недоречності (дисгармонізація взаємодії) – тактиками порушення норм етики, естетики, раціональності.

Стратегія удаваної невічливості інтендована гармонізувати спілкування у ситуаціях дружньої або фамільярної взаємодії. Тактики кепкування і грайливості засновані на інконгруентності між позитивною налаштованістю мовця і невічливим способом його комунікативної поведінки.

Стратегії невічливості в дискурсі В. Шекспіра зазнають жанрового варіювання переважно за параметром ситуації: стратегії знецінення слухача, недопустимого втручання, недопустимого виключення зафіксовано в ширшому наборі ситуацій в трагедіях, а стратегія недопустимого нав'язування – в комедіях. Стратегії навмисної недоречності і удаваної невічливості виявляються сталими з точки зору жанру.

Отримані результати та висновки повністю доводять гіпотезу дослідження. Це засвідчує їхній внесок у лінгвокогнітивістику і прагматику, зокрема когнітивні прагмалінгвістику, дискурсологію, прагмастилістику.

Здійснена нами розвідка є внеском у лінгвокогнітивістику та прагматику (когнітивну прагмалінгвістику, когнітивну дискурсологію, прагмастилістику). Результати дослідження розбудовують теорію ввічливості у когнітивно-дискурсивному ракурсі (вияв таксономії стратегій невічливості), розкривають когнітивні засади дискурсивної стратегії (стратегії і тактики дискурсу зумовлені структурою поведінкового концепту), поглиблюють теорію антиконцепту (осмислення антиномії концепт-антиконцепт у сфері ЕТИКА), розширюють типологію концептів (поглиблюють розуміння лінгвокультурного ознакового концепту-регулятиву комунікативної поведінки, його схемного моделювання та способів дискурсивної актуалізації), роблять внесок у становлення новітньої когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістики в її історичному вимірі.

Перспективою роботи є дослідження міжкультурного та діяхронічного варіювання стратегій і тактик невічливості, а також адаптація розробленої методології до аналізу інших поведінкових концептів-регулятивів із подальшим виокремленням і типологізацією відповідних стратегій і тактик, що сприятиме розбудові компаративного напрямку когнітивно-прагматичних студій.

Ключові слова: драми В. Шекспіра, когнітивна прагматика, лінгвокультурний концепт-регулятив, невічлива комунікативна поведінка, поведінковий ознаковий концепт НЕВВІЧЛИВІСТЬ, стратегія і тактика дискурсу.

ABSTRACT

Petrenko O.M. Impoliteness strategies in the discourse of Shakespearean dramas: a cognitive-pragmatic aspect. – Dissertation. Manuscript.

Dissertation for a Candidate Degree in Philology (PhD): Speciality 10.02.04 «Germanic languages». – V.N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2018.

The thesis focuses on identifying impoliteness strategies and tactics in the discourse of Shakespearean dramas based on the model of the linguo-cultural behavioral prescriptive concept-property IMPOLITENESS. Socio-cultural and linguo-pragmatic characteristics, as well as genre properties of impoliteness strategies are outlined.

The object of research is strategies and tactics of impolite behavior rooted in the 16–17th-century English mental representation of IMPOLITENESS implicated in drama discourse. The subject matter of the analysis is cognitive and pragmatic

properties of impoliteness strategies and tactics, as well as their genre peculiar properties in Shakespearean comedies and tragedies.

I argue that strategies and tactics of impolite communicative behavior are determined by the structure of IMPOLITENESS – an anti-concept within the ethic antinomy POLITENESS / IMPOLITENESS. IMPOLITENESS is a linguo-cultural regulative concept-property that embodies ethno-cultural and pragmatic distinctive qualities of Early Modern English.

The data analyzed comprise 2798 utterances of impolite communicative behavior representing impolite strategies and tactics. These utterances are drawn from 13 comedies, 11 tragedies and 4 romances of W. Shakespeare by continuous sampling. The study focuses on the use of 94 lexemes directly nominating IMPOLITENESS and their synonyms extracted from 34 English language dictionaries and thesauruses with the aim to determine conceptual characteristic feature of IMPOLITENESS.

This dissertation has five structural parts: Introduction, three chapters with conclusions, General Conclusions, References, and three Appendixes.

The first chapter “Theoretical grounds of impoliteness discourse studies” critically generalizes existing approaches to impolite communicative behavior in linguistics and related sciences, principles of cognitive and discursive studies of IMPOLITENESS embodied in the discourse of Shakespearean dramas. Within the framework of cognitive-pragmatic and intersubjective discourse approaches, the characteristics of drama discourse are considered and the main parameters for communicative impoliteness analysis are identified. The socio-cultural parameters of impolite communicative behavior are stated as: communicative roles, face, norms, power, speaker – hearer distance. Intentions, emotions, rank of imposition, and perlocutionary effect are related to linguistic and pragmatic parameters.

The second chapter “Methodology of impoliteness analysis in the discourse of W. Shakespeare” introduces the heuristic procedure for the analysis of impoliteness strategies which implement the concept IMPOLITENESS in a

dialogical discourse; the units of this analysis are determined. The discourse of Shakespearean dramas proves to supply relevant material for identifying conceptual, pragmatic and functional features of communicative impoliteness, judging by linguistic poetical and pragmatic characteristics of the dialogical discourse in Shakespearean comedies and tragedies. They present a realistic reflection of communicative situations and speech practices in Early Modern English according to the genre and stylistic features of W. Shakespeare's poetics.

The third chapter "Impoliteness speech strategies in comedies and tragedies by W. Shakespeare" figures out the nominative field of IMPOLITENESS by means of a componential analysis of the name of the concept, as well as its lexemes-synonyms and associates, with further logical derivation of hypersemes. The semantic field «Impoliteness» comprised of six microfields and their extensions is arranged. The behavioral concept IMPOLITENESS with six slots and their elaborations is modeled on the basis of structured meanings. The conceptual scheme structured by slots and their elaborations corresponds to particular strategies and tactics of impolite communicative behavior. This chapter also determines and classifies strategies, tactics and their linguistic devices which implement the behavioral regulative concept IMPOLITENESS in situations of impolite communication in the discourse of Shakespearean dramas. Discursive strategies are analyzed on the basis of relevant socio-cultural and linguo-pragmatic parameters of impoliteness. Linguistic indicators, triggers and intensifiers of impoliteness speech strategies are determined.

The research outlines the co-occurrence of impoliteness strategies and tactics in certain communicative situations, which can be explained by partial overlapping of conceptual elaborations implemented in the discourse. Genre specific properties of impoliteness strategies and tactics in Shakespearean plays are described. Significant genre variation of their taxonomy and frequency in comedies compared to tragedies is specified.

The results of the investigation can be summarized in the following conclusions.

An impoliteness strategy is defined as a cognitive and communicative entity, embodied in the pragmatic (not ontological) concept IMPOLITENESS. I argue that this linguo-cultural concept is an evaluative regulative concept of communicative behavior. Its interpretation is only possible as opposed to its counterpart within the antinomy of POLITENESS / IMPOLITENESS within the meso-concept ETHICS, profiled in the domain COMMUNICATION. This explains for the status of IMPOLITENESS as an anti-concept.

Lexemes of different parts of speech and collocations nominating the concept compile its nominative field; they are organized in the form of a semantic field «Impoliteness». According to its components, this field embraces six micro-fields and their extensions that reveal conceptual characteristic features of IMPOLITENESS and partly overlap.

The concept structure specified by these characteristic features is modeled as a cognitive scheme with slots – DEVALUATION OF THE HEARER, UNWARRANTED INTRUSION, UNWARRANTED EXCLUSION, UNWARRANTED IMPOSITION, IRRATIONAL IMPOLITENESS and their elaborations, integrated by logical bonds of causation and characterization.

Being connected with IMPOLITENESS by logical similarity, the slot MOCK IMPOLITENESS occupies the peripheral intersection zone of the two anti-concepts POLITENESS / IMPOLITENESS. This slot formally seems face-threatening but intentionally is aimed at polite behavior, which corresponds to the middle zone on the axiological scale POLITENESS – WARRANTED POLITENESS – IMPOLITENESS.

Discursive strategies of communicative impoliteness are characterized through the parameters of communicative roles, face, norms, power, distance (socio-cultural dimension) and intensions, emotions, ranking of imposition,

perlocutionary effect (pragmatic dimension). The mechanism of impoliteness strategies is explicated of the speaker – hearer intersubjectivity.

In Shakespeare's discourse IMPOLITENESS is actualized in discourse by six strategies and tactics with relevant linguistic devices, where the former correspond to concept slots, and the latter to slot elaborations. Specifically, devaluation strategy (intended to negative characterization and humiliation of the hearer) is manifested through tactics of criticism and derogation. Unwarranted intrusion strategy (aimed at interfering with the hearer personal space) is actualized by tactics of disturbing and causing intended harm. Unwarranted exclusion strategy is realized with the help of the following tactics: distancing, hostility, avoidance of speech, unfriendliness, non-acceptance, and insensitivity. Unwarranted imposition strategy (restricting freedom of the hearer actions or thoughts) is represented by disrespect, offensive display of superiority, shamelessness, moral exaggeration, and selfishness. Intended impropriety strategy (disharmonizing interaction) employs the tactics of violation of rational, ethical and esthetical norms.

Mock impoliteness strategy intends to harmonize communication in situations of friendly or off-hand interaction. Tactics of banter and playfulness are based on incongruence between speaker's positive disposition and impolite manner of his communicative behavior.

Impoliteness strategies in Shakespearean discourse reveal genre variation mainly with respect to the situational parameter: devaluation of the hearer, unwarranted intrusion, unwarranted exclusion strategies occur in a wider range of situations in tragedies, while unwarranted imposition strategies prevail in comedies. Strategies of intended impropriety and mock impoliteness tend to be genre invariable.

The results and conclusions obtained prove the initial research hypothesis. They contribute to cognitive linguistic studies and pragmatics, namely cognitive linguistic pragmatics, discursive studies, pragmatic stylistics. On the whole, the

results enhance impoliteness theory in a cognitive and discursive perspective (determining the taxonomy of impoliteness strategies), reveal cognitive underpinning of a discursive strategy (discourse strategies and tactics are determined by the structure of a behavioral concept), enrich the theory of anti-concept (apprehending antinomy of concept/anti-concept in the sphere of ETHICS), expand the taxonomy of concepts (gain a better comprehension of a linguistic and cultural regulative concept-property of a communicative behavior, its scheme-based modeling and means of linguistic actualization), contribute to further integration between cognitive and discursive frameworks of linguistics in historic studies.

The dissertation opens up new perspectives for investigating cross-cultural and diachronic variations of impoliteness strategies and tactics, as well as for adapting the methodology developed to the analysis of various behavioral regulative concepts with further identification and classification of corresponding speech strategies and tactics, which will contribute to the development of comparative studies in cognitive pragmatics.

Key words: behavioral concept-property IMPOLITENESS, cognitive pragmatics, discourse strategy and tactic, impolite communicative behavior, linguo-cultural regulative concept, Shakespearean drama.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Petrenko O. M. (Im)politeness theories in discourse // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. 2010. № 897. С. 144–149.
2. Петренко О.М. Функціональні типи невічливості // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. 2012. № 1022. С. 90–94.
3. Петренко О.М. Діалектична єдність ввічливості та невічливості крізь призму еколінгвістики // Науковий вісник Дрогобицького державного пед. ун-ту. Серія: філологічні науки (мовознавство). 2016. № 6. С. 136–140.
4. Петренко О.М. Типологія стратегій невічливості у дискурсі В. Шекспіра // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. 2018. № 87. С. 121–128.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

5. Petrenko O. M. The notion of mock impoliteness // Проблемы лингвистики и лингводидактики: международный сб. науч. ст. / Белгород: Белгородский гос. нац. исследоват. ун-т. 2013. Вып. 1. С. 231–235.
6. Petrenko O. M. Revisiting (im)politeness, face and identity construing // Science and Education: a New Dimension. Philology. 2015. III (11). Issue: 56. P. 23–26.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Петренко О.М. Ввічливість та невічливість як комунікативні категорії // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали IX Міжнародної наукової конференції / ХНУ імені В.Н. Каразіна, Харків, 5 лютого 2010 р. Харків: ХНУ, 2010. С. 245–256.

8. Петренко О.М. Організація дискурсу ввічливості й неввічливості // І Таврійські філологічні читання: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / Херсон, 27–28 лютого 2015 р. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 233–234.
9. Петренко О.М. Неввічливість як комунікативна метакатегорія // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: тези доповідей XIV наукової конференції з міжнародною участю / ХНУ імені В.Н. Каразіна, Харків, 27 березня 2015 р. Харків: ХНУ, 2015. С. 179–180.
10. Петренко О.М. Когнітивна семантика НЕВВІЧЛИВОСТІ / IMPOLITENESS // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: тези доповідей XVII наукової конференції з міжнародною участю / ХНУ імені В.Н. Каразіна, Харків, 2 лютого 2018 р. Харків: ХНУ, 2018. С. 133–134.

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	17
ВСТУП	18
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ	
НЕВВІЧЛИВОСТІ У ДИСКУРСІ	27
1.1. Поняття неvvічливості у гуманітарних студіях	28
1.2. Дискурс драми як середовище актуалізації неvvічливості	37
1.2.1. Когнітивно-прагматичний вимір дискурсу	37
1.2.2. Інтерсуб'єктивний вимір дискурсу	45
1.3. Провідні параметри комунікативної неvvічливості	50
1.3.1. Соціокультурні параметри неvvічливості	50
1.3.2. Прагмалінгвістичні параметри неvvічливості	61
1.4. НЕВВІЧЛИВІСТЬ як поведінковий концепт-регулятив	70
Висновки до першого розділу	76
 РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ НЕВВІЧЛИВОСТІ	
У ДИСКУРСІ В. ШЕКСПІРА	79
2.1. Методи та алгоритм дослідження стратегій неvvічливості у драмах В. Шекспіра	79
2.2. Дискурс драм В. Шекспіра як матеріал вивчення невvічливості	86
2.2.1. Лінгвопоетологічні властивості драм В. Шекспіра	87
2.2.2. Лінгвопрагматичні властивості дискурсу ранньоновоанглійського періоду	92
Висновки до другого розділу	100

РОЗДІЛ 3. МОВЛЕННЄВІ СТРАТЕГІЇ НЕВВІЧЛИВОСТІ	
В КОМЕДІЯХ І ТРАГЕДІЯХ В. ШЕКСПІРА	104
3.1. Концептуалізація НЕВВІЧЛИВОСТІ в драмах В. ШЕКСПІРА	104
3.1.1. Семантичний простір номінацій НЕВВІЧЛИВОСТІ	104
3.1.2. НЕВВІЧЛИВІСТЬ у концептуальному просторі	117
3.2. Стратегії актуалізації НЕВВІЧЛИВОСТІ в драмах	
В. ШЕКСПІРА	122
3.2.1. Мовленнєва стратегія знецінення слухача	123
3.2.2. Мовленнєва стратегія втручання	135
3.2.3. Мовленнєва стратегія недопустимого виключення	145
3.2.4. Мовленнєва стратегія нав'язування	153
3.2.5. Мовленнєва стратегія навмисної недоречності	168
3.2.6. Мовленнєва стратегія удаваної невічливості	175
3.3. Жанрова специфіка стратегій невічливості у комедіях	
і трагедіях В. Шекспіра	181
Висновки до третього розділу	189
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	192
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	196
СПИСОК ДОВІДКОВИХ ДЖЕРЕЛ	222
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	225
ДОДАТКИ	228

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

AN – корелят

CH – характеризатор

CR – каузатор

CV – компаратив

D – соціальна дистанція між адресантом і адресатом

FT – фактитив

FTA – акт загрози обличчю

H – адресат

ID – індивід

P – влада комунікантів відносно один одного

R – ступінь імпозиції

S – адресант

W – вагомість певного акту загрози обличчю

x – культура певного суспільства

ВСТУП

Дисертаційна робота присвячена встановленню когнітивно-прагматичних характеристик невічливої комунікативної поведінки англійців XVI–XVII століття, закоріненої в концептуальних уявленнях про НЕВВІЧЛИВІСТЬ і актуалізованої у дискурсивних стратегіях і тактиках драм В. Шекспіра.

Ввічливість/неввічливість становлять об'єкт дослідження у багатьох гуманітарних галузях знань, однак ще не отримали вичерпного і несуперечливого визначення. Соціологи, антропологи і психологи визнають їх різновидом соціальної практики [194], проявом соціальної ідентичності та самооцінки особи – її обличчя [162, с. 5]. У прагматиці і дискурсології антиномію ввічливість/неввічливість витлумачують у термінах конверсаційних максим [168; 202; 206], комунікативних принципів збереження/ушкодження обличчя комунікантів [131], мовленнєвого етикету [91], комунікативної [81; 39] або соціопрагматичної категорії [84, с. 191], оцінного ставлення, закоріненого у нормах моралі та комунікативної поведінки певного соціуму [177, с. 187].

Ввічливість/неввічливість реалізуються у дискурсі стратегіями і тактиками, які вирізняються за провідними інгерентно пов'язаними параметрами: контексту і ситуації, інтенції, обличчя, емоцій, перлокутивного ефекту тощо [145, с. 38]. Виопрацьовано таксономію стратегій ввічливості зближення та дистанціювання (*positive & negative politeness*) [38; 39; 131; 132], запропоновано окремі різномодні критерії встановлення репертуару стратегій невічливості [147; 124].

Теорія ввічливості П. Браун і С. Левінсона зазнає подальшої розробки [30; 136; 138; 180; 220; 226]: аналіз стратегій ввічливості розпоширюється на різні лінгвокультури [139; 192; 234; 249], різні соціальні групи [179], соціальні сфери [167], різні історичні періоди [44; 45; 100; 199]. Натомість

вивчення невічливості як окремого і самодостатнього об'єкту лише починається, концептуальна природа стратегій здебільше постулюється, а наявні теорії не спроможні пояснити ментальні механізми формування інтенції невічливості та особливості її дискурсивної актуалізації; відсутня загальновизнана таксономія цих стратегій, а їх етно- й соціокультурні, прагматичні властивості ще чекають на виявлення.

Відмінністю нашої роботи є аналіз невічливої комунікативної поведінки у межах когнітивно-прагматичного підходу із залученням доробку історичної прагматики та історичної концептології [14; 48; 63; 90; 100; 104; 106], теорії інтерсуб'єктивності [117; 129; 291; 292], що уможливорює витлумачення дискурсивних стратегій і тактик невічливості як способу актуалізації ментальних уявлень про НЕВВІЧЛИВІСТЬ, зумовлених етичними нормами спілкування певної етнокультури та епохи.

Актуальність роботи визначається застосуванням новітнього когнітивно-прагматичного підходу лінгвістики до виявлення одного із засадничих принципів комунікації – невічливості, утіленого у стратегіях дискурсу. Нагальною потребою є встановити концептуальну основу дискурсивних стратегій; природу ознакового поведінкового концепту-регулятиву НЕВВІЧЛИВІСТЬ як антиконцепту в антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ; схарактеризувати засоби вербалізації та дискурсивної реалізації стратегій невічливості, зумовлених структурою відповідного концепту. Це сприяє вирішенню важливого наукового завдання – розвитку когнітивно-дискурсивних студій, зокрема стратегій дискурсу, в історичному ракурсі.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертація відповідає профілю досліджень факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна в межах тем: «Проблеми іноземної філології, перекладознавства і методики у когнітивно-дискурсивній парадигмі», «Еколінгвістичний підхід до аналізу іноземних мов та процесу їх

навчання в українських вишах» (державна реєстрація: 0109U007962, 0118U002092).

Метою роботи є визначення когнітивно-комунікативних характеристик невічливої комунікативної поведінки, яка концептуалізована в ознаковому поведінковому концепті-регулятиві НЕВВІЧЛИВІСТЬ і актуалізована в стратегіях і тактиках англійського дискурсу різножанрових драм В. Шекспіра.

Реалізація обраної мети потребує розв'язання таких **завдань**:

- уточнити принципи когнітивно-прагматичного дослідження невічливої комунікативної поведінки в дискурсі драми;
- схарактеризувати НЕВВІЧЛИВІСТЬ як антиконцепт в антиномії ввічливість / невічливість;
- виокремити лексичні засоби номінації концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ і упорядкувати його семантичний простір;
- змодельовати структуру концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ у концептуальному просторі Великої Британії XVI–XVII ст. і встановити когнітивні зв'язки його слотів і їхніх уточнень;
- виопрацювати соціокультурні і лінгвопрагматичні параметри дискурсивних стратегій і тактик невічливості;
- установити таксономію стратегій і тактик невічливої комунікативної поведінки та з'ясувати особливості їх реалізації в драмах В. Шекспіра;
- виявити жанрове варіювання дискурсивних стратегій і тактик невічливої комунікативної поведінки в трагедіях і комедіях В. Шекспіра.

Об'єктом дослідження є стратегії англійської невічливої комунікативної поведінки в дискурсі драми, а **предметом** – когнітивно-прагматичні характеристики стратегій і тактик невічливості та їхня жанрова специфіка в комедіях і трагедіях В. Шекспіра.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що репертуар стратегій і тактик невічливої комунікативної поведінки зумовлений структурою НЕВВІЧЛИВОСТІ – антиконцепту в етичній антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ. Концепт НЕВВІЧЛИВІСТЬ є лінгвокультурним ознаковим поведінковим концептом-регулятивом, що акумулює етнокультурну і лінгвопрагматичну специфіку ранньоновоанглійського періоду. Стратегії і тактики невічливості вирізняються за соціокультурними та лінгвопрагматичними параметрами і характеризуються жанровим варіюванням у комедіях і трагедіях В. Шекспіра.

Матеріалом дослідження слугують 2798 висловлень, що маніфестують невічливу комунікативну поведінку у стратегіях і тактиках невічливості, які отримані шляхом суцільної вибірки з 13 комедій, 11 трагедій і 4 трагікомедій В. Шекспіра. Для встановлення концептуальних ознак НЕВВІЧЛИВОСТІ залучено дані компонентного аналізу 94 лексем – номінацій НЕВВІЧЛИВОСТІ у XVI–XVII ст. та їхніх синонімів із 34 словників і тезаурусів англійської мови.

Дослідження ґрунтується на **методологічних** принципах когнітивно-дискурсивної парадигми (О.С. Кубрякова [37]) і набутках когнітивної прагматики і дискурсології (Л.Р. Безугла [10; 11], В.Ф. Велівченко [18], П. Грайс [168], Т.А. ван Дейк [273–276], В.І. Карасик [27–29], І.І. Серякова [75], Дж. Серл [246–248], Л.В. Солощук [77], І.Є. Фролова [92–94], І.С. Шевченко [100–103; 105; 107–109]); теорії (не)ввічливості (П. Браун [131; 132] і С. Левінсон [208; 209], Т.В. Ларіна [38; 39], Дж. Ліч [206], Дж. Калпепер [142–147], Р. Лакофф [202–204], М. Лохер [213–215], Й.А. Стернін [81; 82], М. Теркурафі [261–264], М. Хоуг [176; 177]); теорії інтерсуб'єктивності (Л.С. Виготський [20], І. Брінк [128–130], Дж. Златев [290–292], Д. Стерн [255]); лінгвокогнітивістику (С.А. Жаботинська [24; 289], Р. Ленекер [201], А.П. Мартинюк [43], О.І. Морозова [46], А.М. Приходько

[69–71], Ю.С. Степанов [78; 79]), історичної когнітивістики (Є.В. Бондаренко [14], В.Г. Ніконова [48], І.С. Шевченко [104; 106]), шекспірології і жанрології (О.А. Анікст [4–6], В.О. Самохіна [73], Н.В. Торкут [86–88]).

Методами дослідження є компонентний аналіз лексем-номінацій невічливої комунікативної поведінки (для встановлення їхнього семного складу), побудова семантичного поля (для упорядкування семантичного простору номінацій концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ), когнітивне моделювання (для реконструкції структури концепту), контекстуально-інтенціональний аналіз ситуацій дискурсу (для виокремлення стратегій і тактик невічливості), жанрове зіставлення стратегій (для виявлення параметрів їх варіювання в комедіях і трагедіях), елементи кількісних підрахунків.

Наукова новизна результатів здійсненого когнітивно-прагматичного дослідження невічливої комунікативної поведінки, актуалізованої в англійському драматургічному дискурсі В. Шекспіра, зумовлена тим, що вперше (1) виопрацьовано концептуальні підвалини дискурсивних стратегій невічливості, (2) НЕВВІЧЛИВІСТЬ схарактеризовано як лінгвокультурний ознаковий поведінковий концепт-регулятив, що слугує антиконцептом в етичній антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ/НЕВВІЧЛИВІСТЬ, (3) упорядковано семантичний простір номінацій та змодельовано фреймову структуру НЕВВІЧЛИВОСТІ, (4) встановлено набір стратегій і тактик невічливості з опорою на структуру концепту, визначено параметри їх реалізації у дискурсі драм В. Шекспіра; (5) виявлено тенденції жанрового варіювання стратегій і тактик невічливості в комедіях і трагедіях В. Шекспіра.

Новизна дослідження може бути узагальнена у таких **положеннях, що виносяться на захист:**

1. Стратегія невічливості – когнітивно-комунікативна сутність, закорінена у концепті НЕВВІЧЛИВІСТЬ, який є лінгвокультурним ознаковим концептом-регулятивом комунікативної поведінки, прагматичним

антиконцептом – членом антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ у межах мезоконцепту ЕТИКА, профільованого в домені СПІЛКУВАННЯ.

2. Номінативний простір НЕВВІЧЛИВОСТІ упорядковано семантичним полем «Impoliteness», що складається з шести мікрополів «Devaluation of the hearer», «Unwarranted intrusion», «Unwarranted exclusion», «Unwarranted imposition», «Impropriety», «Mock impoliteness», які побудовані за принципом центр – периферія та частково накладаються.

3. Концептуальна структура НЕВВІЧЛИВІСТЬ, задана семним складом його номінацій, включає слоти та їхні уточнення, поєднані зв'язками каузації і характеристичності: ЗНЕЦІНЕННЯ СЛУХАЧА, НЕДОПУСТИМЕ ВТРУЧАННЯ, НЕДОПУСТИМЕ ВИКЛЮЧЕННЯ, НЕДОПУСТИМЕ НАВ'ЯЗУВАННЯ, ІРРАЦІОНАЛЬНА НЕВВІЧЛИВІСТЬ.

Слот УДАВАНА НЕВВІЧЛИВІСТЬ поєднано з НЕВВІЧЛИВІСТЮ за схожістю; він розташований на перетині двох антиконцептів у межах мезоконцепту ЕТИКА і відповідає серединній зоні на аксіологічній шкалі ВВІЧЛИВІСТЬ – ПРИЙНЯТНІСТЬ – НЕВВІЧЛИВІСТЬ.

4. Дискурсивні стратегії комунікативної невічливості вирізняються за соціокультурними (комунікативна роль, обличчя, норма, влада, дистанція) та лінгвопрагматичними (інтенція, емоція, ступінь імпозиції, перлокутивний ефект) параметрами; реалізація невічливості закорінена в інтерсуб'єктивності.

5. У дискурсі драм В. Шекспіра НЕВВІЧЛИВІСТЬ актуалізується шістьма стратегіями і тактиками з відповідними прийомами, де перші відповідають слотам концепту, а другі – їхнім уточненням. Стратегія знецінення втілює інтенцію негативної характеристичності і приниження адресата; стратегія недопустимого виключення – відмежування й недружелюбності; стратегія недопустимого втручання порушує особистий простір адресата; недопустимого нав'язування – обмежує свободу адресата;

навмисної недоречності – дисгармонізує міжособистісну взаємодію, порушуючи соціальні норми етики, естетики, раціональності.

5.1. Стратегія удаваної неввічливості інтендована гармонізувати спілкування тактиками кепкування і грайливості, заснованими на інконгруентності між позитивною налаштованістю мовця і експліцитно неввічливим способом комунікативної поведінки.

5.2. Домінантними тактиками реалізації стратегій неввічливості є критикування і применшення (стратегія знецінення), навмисне заподіяння шкоди (недопустиме втручання), відмежування (недопустиме виключення), неповага (недопустиме нав'язування).

6. У дискурсі В. Шекспіра стратегії неввічливості демонструють жанрове варіювання переважно за параметром ситуації: стратегії знецінення слухача, недопустимого втручання, недопустимого виключення втілені у ширшому наборі ситуацій в трагедіях, а недопустимого нав'язування – в комедіях. Стратегії навмисної недоречності і удаваної неввічливості є індиферентними до жанрового варіювання.

Теоретичне значення роботи визначається її внеском у когнітивну прагмалінгвістику, лінгвоконцептологію, дискурсологію, прагмастилістику, теорію ввічливості/неввічливості, зокрема: розкрито когнітивне підґрунтя дискурсивних стратегій неввічливої комунікативної поведінки, зумовлених структурою концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ; деталізовано розуміння протичленів антиномії концепт-антиконцепт у сфері ЕТИКА; схарактеризовано поведінковий ознаковий концепт НЕВВІЧЛИВІСТЬ, чим поглиблено типологію концептів та засобів їх дискурсивної актуалізації; виявлено жанрове варіювання стратегій неввічливості; стимульовано історичний вектор когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістики.

Практична цінність результатів та висновків полягає у можливості їх використання у теоретичних курсах англійської мови: лексикології (розділ «Лексична семантика»), теоретичної граматики (розділ «Прагматика

речення)), історії мови (розділ «Лексика ранньомовноанглійської мови»), загального мовознавства («Мова і мислення»), у спецкурсах з теорії мовної комунікації, дискурсології, лінгвокогнітивістики, у наукових розвідках аспірантів і магістрантів.

Апробація результатів дисертації здійснена на засіданнях кафедри ділової іноземної мови і перекладу ХНУ імені В.Н.Каразіна, а також на XVII науковій конференції з міжнародною участю «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2018), XIV науковій конференції з міжнародною участю «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2015), міжнародній науково-практичній конференції «I Таврійські філологічні читання» (Херсон, 2015), IX Міжнародній науковій конференції «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2010).

Публікації. Основні положення дослідження відбито у 6 одноосібних статтях автора (з них 4 статті надруковано у фахових наукових виданнях України, 2 – за кордоном), а також у 4 тезах доповідей на наукових конференціях загальним обсягом 3,8 друк. аркушів.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного, загальних висновків, списку використаних теоретичних джерел (292 публікації, з них іноземними мовами – 183), довідкових джерел (38) та списку джерел ілюстративного матеріалу (28) і додатків (3). Робота містить 5 таблиць і 3 рисунки. Загальний обсяг роботи становить 9,96 друк. арк., обсяг основного тексту – 7,73 друк. арк.

У **вступі** розкрито актуальність теми і наукову новизну, визначено мету і завдання роботи, методи дослідження, теоретичне і практичне значення дослідження, подано відомості про апробацію його результатів.

У **першому розділі «Теоретичні засади вивчення невивічливості у дискурсі»** критично узагальнено відомості про поняття невивічливості у гуманітарних студіях і обґрунтовано обрання когнітивно-прагматичного та

інтерсуб'єктивного підходів до аналізу дискурсу драми як середовища актуалізації невічливості; виопрацьовано провідні соціокультурні і прагмалінгвістичні параметри комунікативної невічливості, описано її ментальну основу – поведінковий ознаковий концепт-регулятив НЕВВІЧЛИВІСТЬ як антиконцепт в антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ.

Другий розділ «Методичні засади аналізу невічливості у дискурсі В. Шекспіра» присвячено уточненню методів і розробці алгоритму дослідження стратегій невічливості у драмах В. Шекспіра; схарактеризовано матеріал вивчення невічливості – драматургічний дискурс В. Шекспіра, зокрема, лінгвопрагматичні властивості дискурсу ранньоновоанглійського періоду.

У **третьому розділі «Мовленнєві стратегії невічливості в комедіях і трагедіях В. Шекспіра»** на основі моделювання семантичного простору номінацій НЕВВІЧЛИВОСТІ реконструйовано когнітивну структуру концепту, яка зумовлює дискурсивні стратегії і тактики актуалізації НЕВВІЧЛИВОСТІ в драмах В. Шекспіра, схарактеризовано кожен із стратегій за соціокультурними і лінгвопрагматичними параметрами, описано відповідні тактики і прийоми та встановлено жанрову специфіку стратегій невічливості у комедіях порівняно з трагедіями В. Шекспіра.

У **загальних висновках** підведено підсумки проведеного дослідження та окреслено перспективи подальших когнітивно-комунікативних студій.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ АКТУАЛІЗАЦІЇ НЕВВІЧЛИВОСТІ У ДИСКУРСІ

Проблематика ввічливості / невивічливості в дискурсі перебуває на вістрі наукових дискусій, утім на сьогодні у науці не існує узгодженого загальноприйнятого визначення цих понять. Увічливість / невивічливість визнаються комунікативною (дискурсивною) категорією [39; 81], різновидом соціальної практики [194], визначаються як «оцінне ставлення» (*attitudinal evaluation*) [177, с. 187], закорінене у нормах моралі та комунікативної поведінки певного соціуму.

Становлення когнітивно-комунікативної парадигми дозволяє по-новому поставити й вирішити проблему комунікативної невивічливості у нашому дослідженні. Виходячи з тлумачення мови «у дії», ця парадигма залучає екологічне розуміння мови / дискурсу як засобу здійснення мислення, формування суспільства, культури і водночас як їх продукту [277, с. 145]. У когнітивно-комунікативній парадигмі, з одного боку, «розглядається роль мови в отриманні, обробці, закріпленні і зберіганні знань про світ як продукт когніції людини. З іншого, мова вивчається як засіб передавання інформації в комунікації різного типу або інструмент впливу на людину» [15, с. 9].

Таке тлумачення задає відповідні параметри розгляду комунікативних стратегій невивічливості на тлі когнітивних, соціально-культурних, прагматичних характеристик спілкування і зумовлює необхідність критичного узагальнення відомих даних та виопрацювання когнітивно-прагматичних принципів аналізу невивічливості у нашій роботі.

1.1. Поняття неввічливості у гуманітарних студіях

Критичне узагальнення розуміння поняття неввічливості та пов'язаних з нею комунікативних явищ у межах лінгвістичної прагматики, дискурсології, соціальної психології, теорії комунікації тощо засвідчує наявність спільного теоретичного підґрунтя ввічливості / неввічливості. У лінгвістиці ці поняття, як правило, потрактовуються одне через інше як (не)ввічливість – (im)politeness [143; 261; 253].

Цю антиномію витлумачували у термінах конверсаційних максим [168; 202; 206], комунікативних принципів збереження / ушкодження обличчя комунікантів [131; 162], етичної категорії – мовленнєвого етикету [91], комунікативної [81; 39] або соціопрагматичної категорії [84, с. 191].

У класичній прагматиці та логіці ввічливість / неввічливість потрактовувалась як універсальний (притаманний усім лінгвокультурам, утім специфічний за формою) комунікативний принцип (principle of pragmatics) [168, с. 47; 202; 206]. При цьому Г.П. Грайс постулював, що така комунікативна поведінка є раціональною та розумною [168].

Принцип увічливості розглядався і як правило комунікативної компетенції (Be clear. Be polite), причому авторка такої теорії Р. Лакофф припускала, що ввічливість в окремих випадках не сумісна з ясністю [202]. Виявлені «правила ввічливості» («Не нав'язуй свої бажання. Надавай право вибору. Будь люб'язним та дружнім») [там само] пізніше допомогли встановити такі ознаки ввічливості і неввічливості як дистанціювання (правило перше і друге) та зближення (останнє).

Ввічливість визнається основою міжособистісної риторики у теорії Дж. Ліча, який наголошував на регулятивному потенціалі ввічливості / неввічливості [206, с. 82]. Виопрацьовані Дж. Лічем 6 максим увічливості (тактовності, великодушності, схвалення, скромності, згоди, симпатії) [там

само, с. 16] фактично корелюють із максимами кооперації Г.П. Грайса, доповнюючи їх.

У межах Грайсового та неограйсового підходів панує погляд на ввічливість як імплікатуру (politeness as implicature) [132, с. 6; 208; 209]. Наприкінці ХХ ст. дослідники вважали імпліцитні висловлення способом збереження обличчя адресата [122; 246; 247]. Особливу роль у збереженні / порушенні ввічливості в комунікації С. Левінсон відводив «соціальним дейктикам» – гонорифічним формам звертання, які слугують основою формування конвенціональних імплікатур [208; 209].

Однак дослідження останньої декади засвідчують, що ввічливість / неввічливість не зводяться до імплікатур. Вони є значно ширшим феноменом, в якому акцентовано чинники моральності, емоційності дискурсу, інтерактивності спілкування, когнітивні процеси мовця і слухача [177; 263].

У соціальній антропології І. Гоффмана та соціолінгвістиці тлумачення неввічливості та споріднених з нею понять базується на ідеях соціальної ідентичності та понятті «обличчя» – важливішої соціальної цінності. Останнє зумовлює самооцінку особи і її бажання: прагнення схвалення, розуміння, підтримки, симпатії та захоплення з боку інших (т. з. «позитивне обличчя» (Positive Face)) і прагнення до свободи дій і невтручання з боку інших (т.з. «негативне обличчя» (Negative Face)) [162]. На цій підставі:

- вербальна неввічливість є вербальною поведінкою, яка оцінюється слухачем як така, що загрожує його обличчю або соціальній ідентичності (social identity) та порушує норми належної поведінки у певному контексті й між конкретними співбесідниками, незалежно від інтенційності [183, с. 196];

- грубість визначається як акт загрози обличчю (face threatening act, FTA) [120, с. 159] або є характерною ознакою такого акту, що порушує загальноприйняті суспільством норми взаємодії у соціальному контексті;

- соціальна шкода передбачає ушкодження соціальної ідентичності особи (social identity) та зниження її статусу або влади. Соціальна шкода може бути завдана за допомогою образи, докору, осудження, сарказму та інших видів невічливої поведінки [260, с. 171];

- ввічливість / невічливість пов'язані з (не)дотриманням етикету.

Мовленнєвий етикет – «система мовних засобів, які матеріально втілюють у спілкуванні комунікативну етику <...> , встановлюють та підтримують комунікативну рівновагу у суспільстві...» [81, с. 26], набір комунікативних норм і правил. Відповідно, як зазначає Т.В. Ларина, ввічливість ширше етикету, бо це «система комунікативних стратегій і тактик, вживаних у реальному спілкуванні та націлених на безконфліктну комунікацію і взаєморозуміння» [39, с. 167], а отже ввічливість включає все, що сприяє такому спілкуванню [там само].

У рамках **дискурсологічного** підходу ввічливість / невічливість розглядаються як стратегії комунікативної поведінки, що мають на меті збереження обличчя [131] або його ушкодження:

- невічливість – це комунікативні стратегії, покликані у певному контексті завдати шкоди обличчю (face-aggravation), згідно з теорією Д. Бусфілда та М. Лохер [124, с. 3], і таким чином призвести до соціального конфлікту та дисгармонії [146, с. 1546];

- невічливість – груба комунікативна поведінка, коли у певних ситуаціях не застосовано очікуваних стратегій ввічливості, таким чином висловлення можна достовірно тлумачити як навмисно конфронтаційне [203, с. 103].

За типом стратегії ввічливості / невічливості розподілено на навмисні й ненавмисні (on-line / off-line [132]) та стратегії дистанціювання і зближення [38; 39; 81; 82] (в оригіналі – negative і positive politeness [132]). За П. Браун і С. Левінсоном, центральне поняття теорії ввічливості – ненав'язування (non-imposition), тобто людина є ввічливою, аби не загрожувати бажанню

автономії та свободи дій інших. Ввічливість дистанціювання орієнтована переважно на задоволення (відшкодування) основного бажання адресата зберегти власний простір та самостійність; на уникання нав'язування (стратегії дистанціювання складаються із запевнень у тому, що мовець визнає та поважає прагнення адресата до автономії та не стане на заваді свободі його дій).

В останньому випадку, за Дж. Калпепером, стратегії «позитивної» неввічливості слугують ушкодженню «позитивного» обличчя адресата, тобто порушують його самооцінку тощо, а «негативної» неввічливості шкодять «негативному» обличчю, знижують владний статус адресата і т. д. [145, с. 40–41].

У межах **лінгвістичної прагматики** «ввічливість – національно-специфічна комунікативна категорія, змістом якої є система ритуалізованих стратегій комунікативної поведінки (мовної і немовної), направлених на гармонійне, безконфліктне спілкування і збереження суспільно-прийнятних норм» [38, с. 53]. За Й.А. Стерніним, комунікативна категорія охоплює найбільш загальні комунікативні поняття, що упорядковують знання людини про спілкування і його норми [80, с. 5].

Відповідно, витлумачення ввічливості / неввічливості здійснюється через провідні аспекти комунікації: контекст і ситуацію, інтенції мовців, перлокутивний ефект висловлень. Серед них дві перші розуміються як домінантні: «ввічливість – категорія дискурсу, узята поза контекстом, сама по собі не може розглядатись з точки зору ввічливості / неввічливості, збереження гармонії у спілкуванні чи її порушення, вона може отримати таку оцінку лише з урахуванням усього соціально-культурного контексту...» [39, с. 167]. Відповідно, «неввічливість – це негативно оцінювана поведінка у певних контекстах» [147].

Виходячи з дихотомії Дж. Ліча, чемність – нечемність (courtesy – discourtesy) [206], ввічливість / неввічливість також витлумачують у межах

більш широкої соціально-прагматичної категорії поважності або чемності [84, с. 191]. Ця категорія є скалярною, тож «позитивний» і «негативний» типи ввічливості належать зоні чемності, вони відсутні у зоні нечемності [84, с. 192].

У конкретних ситуаціях неввічливість комунікативної поведінки визначається інтенцією мовця:

- неввічливість виникає, коли: (а) мовець спілкується з наміром завдати шкоди співбесіднику, або (б) слухач сприймає та / або конструює поведінку як таку, що має на меті завдати шкоди його обличчю, або ж у разі поєднання (а) та (б) [145, с. 38];

- неввічливість формує передачу свідомо необґрунтованого та конфліктного вербального акту загрози обличчю слухача, що навмисно (а) не пом'якшується, хоча ситуація того потребує, та / або (б) передається з агресією, тобто загострюючи, стимулюючи або збільшуючи загрозу обличчю, певною мірою підвищуючи шкоду, заподіяну обличчю [124, с. 72];

- комунікативна агресія визначається як повторюваний набір повідомлень, спрямованих на завдання шкоди та послаблення образу власного «я», якому надає перевагу людина [148, с. 303];

- агресію визначають як будь-яку форму поведінки, спрямовану на завдання шкоди або заподіяння кривди іншій особі, яка має намір уникнути такого ставлення [116, с. 37];

- неприхована грубість спостерігається, коли використаний вислів не відповідає контексту, у якому його було застосовано; внаслідок визнання слухачем інтенції мовця здійснити акт загрози обличчю, відверта грубість становить потенційну загрозу для обличчя адресата [264, с. 70];

- грубість є видом «прототипно некооперативної або конкуруючої комунікативної поведінки», яка дестабілізує особисті стосунки комунікантів, створюючи або підтримуючи емоційну атмосферу взаємної неповаги та антипатії, що переважно слугує егоцентричним інтересам [198].

Наведені різнопланові визначення доповнюють комплексне розуміння невічливості, акцентуючи аспекти ситуації реалізації невічливості та її емоційних наслідків, інтенцій мовної особистості, соціальних норм та обличчя комунікантів. При цьому різні дослідники надають перевагу різним аспектам: Л. Бібе та Дж. Холмс – соціальним нормам [120, с. 159; 183, с. 196] у той час, як інші підкреслюють контекст (М. Теркурафі та Д. Бусфілд [264, с. 70; 124, с. 3, 72]) або пов'язані контексти (Р. Лакофф [203, с. 103]), а М. Кінпоінтнер [197, с. 259] і Дж. Тадеші та Р. Фелсон [260, с. 171] наголошують на емоційних аспектах, які опосередковано згадуються в інших роботах.

Узагальнюючи наведені визначення, можна виокремити шість аспектів невічливості, що слугують провідними параметрами класифікації висловлень як невічливих.

Невічливість є характеристикою вербальної і ширше комунікативної поведінки, що реалізується у певних ситуаціях дискурсу, тож за параметром ситуативності вирізняються конвенціональна і ситуативна невічливість: перша – поведінка, що є інгерентно невічливою незалежно від ситуації, друга – коли сприйняття поведінки як невічливої залежить від ситуації. Наприклад, у ситуації офіційного спілкування крик та вживання інвектив і потенційно образливих виразів сприйматимуться як вкрай невічливі, проте подібна поведінка фанів на футбольному матчі не порушує ситуативних норм.

Хоча інтенційність згадується у наведених вище визначеннях невічливості, наразі науковці не дійшли згоди, чи можна говорити про невічливість лише за умови вираженої інтенційності поведінки мовця. Невічливість передбачає (а) ментальну установку учасника спілкування, що охоплює негативні оцінювальні переконання про конкретні норми поведінки у конкретному соціальному контексті, та (б) активацію цієї установки конкретними контекстними нормами.

Поняття установки в соціальній психології включає позитивну й негативну реакцію на стимули, має когнітивні, емотивні та біхевіоральні елементи [125]. Стосовно ввічливості, справедливо стверджується, що вона є суб'єктивною та має оцінний характер [155; 281; 253]. С. Рухі пропонує розуміти ввічливість як факультативну метарепрезентацію (не)вербальних актів, що стосуються репрезентації людьми поведінки, переконань, дій тощо [239, с. 305]. Дослідниця наголошує на поведінковій природі ввічливості і вважає, що поняття ввічливості можна краще досліджувати як атрибуції до лінгвістичної поведінки [239, с. 290]. Ми поділяємо таку позицію, що відповідає когнітивно-комунікативній спрямованості нашого дослідження.

Неввічливість завжди передбачає емоційні наслідки для адресата («жертви»). Це є центральною частиною будь-якого визначення неввічливості. Зокрема, юридичне визначення антисоціальної поведінки у Великій Британії закорінене у понятті емоційної цілі: антисоціальна поведінка «... спричиняє або може спричинити хвилювання, занепокоєння або напругу» (harassment, alarm, distress) [298].

У лінгвістичній прагматиці ввічливість витлумачується через перлокутивний ефект [158, с. 96; 157], а отже сприйняття висловлення як неввічливого залежить від ступеню досягнення цього ефекту – емоційного ушкодження адресата. При цьому, на думку Дж. Калпепера, ступінь образи адресата залежить від того, чи розцінюється неввічливість адресанта як навмисна, інтендована, чи ні [147].

Неввічливість є порушенням / недотриманням певних норм поведінки у певному контексті. До соціальних і етнокультурних норм комунікативної поведінки у соціальній групі певного історичного часу належать очікування, бажання та / або переконання про належну поведінку у конкретних ситуаціях спілкування. Дотримання / порушення цих норм зумовлює, яким чином поведінка людини або групи осіб оцінюється іншими під час взаємодії. Комунікативні норми або конвенції (conventions) – рекомендовані

соціокультурні правила поведінки – належать як загальнонаціональній спільноті, так і групі, вони слугують задовільненню набору типових потреб їх представників [258, с. 2–4].

Норми поведінки не є вродженими, вони є набутими у певному соціумі певної епохи. Згідно з теорією нормативної соціальної поведінки Н. Римала та К. Реала, комунікативна поведінка вважається невічливою у випадках, коли суперечить очікуваному дотриманню таких норм, що як правило, спричиняє образу з боку слухача [238].

У тлумаченнях невічливості центральну роль відіграють близькі поняття обличчя, образ власного я або ж соціальна індивідуальність. Так, згідно визначення М. Лохер та Д. Бусфілда, поняття поведінки, що шкодить обличчю, є ключовим. За І. Гоффманом, обличчя – позитивна соціальна цінність, на яку претендує індивід [162, с. 5]. Серед багатьох міжособистісних ритуалів, структурованих правил взаємодії людей, що дозволяють їм підтримувати свій соціальний статус, дослідник виокремлює специфічне агресивне збереження обличчя [там само с. 24– 25]. У своїй роботі ми послуговуємось терміном «завдання шкоди обличчю» (face-attack), який вважаємо синонімічним до «агресивного впливу на обличчя» (face-aggravation).

Усі зазначені параметри невічливості інгерентно пов'язані між собою. Так, Дж. Калпепер безпосередньо пов'язує ситуативність, інтенційність, емотивність, обличчя як необхідні складники невічливості [145, с. 38]. Фактично тут вказано, але не названо, інтерсуб'єктивність як необхідну умову реалізації мовцем невічливого комунікативного акту та його відповідне сприйняття слухачем. Залучення цього параметру відрізняє наше дослідження від усіх попередніх.

Серед новітніх теорій ввічливості / невічливості вирізняється інтерактивна прагматика (interactional pragmatics). Її автор М. Хоуг виходить з того, що ввічливість / невічливість є соціальною практикою і пропонує

залучати до їх аналізу такі чотири взаємопроникні аспекти (orders): аспект норм і моралі, учасників спілкування, темпоральної послідовності у дискурсі, соціально-інференційного механізму [177, с. 320–321]. Інтерактивна прагматика постулює важливість когнітивного підґрунтя, втім дотепер не залучає його до своїх студій. Тож урахування когнітивного підґрунтя стратегій невічливості у дискурсі є ще однією суттєвою відмінністю нашого дослідження.

Поняття невічливості по-різному номіновано представниками різних наук. Так, за даними Дж. Калпепера, лінгвісти здебільш користуються терміном *impolite(ness)*, а гуманітарії (історики та інші) – *rude(ness)* [147]. Відповідно, певні параметри невічливої комунікативної поведінки фіксовано синонімами на позначення цього поняття: *impoliteness* – *bad manners, boldness, boorishness, brusqueness, coarseness, contempt, contumely, discourtesy, discourteousness, dishonor, disrespect, flippancy, hardihood, impertinence, impiety, impudence, incivility, inurbanity, inconsideration, insolence, insolency, insolentness, irreverence, lack of respect, profanation, rudeness, sacrilege, unmannerliness* [320; 324]. Окремі лексеми – члени цього синонімічного ряду акцентують такі ознаки невічливості, як нечемність (невихований, некоректний, нетактовний, грубий, неотесаний), грубість (хамуватий, різкий, брутальний, зневажливий) тощо. Втім дотепер ці ознаки ще очікують систематизації, що зумовлює застосування концептуального аналізу у нашій роботі.

Ввічливість / невічливість дотепер досліджувались переважно в аспекті синхронії. У поодиноких лінгвопрагматичних студіях розкрито окремі напрями історичного варіювання ввічливості разом із змінами етосу та системи мови на обмеженому матеріалі: у чотирьох трагедіях В. Шекспіра [134], у його трагедіях vs комедіях [199], в англійському художньому персонажному мовленні XIV – XX століть [100], у вікторіанському жіночому

дискурсі [45], втім історичні зміни стратегій невічливості в англomовному дискурсі досі чекають на вивчення.

Таким чином, з узагальненого доробку науковців, які досліджують невічливість у різних напрямках лінгвістики і суміжних наук, головними складниками невічливої мовленнєвої поведінки постають ситуація і контекст, інтенція мовця, обличчя, соціальна норма, емоція та перлокутивний ефект. Саме від цих чинників залежить вибір мовцем мовленнєвої стратегії невічливості у тій чи іншій ситуації дискурсу, а історична зумовленість цих складників підкреслює важливість вивчення стратегій невічливості в історичному ракурсі. Розкриття сутності комунікативної невічливості, встановлення стратегій і тактик її актуалізації у дискурсі потребує залучення новітнього теоретичного доробку когнітивної прагмалінгвістики.

1.2. Дискурс драми як середовище актуалізації невічливості

Тлумачення дискурсу у когнітивно-комунікативній парадигмі, у межах якої проводиться наша розвідка, закорінено у концепції М. Фуко, за якою дискурс – це соціальна практика [95]. Таке розуміння підкреслює пріоритетні для комунікативної невічливості аспекти процесуальності, інтерактивності дискурсу та пояснює залучення у нашої роботи принципу інтерсуб'єктивності як базового для пояснення діалогічної взаємодії комунікантів у дискурсі драми. У цьому підрозділі визначаємо когнітивно-прагматичні та інтерсуб'єктивні аспекти дискурсу, релевантні для аналізу невічливості.

1.2.1. Когнітивно-прагматичний вимір дискурсу

У когнітивній прагматиці використовуються базові положення дискурс-аналізу, зокрема, наголошується на інтерактивній природі дискурсу,

який розуміється як взаємодія, спільне конструювання смислів [107, с. 114–115]. Як зазначає Р. Водак, дискурс розглядається як мова, що використовується у мовленні чи на письмі, як форма соціальної практики, тобто з одного боку, дискурс конституює ситуації, об'єкти пізнання, людей – суб'єктів пізнання, а з іншого – сам формується ними [284, с. 15].

Виходячи з визнання процесуального характеру дискурсу, Т.А. ван Дейк визначає його як текст у контексті, як подію з позиції дії [273]. Тобто дискурс постає як зв'язний текст у сукупності з екстралінгвальними – соціокультурними, психологічними та іншими факторами; як «мовлення, занурене в життя» [8, с. 137], як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей та механізмах їх свідомості (у когнітивних процесах) [107]. Трактуювання дискурсу у динамічному ключі обстоює О.І. Морозова: «дискурсом є комплексна комунікативна подія, що має місце між мовцем, слухачем (спостерігачем тощо) у певному просторово-часовому та іншому контексті» [46, с. 103]. А.П. Мартинюк акцентує ситуативні й діяльнісні засади дискурсу і визначає, що це «ситуативно обумовлена інтерсуб'єктна мовленнєво-розумова діяльність, спрямована на взаємну орієнтацію у життєвому просторі...» [43, с. 11].

Слідом за І.С. Шевченко, під **дискурсом** ми розуміємо багатоаспектну когнітивно-комунікативно-мовну систему-гештальт, яка визначається сукупністю трьох аспектів: формуванням ідей та переконань (когнітивний аспект), взаємодією комунікантів у певних соціально-культурних контекстах / ситуаціях (соціально-прагматичний аспект) та використанням знаків, вербальних та паравербальних (мовний аспект) [107, с. 115–116]. Окремі аспекти дискурсу нерозривні: прагматичні та соціокультурні аспекти мають когнітивно-психологічне підґрунтя, а когнітивні – закорінені у комунікативному досвіді. Стратегія поєднує когнітивний, комунікативний і мовний плани спілкування, сигналізує про стратегічні значення у поверхневих структурах [26, с. 129; 85, с. 73]. Водночас «стратегія охоплює

не тільки когнітивний, а й соціальний план, вона формується відповідно до системи цінностей, переконань, соціальних норм і конвенцій, які формують диспозицію особистості мовця» [85, с. 73]. Однак цілі та об'єкт нашого дослідження зумовлюють віддання переваги комунікативному вектору аналізу.

Базовим поняттям комунікативно зорієнтованого аналізу дискурсу визнано **дискурсивну стратегію** – «вербально реалізований комунікативний намір мовця, сформований на основі знання про стереотипні моделі комунікативної поведінки» [15, с. 11].

Підкреслюючи інтегративну сутність стратегії як когнітивно-комунікативного утворення, Л.В. Безугла під дискурсивною стратегією розуміє «...когнітивно-прагматичну програму спілкування, яка ґрунтується на мотивах комуніканта й визначає характер реалізації комунікативних актів у дискурсі», а під дискурсивною тактикою – «спосіб реалізації стратегії, що впливає на вибір ним засобів здійснення комунікативних дій» [11, с. 84–85].

Дискурсивні стратегії, за твердженням І.Є. Фролової, є єдністю когнітивного та комунікативного аспектів дискурсу [94, с. 153–154]. У лінгвокультурних поведінкових концептах **ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ** сконцентровано знання етичної норми, культурних домінант певної епохи і досвід спілкування. Вони уособлюють стереотипні моделі комунікативної поведінки, що відповідають / протирічать етикету і ширше – принципу ввічливості у цілому. «Це знання є частиною лінгвокультурного концепту, оцінюється індивідом як адекватне для досягнення бажаної позамовною мети в конкретній ситуації спілкування і актуалізується висловленнями, в яких опорами стратегічного смислу слугують лексичні одиниці та / або функціональні характеристики висловлення» [15, с. 11], а отже дискурсивна стратегія слугує регулятором спілкування.

Для вияву ввічливості й поваги, за даними Т.А. ван Дейка, мовці адаптують стиль висловлень до соціальної позиції адресата (статус, вік тощо), а також до соціальних відносин (дружби, знайомства, влади і т. д.) між собою та реципієнтами. Вони можуть це зробити, вибираючи різні займенники і звертання (*vous* vs. *tu*, французькою мовою), використовуючи різні комбінації титулу, імені та прізвища (наприклад, *Mary* vs. *Ms. Jones* vs. *Dr. Jones*), багато різних висловлень (модальних та інших) для запиту чогось («*Bring me the book back tomorrow*» vs. «*Would you mind returning the book tomorrow?*» та ін.), особливі морфологічні форми ввічливості, що є у багатьох мовах (наприклад, японській), а також починаючи розмову не з планованої головної теми, а скоріше, з певної ввічливої світської теми (*small talk*) тощо [275, с. 15].

Окрім вербальних форм, стратегії актуалізуються у дискурсі невербально. За Л.В. Солощук, «невербальні компоненти можуть бути застосовані як для інтенсифікації / експресивізації значення вербально репрезентованих інтенцій, так і з метою мітігації, вираження невпевненості, для пом'якшення вербалізованих намірів» [77, с. 264]. Із трьох різновидів невербальних компонентів, виділених Л.В. Солощук – кінетичних, проксемічних, просодичних – у діалогічному дискурсі драм В. Шекспіра ремарки об'єктивно вказують на два перші, до яких належать рухи і жести, вхід і вихід зі сцени [77, с. 264].

Дискурсивні стратегії, пов'язані з позитивним чи негативним обличчям (або публічним іміджем) учасників, закорінені у контексті та варіюються залежно від культури: Т.А. ван Дейк наголошує, що обличчя є соціальною власністю учасників, а стратегія має інтерактивний характер і реалізується відповідно до стереотипних відносин у кожному конкретному соціумі (у формальних і неформальних ситуаціях, між мовцями різного віку, статі тощо) [275, с. 15].

Стереотипи комунікативної поведінки є соціально-аксіологічним знанням, що формується у членів мовної спільноти про оцінний потенціал певних моделей поведінки. За визначенням В.В. Красних, «стереотип – структура ментально-лінгвального комплексу, сформована інваріантною сукупністю приписуваних цій одиниці валентних зв'язків, що дають образ-уявлення феномена, який стоїть за цією одиницею, в його національно-культурній маркованості при певній передбачуваності спрямування асоціативних зв'язків (векторів асоціацій)» [35, с. 233]. Регулятивний потенціал стереотипів комунікативної поведінки, зокрема, стереотипів ввічливості / неввічливості, пояснюється природою стереотипів поведінки – процедуральних знань про те, яка поведінка оцінюється як добра, яка – як погана. Тим самим стереотип акумулює, зберігає і передає знання про належні й очікувані схеми комунікативної поведінки (пор.: «стереотип поведінки є інваріант діяльності і визначає комунікативну, в тому числі і вербальну, поведінку в певній комунікативній ситуації [35, с. 232–233], а також визначає дії, які розцінюються як порушення очікуваних схем. Фактично стереотипи мовної поведінки – це моделі використання мови у певних типових комунікативних ситуаціях, культурно обумовлені сценарії [16, с. 393].

Хоча питання ступеню усвідомлення мовцем своїх стратегій залишається дискусійним, а почасти й виходить за межі лінгвістики, у цілому, кожна дискурсивна стратегія є певною мірою інтендованою і вирізняється за наміром мовця, способом реалізації та досягнутим ефектом. За визначенням І.Є. Фролової, під дискурсивною стратегією розуміють «комунікативний намір мовця, сформований на основі використання колективного досвіду для власних індивідуальних потреб та бажань, і мовну об'єктивацію цього наміру, що надає йому інтерактивний статус з урахуванням осмислення вербалізованого наміру усіма суб'єктами взаємодії» [94, с. 157].

Дискурсивні стратегії утворюють ієрархію глобальних, локальних стратегій, їх тактик і прийомів, де глобальна – це стратегія всього дискурсу, загальна стратегія учасника мовної взаємодії, яка контролює результати на локальних етапах і реалізується за допомогою локальних стратегій, спрямованих на досягнення більш конкретних цілей, разом глобальна і локальна стратегії складають загальну макростратегію управління дискурсом [274, с. 272–279].

Кожна стратегія, у свою чергу, втілюється певними **тактиками** спілкування, вибір яких, за даними Л.В. Солощук, зумовлено бажанням мовця створити когнітивний, аксіологічний, соціальний асонанс [77, с. 216], а у випадку неввічливості – дисонанс.

Тактику витлумачують як одну чи кілька комунікативних дій, що сприяють реалізації стратегії [26, с. 113]. Тактика розглядається як поетапне управління способом впливу у процесі розвитку взаємодії, в якому комунікативні ходи передують, супроводжують один одного або зв'язуються у певні періоди [72, с. 192–203]. Для реалізації окремих тактик використовують певні мовленнєві прийоми, причому ці прийоми підпорядковуються дискурсивній стратегії. За В.Є. Чернявською, **прийом** розуміється як окремий випадок, конкретний комунікативний хід, як окремий інструмент реалізації загальної стратегії [97, с. 46]. Так, до числа прийомів зміни комунікативних ролей І.Є. Фролова відносить перебіг, повтор, підхват, накладення, зміну теми, коментар та ін. [93, с. 274].

На сьогодні серед науковців не існує єдиного погляду на **одиниці дискурсу** та його структуру, відсутня загальноприйнята термінологія. Т.А. ван Дейк та представники дискурс-аналізу підкреслюють, що ані текст, ані висловлення не є одиницями дискурсу, в їх ролі виступають комунікативні події та комунікативні акти з урахуванням особистісних та соціальних характеристик мовця і слухача, інших параметрів соціальної ситуації [273]. Послідовники школи конверсаційного аналізу Г. Сакс,

Е. Щеглофф, Дж. Джефферсон зосереджуються на усному діалогічному дискурсі повсякденного спілкування та вважають одиницями дискурсу різних рівнів розмову (conversation), топік (topic), послідовність (sequence), суміжну пару (adjacency pair), репліку (turn) [241].

Оскільки невічливість утілено стратегіями, що мінімально реалізовані одним висловленням, їхньому аналізу у нашій роботі найбільш відповідає така типологія одиниць дискурсу (розташовані за зменшенням): мовленнєва подія (speech event), мікродіалог або трансакція (transaction), та обмін (exchange), хід (move), комунікативний / мовленнєвий акт (act), де три останні одиниці співпадають за формою з діалогічною єдністю (обмін), реплікою (хід) та реченням-висловленням (акт) [102, с. 112]. За параметром адресанта мінімальною одиницею комунікативної дії є комунікативний акт, а комунікативної взаємодії – обмін [42].

Фокус на учасниках комунікації та спільному конструюванні смислів у ситуаціях спілкування, характерний для когнітивно-комунікативного та еколінгвістичного підходів, передбачає ієрархію одиниць дискурсу не лише за структурно-функціональним, але й за когнітивно-смісловим / змістовим параметрами. Когнітивний ракурс аналізу дискурсу вимагає переглянути традиційне тлумачення мінімальної одиниці дискурсу у відповідності до його інтерактивної природи. Такою мінімальною одиницею вважаємо мовленнєвий акт, який І.С. Шевченко визначає як взаємодію мовця і слухача для досягнення певних перлокутивних цілей шляхом конструювання ними дискурсивного значення у ході спілкування [107, с. 117].

Актуалізована у дискурсі невічливість слугує одним із чинників його розгортання [124, с. 169–221]. Згідно з теорією Д. Бусфілда, невічливість розглядається крізь призму взаємопов'язаних і взаємозалежних аспектів дискурсу та його одиниць. Зокрема, у процесі дискурсу вона виявляється на його трьох етапах: початковому, серединному та кінцевому ('beginnings', 'middles', 'ends'). Тож вивчення невічливості завбачає встановлення

окремих складників дискурсу: контексту, ситуації, комунікативних ролей учасників взаємодії та їхніх цілей, комунікативних максим, норм спілкування (перший етап); перебіг дискурсивної взаємодії, зокрема, міна комунікативних ролей (другий етап) та перлокутивні властивості невічливого висловлення (третій етап) [там само].

Найширшим параметром аналізу соціальної взаємодії є ситуація. На думку Т. ван Дейка та В. Кінча, здатність створити ситуаційну модель є основою розуміння: «якщо ми не можемо уявити ситуацію, у якій в індивідів є певні властивості, якості або зв'язки, зазначені у тексті, ми не спроможні зрозуміти сам текст» [276, с. 337]. Їхня ситуаційна модель, з одного боку, є динамічною, постійно оновлюваною у світлі інформації, що надходить. З іншого, ситуаційна модель є не просто репрезентацією дискурсу у поточній ситуації, вона також включає припущення про те, що думають інші, що може статися надалі. Це наголошує на динамічній, гнучкій та комплексній природі ситуаційної (або контекстної, за термінологією ван Дейка [275]) моделі.

Вихідним у витлумаченні актуалізації дискурсивної події як ввічливої / неввічливої є **контекст**. За А.М. Приходько, контекст – «імпліцитно або експліцитно виражені смисли, які реально існують, є частиною ситуації, відображаються у дискурсі та є актуальними для даного комунікативного акту» [34, с. 195]. Контекст охоплює фізичний, соціальний та психологічний базис, на тлі якого використовується мова [135, с. 36–46; 301, с. 79; 171, с. 5–9; 209, с. 23] (пор.: прагматичний, соціальний, когнітивний контекст зумовлюють вибір мовних засобів [109]). Контекст відіграє суттєву роль у реалізації стратегій неввічливості: він надає відомості про мотивацію висловлення, засновану на аксіологічному або когнітивному дисонансі, про кінцеве цільове призначення та прагматичні властивості висловлення [71, с. 217].

Когнітивно-комунікативне розуміння дискурсу підкреслює, що неввічливість (неонтологічне, суб'єктивне поняття) конструюється мовцем і

слухачем у контексті. Пропонуючи інтегративну соціокогнітивну модель контексту, Т.А. ван Дейк зазначає, що «ментальні моделі не репрезентують власне дискурсивні події, а скоріше представляють, яким чином мовці інтерпретують або конструюють такі події, наприклад, функцію різноманітних особистих цілей, знань або попереднього досвіду чи інші аспекти контексту...» [275, с. 59–60].

Тож відповідно до завдань нашого дослідження дискурсивний контекст розуміємо у широкому сенсі як один з екстралінгвальних параметрів конструювання невідчужливості у дискурсі.

1.2.2. Інтерсуб'єктивний вимір дискурсу

В основі когнітивно-комунікативного витлумачення дискурсу-процесу лежить спільне знання комунікантів як про зміст, так і процедури спілкування [188, с. 74]. Процедурне знання на базі спільного досвіду – це знання схем розгортання дискурсу (*schemata knowledge*). Як зазначає Дж. Юль, схемами вважаються загальноприйняті структури знань, які існують у пам'яті та активуються за різних умов в інтерпретації того, що ми переживаємо [288, с. 112]. Саме невідповідність спільних знань пояснює, чому люди не реагують на одне й те саме повідомлення однаково.

У психології інтерсуб'єктивність визначається як обмірковане та навмисне співпереживання з приводу об'єктів та подій [228]. Процес співпереживання пов'язаний з інтерсуб'єктивністю та включає емпіричну властивість або відчуття, що пізнається шляхом безпосереднього досвіду. Проте процес співпереживання досвіду може бути і неінтенційним, наприклад, у випадках автоматичного переключення уваги спостерігача на певну ціль.

У лінгвістиці інтерсуб'єктивність ще не отримала однозначних трактувань і витлумачується як виконання «правил мовних ігор», що забезпечує рівність всіх їх учасників та коригування їхньої поведінки [89]

або, згідно з такими дослідниками, як Р. Харе, Г. Гіллет та ін. [172], інтерсуб'єктивність розуміється як конститутивна властивість дискурсивних практик, заснована на спільності матеріальної і нематеріальної культури, як знання, що розділяються всіма членами суспільства. Дж. Златев трактує інтерсуб'єктивність як «спільність досвіду (почуттів, відчуттів, думок, значень), що поділяється безліччю людей» [292, с. 2].

Спільне знання є ключовим поняттям **інтерсуб'єктивності** – поміркованого обміну досвідом, спільного використання знань (Shared Mind), афективних, перцептивних та рефлексивних вражень, переживань двома або більше суб'єктами [292, с. 215–244]. І. Брінк зазначає, що процес обміну досвідом приймає різні форми, деякі більш негайні, термінові, невідкладні, у той час, як інші більш опосередковані складнішими когнітивними процесами [129, с. 115–140]. (Поняття обміну, спільного використання (sharing) уточнюють як «розуміння» (understanding) [117] або «спільна увага» (joint attention) – парадигматична форма перцептивної інтерсуб'єктивності [228]), що об'єктивується у вигляді інтерсуб'єктивного акту [221]. Інтерсуб'єктивність характеризує взаємодію комунікантів у дискурсі як результат їх тілесно-чуттєвого і духовного досвіду, отриманого у дискурсивній практиці, і у свою чергу, формує особливості цієї практики: «Поділюване комунікантами знання про світ і форми його актуалізації обумовлюють, яким буде спілкування: кооперативним або конфліктним; послужить воно стабілізації або розриву відносин; дистанціюванню або зближенню як проявам стратегій ввічливості у дискурсі і т.ін.» [108, с. 274].

До основних властивостей інтерсуб'єктивності належать:

- 1) інтегративне розуміння не тільки знань і переконань, а й емоцій, інтенцій тощо;
- 2) поетапність розвитку (в онтогенезі та філогенезі), де нижчий рівень слугує передумовою вищого.

За параметром комунікативних ролей інтерсуб'єктивність може бути *триелементною* (triadic) – спільні знання між двома суб'єктами відносно третього та *двоелементною* (dyadic) – між двома суб'єктами. У першому випадку суб'єкти обмінюються досвідом відносно певного об'єкту. За двоелементної інтерсуб'єктивності спільне переживання направлене на самих суб'єктів та інтеракцію між ними, таким чином відбиваючи фундаментальну рефлексивність інтерсуб'єктивності [129, с. 115–140]. У випадку триелементної інтерсуб'єктивності учасники інтеракції можуть обмінюватися емоціями, увагою, інтенціями [129].

У діалогічному дискурсі драми спостерігається як *індивідуальне* (individual), так і *взаємне* (mutual) «співпереживання досвіду». У першому випадку співпереживання є одностороннім, дистанційним та інструментальним: мовець отримує доступ до досвіду свого співрозмовника через спостереження за його позою, емоціями, виразом обличчя тощо. Зчитування уваги, виявлення цілеспрямованих інтенцій інших через спостереження за їх поведінкою відносно певних об'єктів поточного контексту є загальною формою індивідуального переживання [128].

У нашій роботі, слідом за Т. Хондеріхом, Дж. Златевим та ін., розрізняємо форми інтерсуб'єктивності: *перцепційну*, *афективну* та *рефлексивну* [187; 127; 129, с. 115–140]. Для аналізу стратегій дискурсу найбільш релевантною є **перцепційна інтерсуб'єктивність**, яку дослідники визначають як процес, у якому два або більше суб'єктів фокусують увагу на одній і тій самій зовнішній цілі [130, с. 255–272; 290, с. 253–296]. Ціллю можуть слугувати об'єкти, події, локації, напрям руху, тощо, тобто будь-який живий чи неживий об'єкт, який займає місце у просторі-часі. При цьому в одному дискурсивному обміні таким фокусом може бути лише одна ціль [там само].

Перцепційна інтерсуб'єктивність буває двох видів:

- симетрична: коли ціль була помічена двома (чи більше) суб'єктами;

- асиметрична: коли ціль помічається лише одним суб'єктом і лише згодом інший суб'єкт націлює свою увагу на об'єкт уваги першого [291, с. 215–244].

У парадигмі перцепційної інтерсуб'єктивності виділяють три рівні. Першим рівнем є *синхронна* перцепційна інтерсуб'єктивність, що полягає у синхронізації суб'єктами своїх дій у часі та просторі під час виконання однакових індивідуальних дій відносно перцепційної цілі.

Другим рівнем перцепційної інтерсуб'єктивності є *координована*, що передбачає регулювання суб'єктами своїх дій відносно перцепційної цілі. На цьому рівні дії учасників інтеракції інтенційно «калібруються» у часі й просторі.

Третій рівень перцепційної інтерсуб'єктивності – *взаємна / зворотня* перцепційна інтерсуб'єктивність, що досягається взаємним узгодженням суб'єктами своїх дій відносно перцепційної мети. На цьому рівні кожна дія інтенційно регулюється та пристосовується до дій іншого суб'єкта. У результаті дії будуть або однаковими (імітація), або комплементарними (міна комунікативних ролей) [129, с. 115–140].

Зазначені рівні перцепційної інтерсуб'єктивності вибудовуються один на одному кумулятивно. Крім того, кожен з рівнів перцепційної інтерсуб'єктивності має певну відповідність з її основними типами: симетричною та асиметричною.

У конкретних комунікативних ситуаціях формування інтенцій, що реалізуються співбесідниками у стратегіях ввічливості / неввічливості, залежить від домінування перцепційної інтерсуб'єктивності певного типу. Так, за спостереженнями Стайна Братена [127], в умовах симетричної інтерсуб'єктивності адресант привертає увагу адресата до цілі, в результаті обидва суб'єкти концентрують свою увагу на тій самій цілі. Асиметрична інтерсуб'єктивність має місце, коли адресант явно та прямо звертає увагу на ціль і вдається до комунікативної преференційної поведінки по відношенню

до неї, не звертаючи увагу на іншого учасника взаємодії. Так, у ході спільного обміну досвідом симетрична інтерсуб'єктивність зумовлює використання стратегії ввічливості зближення – використання маркерів відношення адресата до групи; тоді як асиметрична інтерсуб'єктивність зумовлює появу стратегії неввічливості.

Відповідно до того, який складник інтерсуб'єктивності домінує – обмін емоціями, увагою чи інтенціями, уведено поняття інтерафективності (interaffectivity), інтератенційності (interattentionality) та інтерінтенційності (interintentionality) [255]. **Інтерафективність** – це узгодження емоційного стану адресанта з емоційним станом, який у відкритий спосіб демонструє адресат. Інтерафективність є формою емоційного впливу та лежить в основі таких типів поведінки, як прото-розмова, соціальна референція (функція оцінювання) та контакт уваги; вона актуалізується вербально або невербально: у поставі, виразі обличчя тощо [129].

Інтератенційність узгоджує, встановлює відповідність між увагою одного суб'єкта дискурсу та іншого. Атенційні стани відображають зацікавленість агенса та його готовність до дії відносно певної цілі. У разі цілеспрямованої поведінки інтератенційність проявляється як «зчитування» уваги адресата, спільна увага до певної цілі, поширювана через вплив емоцій тощо [129].

Інтерінтенційність полягає в обміні інформацією з іншим учасником інтеракції стосовно інтенцій і переконань мовців як невербально (поглядом, жестом, вокалізацією), так і вербально [129].

Ці форми інтерсуб'єктивності здатні проявлятися незалежно одна від одної та уможлиблюють складні форми поведінки, при цьому можуть поєднуватися у межах одного комунікативного акту [там само].

Отже, інтерсуб'єктивність є невід'ємною властивістю інтендованого спілкування. Механізми обміну знаннями між учасниками діалогічного дискурсу мають суттєве евристичне значення у процесі дослідження

мовленнєвих стратегій невічливості у конкретних комунікативних ситуаціях. А новітній доробок теорії інтерсуб'єктивності уточнює розуміння механізмів дискурсивної практики, що зумовлює важливість його залучення до нашого аналізу невічливості у діалогічному спілкуванні.

1.3. Провідні параметри комунікативної невічливості

Комунікативна невічливість – багатоаспектна ситуативно-зумовлена негативно оцінювана поведінка мовців (situated behaviour viewed negatively) [147]. До провідних вимірів ввічливості / невічливості П. Браун і С. Левінсон відносять адресанта, адресата (S, H), наділених обличчям і здатних діяти раціонально, та соціальну дистанцію між ними (D), владу відносно один одного (P) та ступінь імпозиції (R), що характеризує акт загрози обличчю (FTA) у певній культурі певного суспільства (x). З урахуванням цих параметрів вагомість W (weightiness) певного акту загрози обличчю (x) вимірюється за формулою:

$$W_x = D(S, H) + P(H, S) + R_x \text{ [132, с. 74–76]}$$

У нашій роботі розрізняємо соціокультурні та лінгвопрагматичні параметри комунікативної невічливості (їх розділення є суто евристичним), де перші – параметри комунікативної ролі, обличчя, норми, влади, дистанції тощо, а останні – параметри інтенцій, емоцій, ступеню імпозиції, перлокутивного ефекту реалізації стратегій невічливості у дискурсі.

1.3.1. Соціокультурні параметри невічливості

Учасники комунікації, що вдаються до невічливої поведінки, характеризуються статусною **роллю** – їх приналежністю до певної соціальної групи або класу та ситуативною роллю (названою також «дискурсивною» (discourse role) [266, с. 92]), виконуваною у межах певної дискурсивної події.

Ці ролі зумовлюють і визначають владу, права та обов'язки комунікантів і залежать від виду діяльності, у якій комуніканти беруть участь.

Ситуативні ролі поділяються на дві важливіші – адресанта і адресата, мовця і слухача (Speaker, Hearer) [84, с. 63], продуцента (producer) та отримувача (receiver) [266] і їх різновиди залежно від ступеня задіяності у мовленнєвій події. Так, роль мовця – продуцента у концепції Дж. Томаса специфіковано за рівнем відповідальності за передачу повідомлення і розподілено на автора (author) – ініціатора іллокутивного акту, спікера (speaker) – уповноваженого речника, або доповідача (reporter) – самообраного для повідомлення іллокутивного акту, або виразника (mouthpiece) – ретранслятора іллокутивного акту від імені автора [266, с. 111–138].

Ролі отримувача повідомлення залежно від законності присутності та ступеню володіння правом на висловлювання поділяють на: а) адресата (addressee), як справжнього (real), так і уявного (ostensible), та б) слухача (hearer) – особи, до якої прямо не звертаються, проте яка є присутньою у комунікативній ситуації [266, с. 129–131]. На відміну від адресата слухач не має права на висловлення, хоча є активним учасником спілкування. Такий слухач може бути спостерігачем (bystander), несанкціонованим очевидцем у межах чутності та підслуховувачем (overhearer), тобто несанкціонованим свідком, присутність якого невідома мовцю. Причому присутність у комунікативній ситуації спостерігача може впливати на те, яким чином мовець продукує своє висловлення, а наявність підслуховувача – ні [там само, с. 129–131].

Роль слухача – третьої сторони, що знаходиться у межах чутності висловлення, яке промовляється, і тому (за оцінкою мовця та адресата) може прийняти повідомлення мовця, призначене для адресата [67, с. 455], деталізована Г.Г. Почепцовим:

1. факультативний слухач – його присутність не є обов'язковою;

1.1. санкціонований слухач – комунікантам відомо про присутність слухача у мовленнєвій події;

1.1.1. слухач-свідок – не є об'єктом мовленнєвого впливу, проте виступає як учасник мовленнєвої події;

1.1.2. непрямий адресат – є об'єктом мовленнєвого впливу;

1.2. несанкціонований слухач – його присутність може бути відомою або невідомою комунікантам;

2. не факультативний слухач – обов'язковий учасник мовленнєвої події, виступає об'єктом комунікативних інтенцій мовця [67, с. 460–467]. Так, специфіка нашого матеріалу зумовлює появу ситуацій, в яких безпосередній адресат невічливого висловлення замінюється слухачем – непрямим адресатом як «ретранслятором» акту ушкодження обличчя для зміни ступеню ушкодження, наприклад:

Отже, слухач виступає як фактор, що своєю присутністю детермінує соціально-релевантні характеристики мовлення, яке продукується, іншими словами, обумовлює мовленнєву поведінку комунікантів та обумовлює ведення розмови у межах, продиктованих відповідними етикетними правилами.

Слухач у такому вузькому тлумаченні має унікальний комунікативний статус: не входячи до складу комунікантів, він володіє знанням про зміст спілкування, яке при ньому відбувається, достатнім для того, щоб спробувати розірвати коло відчуження, яке розділяє його та комунікантів, і виступити в ролі комуніканта за умови, якщо його соціальний статус, стать, вік тощо дозволяють йому виступити в такій ролі [67, с. 462]. Зміна статусу слухача призводить до порушення норм мовленнєвої взаємодії, порушення приватності розмови між комунікантами та вторгнення у мовленнєвий простір, що склався між ними.

Учасники спілкування виконують свої комунікативні ролі з урахуванням поняття **обличчя** – найважливішої соціальної цінності, яке

І. Гоффман застосував для пояснення безпосередньої взаємодії (face-to-face interaction). Будуючи свою концепцію на результатах досліджень Е. Дюркгейма та Дж. Г. Міда [153; 224] щодо формування особистості, І. Гоффман стверджує, що особистість є соціальним, точніше інтерактивним явищем, і пояснює її через поняття обличчя. І. Гоффман визначає обличчя як позитивну соціальну цінність, яку людина фактично приписує собі та яку, на думку інших, вона набула у певній комунікативній ситуації [162, с. 5]; тобто обличчя є втіленням самовизначення та самовираження на тлі інтерсуб'єктивності.

У теорії І. Гоффмана проводиться аналогія між поведінкою людей у реальному житті та грою акторів на сцені. Як актори в театрі, в кожній конкретній ситуації люди приймають певний образ, надягають маску (face) та підтримують цей образ, виконуючи так звану «face-work», причому учасники комунікації зацікавлені у збереженні як свого обличчя, так і обличчя партнера. Дослідник підкреслює, що збереження обличчя є не метою, а умовою спілкування [162, с. 12] (пор.: «Навчитися зберігати обличчя – це все одно, що вивчити правила дорожнього руху стосовно соціальної взаємодії» [163, с. 323]).

П. Браун та С. Левінсон уточнюють поняття обличчя, розрізняючи взаємопов'язані протилежні цінності, універсальні і такі, які кожен прагне приписати собі [132, с. 61]. Один з наборів цінностей – «позитивне» обличчя (Positive Face) – є прагненням кожної людини, щоб її бажання до схвалення, розуміння, підтримки, симпатії та захоплення з боку інших були позитивно оцінені принаймні кимось з оточуючих [там само, с. 62]. Інший набір цінностей – «негативне» обличчя (Negative Face) – інтерпретується як прагнення кожної дорослої людини до безперешкодності у своїх діях, невтручання з боку інших. Таке тлумачення обличчя звужує його розуміння до набору універсальних індивідуалізованих психологічних бажань,

залишаючи поза увагою сприйняття людиною власного Я, що є залежним від сприйняття цього Я іншими.

Поняття обличчя не обмежується безпосередніми аспектами особистості людини (її здібностями, схильностями, характером, зовнішністю). Особистість людини є ментальною репрезентацією її фізичних властивостей, характерних рис, соціальних ролей, цілей, характеру у певному контексті [132, с. 62–64; 212; 244, с. 144–147]. Відповідно, воно включає в себе все те, з чим ототожнюється особистість (наприклад, сім'я, майно тощо).

Комунікативна поведінка розцінюється як ввічлива / неввічлива за параметром збереження / ушкодження обличчя у результаті дотримання / порушення соціально-культурних **норм** моралі та звичаїв («*moral*» (мораль) походить від латинського «*mores*» – звичаї).

До постулатів дискурсу належать раціональність та особиста зацікавленість. Індивідуальна раціональність обмежується суспільною раціональністю. Загальноприйнятий звичай – це результат раціонального вибору: звичаї зумовлюються та актуалізуються шляхом їх дотримання, а причиною цього є міркування особистої зацікавленості (мета уникнення санкцій). У такий спосіб формуються норми слідування догмам [210].

На раціональності та особистій зацікавленості комунікантів у дискурсі також наголошують Г.П. Грайс [168], Дж. Ліч [206], П. Браун та С. Левінсон [132]. Останні постулюють, що комуніканти вмотивовані уникати актів загрози обличчю (face-threatening acts) та готові нести витрати задля збереження обличчя, бо загроза призведе до контр-загрози, і таким чином адресант особисто зацікавлений у підтриманні та збереженні обличчя адресата в очікуванні відповідної дії [132, с. 60].

Регулярність поведінки, звичаї, також здатні стати соціальною нормою. Д. Льюїс зазначає, що «будь-який звичай за визначенням є нормою, якій згідно з припущенням людина зобов'язана підкорюватись» [210, с. 99]. За М. Теркурафі, має місце статистична поведінкова регулярність – основа

фреймового підходу до дослідження ввічливості: «ввічливість є не раціональним розрахунком, а звичкою» [263, с. 250]. Більш того, «сама систематична суміжність певних типів контексту та певних лінгвістичних виразів як неоспорювана реалізація певних актів створює сприйняття ввічливості» [263, с. 248]. Завдяки регулярності суміжностей ми отримуємо знання про те, які саме вирази використовувати у певних ситуаціях, тобто мова йде про емпірично отримані структури очікуваної поведінки [262, с. 197]. До того ж, «формули легше обробляються мовцем і слухачем при жонгливанні інтересами та цілями обличчя, і саме їх застосування демонструє знання суспільних норм. Таким чином, шаблонне та стереотипне мовлення несе тягар ввічливого дискурсу» [262, с. 197].

Різновидом норми є соціальні зобов'язання, притаманні групам та індивідам. Є. Андерсон визначає соціальну норму як «стандарт поведінки, яку розділяє соціальна група, яку всі члени групи розуміють як авторитетну або обов'язкову для них» [111, с. 17]. Соціальна норма зумовлена тим, що члени групи бажають зберегти усталені звичай і сприймають їх як авторитетні принципи дії: за Дж. Машонісом, норма – це правила та очікування, за допомогою яких суспільство управляє поведінкою своїх членів. Причому норми мають проскриптивний (заборонний) або ж прескриптивний (нормативний) характер [218, с. 71].

У соціопсихологічних дослідженнях кооперативної / суперницької взаємодії особлива увага приділяється трьом типам соціальної норми, які пов'язані з моральністю і її проявом – ввічливістю / неввічливістю:

а) норма неупередженості (equity social norm). Дж. Адамс [110] висуває ідею, що кожен член суспільства має право на певну кількість ресурсів або заохочень у відповідному співвідношенні до його інвестування або внеску;

б) норма взаємності (reciprocity social norm). Е. Гоулднер наголошує на тому, що поведінка, просоціальна, антисоціальна або будь-яка інша, має бути врівноважена подібною або рівноцінною [166];

в) норма соціальної відповідальності (social responsibility social norm) пояснює відносини комунікантів різних соціальних статусів, їхні права й обов'язки у ході дискурсивної взаємодії [150].

Зазначені норми визначають ступінь моральності, у т.ч. ввічливості / неввічливості, як для адресанта, так і для адресата. Їх уточнення для дискурсивної практики здійснює Дж. Калпепер [144, с. 75–6]:

- норми особистості (преференції, інтереси, характерні риси, цілі тощо);
- норми суспільних відносин та ролей (ролі спорідненості або схожості, професійні ролі, родинні ролі тощо);
- норми групової приналежності (стать, раса, клас, вік, національність, релігія тощо).

За І. Гоффманом, «правила поведінки впливають на індивіда двома загальними способами: безпосередньо, в якості зобов'язань, які встановлюють, яким чином він морально змушений поводитись; та опосередковано, в якості сподівань та очікувань, які встановлюють, як саме інші морально зобов'язані чинити по відношенню до нього» [162, с. 49]. Порухення цих соціальних норм поведінки призводить до атрибуції аморальності. Тож, неввічливість виникає як наслідок цих порушень.

Ще одним параметром, тісно пов'язаним з комунікативною ввічливістю / неввічливістю, є **влада** – за визначенням Б. Рассела, це один з фундаментальних концептів соціальних наук [240, с. 10].

Владний чинник фігурує у класичних [131, с. 77; 132; 206] та постмодерністських підходах до дослідження ввічливості у дискурсі [281; 227], де розуміється як асиметричний соціальний вимір, відносна влада (relative power), тобто ступінь, до якого отримувач може нав'язати власні плани та самооцінку (свого обличчя) за рахунок планів та самооцінки мовця [182; 213; 174; 229; 268, с. 77], а також як здатність контролювати когось іншого (у трактуванні Р. Брауна та А. Гілмана [134, с. 255]).

Влада у дискурсі носить відносний, не абсолютний характер. Як стверджують П. Браун і С. Левінсон, «ми зацікавлені у параметрах дистанції, влади та визначенні ступеню імпозиції тільки у тих випадках, коли учасники комунікативної ситуації вважають, що мають спільне знання, тільки тоді згадані змінні мають певну цінність. Мається на увазі, що важливим є не оцінка соціологами (дослідниками) рівня влади, дистанції тощо, а припущення учасників взаємодії щодо рівня цих параметрів ...» ([132, с. 74–76]). Таке тлумачення спільного взаємного знання свідчить, що ступінь влади є проявом інтерсуб'єктивності дискурсу.

У дискурсі владні відносини між комунікантами задають так званий вертикальний вимір їх відносин [252], який включає:

- право контролю (power of control) [132; 134];
- соціальний статус або ранг [137];
- повноваження, законне право користуватися впливом (legitimate right to wield influence) [207];
- загальне поняття рівності-нерівності [184].

У теорії П. Браун та С. Левінсона владний чинник зводиться до статичних, заданих величин, що використовуються у формулі для обчислення ступеню загрози обличчю. За такого тлумачення, чим більша відносна влада мовця, тим більший ступінь ввічливості він отримає [119; 133; 184; 185; 211; 207].

Натомість сучасний доробок акцентує необхідність більш комплексного урахування різних аспектів владного чинника. Так, за даними М. Лохер [213, с. 39, 100]:

- влада виражається через мову;
- владу неможливо пояснити без контекстуалізації;
- влада відносна, динамічна та її можна заперечити;
- влада демонструє взаємопов'язаність мови й суспільства;
- для здійснення влади необхідна свобода дій;

- обмеження сфери дій часто призводить до застосування влади;
- застосування влади призводить до латентного конфлікту та суперечності інтересів, які можуть бути завуальованими через ідеологію суспільства;
- здійснення влади здатне супроводжуватись проявом немаркованої або позитивно маркованої «роботи» комунікантів з метою збереження соціальної рівноваги учасників інтеракції.

Н. Фейрклаф розрізняє *владу у* та *владу поза дискурсом* [156, с. 43]. Влада у дискурсі відноситься до застосування влади у мові, у той час як влада поза дискурсом стосується формування соціальних інститутів та суспільств через владні відносини. Якщо П. Браун і С. Левінсон та їхні послідовники більше уваги приділяли аспекту влади поза інтеракцією, наприклад, статусу учасника, то М. Лохер наголошує на певній кількості випадків, коли «люди з більш високим статусом можуть утриматися від вчинення влади», у той час як «комуніканти з більш низьким статусом можуть вирішити використати владу по відношенню до людей з порівняно вищим статусом» [213, с. 31, 208, 218]. Іншими словами, не існує прямої відповідності між владою у мові та владою поза нею.

В окремих випадках поняття влади, засноване на статусі (позиції людини у структурі соціальних відносин), є недоцільним в аналізі застосування влади у безпосередньому вербальному спілкуванні, особливо за відсутності виражених відмінностей у статусі [280, с. 56]. Відтак, Р. Воттс пропонує ідею обмеження свободи дій, яка стає типовою для низки тлумачень влади [213; 274, с. 20; 279, с. 85, 88] і містить поняття латентного конфлікту або конфлікту інтересів. Як зазначає Р. Воттс, «центральне значення влади, безумовно, включає скоріше конфлікт інтересів, а не консенсус» [280, с. 58].

У цілому, невивічливість нерозривно пов'язана з параметром влади, оскільки співбесідник, чиє обличчя зазнає шкоди через висловлювання

співрозмовника, вважає себе ошуканим. Разом з тим, неввічливість не зводиться до питання влади, а залучає також параметр соціальної дистанції.

Параметр **соціальної дистанції** (*distance*) витлумачується як симетричний соціальний вимір схожості чи розбіжності між мовцем та слухачем на основі частоти інтеракції [123; 132; 181; 232; 250; 270]. Це комплексне поняття, окремі властивості якого наголошено в інших термінах на позначення соціальної дистанції: *солідарність* [133], *близькість* [184], *добре знайомство (familiarity)* [207], *близькість відносин (relational intimacy)* [211].

Відомі дискусії щодо того, чи є перелічені вище поняття еквівалентними або ж дослідники концептуалізують цей параметр по-різному, практично зводяться до включення емоційного аспекту до соціальної дистанції. П. Браун та С. Левінсон взагалі не згадують поняття афекту. Інші автори, наприклад, Л. Бекстер [119], поєднують ці два фактори в один вимір. Натомість А. Вежбицька вирізняє поняття дистанції (показник того, наскільки добре два співбесідника знають один одного) та афекту (наскільки вони подобаються один одному). Дослідниця оперує терміном *близькості / інтимності (intimacy)*, що охоплює взаємне знання та взаємні добрі почуття. Близькість / інтимність означає готовність відкрити адресату свій внутрішній світ, який приховується від усіх інших, що ґрунтується на особистій довірі, приязні, доброзичливості та дружелюбності [283, с. 105].

За формулою розрахунку числового показника вагомості акту загрози обличчю у певній культурі або суспільстві [132, с. 58–62], ввічливість посилюється із ростом показника соціальної дистанції. Проте Р. Браун та А. Гілман у результаті аналізу творів В. Шекспіра виявили іншу закономірність: більш ввічливе мовлення асоціюється з низьким рівнем параметру дистанції (позитивна емоційна реакція / *positive affect*), а менш ввічливе спілкування – з більш високим рівнем дистанції (занижена позитивна емоційна реакція / *decreased positive affect*) [133, с. 9]. За їхніми

даними, ввічливість у п'єсах В. Шекспіра скерована почуттями: ступінь ввічливості є прямо залежним від ступеню позитивних емоцій мовця. Дослідники роблять висновок, що «чим більше мовець симпатизує слухачу, тим більше уваги перший приділяє обличчю останнього та тим більш ввічливим є мовлення; чим менш приязним є ставлення адресанта до адресата – тим меншою є увага до обличчя останнього та менша ввічливість» [133, с. 193].

Фактично, модель П. Браун і С. Левінсона поповнюється додатковим параметром – «емоційний вплив відносин комунікантів» (relationship affect). Як доводить Р. Копитько у результаті аналізу ввічливості у драмах В. Шекспіра, до моделі входить афект / емоційна реакція, яка може бути позитивною чи негативною [199, с. 112].

Параметр соціальної дистанції здебільш розглядався через соціальні та психологічні аспекти комунікантів. Р. Лорес Санз, С. Танака та С. Каваде, Дж. Томас вирізняли ієрархічну дистанцію між співрозмовниками, визначену їхніми соціальними статусними ролями, та психологічну дистанцію, яку обумовлює їхнє вміння розпізнавати такі фактори, як вік, близькість тощо [216; 257; 259; 267; 233].

До факторів, що зумовлюють параметр соціальної дистанції, як вказує М.П. Крус, належать:

- ступінь товариськості стосунків, пов'язаний з контекстом спілкування;
- ступінь корисності співрозмовника – передбачення можливості отримання від адресата послуг, інформації, підтримки тощо у відповідь на дискурсивні прояви турботи адресанта;
- ступінь відвертості комунікації, можливості ділитися особистою інформацією, думками, ідеями стосовно будь-якої теми;
- ступінь прихильності / симпатії, яка маніфестується проявом позитивних чи негативних емоцій [233].

Х. Спенсер-Оуті уточнює інтерпретацію соціальної дистанції через такі фактори, як соціальна подібність / відмінність; частота контактів; тривалість знайомства; відчуття схожості поглядів, позицій; позитивний / негативний вплив [252].

Сказане засвідчує, що параметри комунікативної невічливості – комунікативна роль, обличчя, норма, влада, соціальна дистанції – не є онтологічними, вони мають суб'єктивну природу і виходять за межі соціально-культурного виміру спілкування, будучи нерозривно пов'язані з психологічними, прагматичними, аксіологічними й емотивними параметрами дискурсу.

1.3.2. Прагмалінгвістичні параметри невічливості

До провідних лінгвопрагматичних параметрів комунікативної невічливості належать суб'єктивно оцінні властивості дискурсивних ситуацій, закорінені в ментальній сфері мовців – їхні інтенції, емоції, ступінь імпозиції, перлокутивний ефект реалізації стратегій невічливості у дискурсі.

Хоча комунікативна **інтенція** є відправним пунктом усього процесу спілкування, виражаючи внутрішні стани людей [42, с. 62], неоднозначність її визначення в лінгвістиці коливається «від надмірного зближення її з мотивом до розуміння практично як готового висловлення» [22, с. 47]. У сучасній лінгвістиці поняття інтенції, введене Дж. Остіном, розглядається як інтенціональний стан психіки мовця, як спрямованість його свідомості на об'єкти і стани речей зовнішнього світу [248].

Розрізняють широке й вузьке трактування поняття інтенції. За І.П. Сусовим [83], інтенція в «широкому» розумінні визначає добір і комбінацію мовних одиниць, що відповідають ситуації спілкування, функціональний стиль тощо (пор.: «уявлення про спосіб об'єднання сукупності стратегічних ходів для досягнення комунікативної мети» [32, с. 222]).

Розумінню стратегій ввічливості / неввічливості релевантне «вузьке» розумінні інтенції, яке зводиться до поняття іллокутивного акту – процесу виявлення мовцем наміченої цілі, що протікає одночасно з процесом висловлювання (локутивним актом) [83, с. 101], тобто як іллокутивна ціль мовця, цілеспрямованість мовленнєвого акту на об'єкти і стани речей зовнішнього світу [9, с. 50; 11, с. 101; 68, с. 218; 100, с. 37]. При цьому інтенція – намір відносно об'єкту *p*, що стосується майбутнього [99, с. 166].

Розумінню комунікації як єдності когнітивної і комунікативної функцій відповідають виділені Дж. Серлем репрезентаційна та комунікативна інтенції, де перша має на меті інформування адресата про наміри і стан речей, а друга – цілі застосування висловлення у дискурсі [247]. Неввічливість є способом комунікативної поведінки мовців, відповідно у нашому дослідженні послуговуємось розумінням комунікативної інтенції, яке уточнено Л.Р. Безуглою: це «намір адресанта донести до адресата свою репрезентаційну інтенцію і таким чином вплинути на нього» [11, с. 102].

Оскільки інтенція належить свідомості, Дж. Серль, наслідуючи філософську традицію, уживає термін «інтенціональний стан», розуміючи під інтенціональністю «ту властивість багатьох ментальних станів і подій, за допомогою якої вони спрямовані на об'єкти й стани речей зовнішнього світу» [248, с. 96]. Інтенціональні стани дослідник характеризує як фундаментальні та цілісні властивості свідомості, нерозкладні на більш прості елементи [248, с. 123]. Крім того, Дж. Серль розрізняє інтенцію та інтенціональність, зазначаючи, що намір щось зробити є лише однією з форм інтенціональності поряд з вірою, надією, страхом, бажанням і т.п.

Залежно від цілей аналізу виділяють різновиди інтенції:

а) «практичні», результатом яких стає реалізація висловлювань, що породжують практичні дії комунікантів, та «ментальні», що призводять до визначень, доказів, роздумів і т.п.;

б) «сприятливі та несприятливі» для адресата (наприклад, відмова відноситься до несприятливих, а згода – до сприятливих інтенцій);

в) «реплікоутворюючі» (виражаються в окремому поодинокому висловлюванні) та «текстоутворюючі» (реалізуються в дискурсі);

г) інтенції з більшим та меншим ступенем інтенсивності (наприклад, «заприсягатися» має більший ступінь інтенсивності, ніж «обіцяти»);

д) «відкриті» (реалізуються у висловлюваннях з перформативним дієсловом, який прямо називає інтенцію) та «приховані» (виражаються за допомогою непрямих мовленнєвих актів) [91, с. 215–217].

У цілому, інтенціональність вимагає наявності п'яти компонентів: бажання результату; усвідомлення дії, що призведе до результату; інтенція виконати цю дію; уміння виконати цю дію; усвідомлення здійснення інтенції під час виконання дії [219].

У витлумаченні висловлення як неvwічливого чинник інтенції невід'ємний від чинників адресата і перлокутивного ефекту. Як зазначає Б. Фрейзер, жодне речення або лінгвістична конструкція не є за своєю суттю vwічливою чи неvwічливою. (Не)vwічливість є скоріше соціальним судженням: сприйняття висловлення як vwічливого або неvwічливого багато в чому залежить від слухача [158, с. 96].

У соціопсихологічних дослідженнях зазначається, що агресивна поведінка, яка сприймається як інтендована, вважається більш загрозливою та ймовірніше викличе грубу та рішучу реакцію у відповідь [231]. Дослідження у галузі соціальної комунікації підтверджують, що груба вербальна поведінка вважається більш аморальною, якщо сприймається як інтендована [205; 254; 278]. Розділяючи підхід М. Лохер та Р. Вотса до дослідження неvwічливості, ми вважаємо, що саме сприйняття та усвідомлення адресатом комунікативної інтенції адресанта разом із перлокутивним ефектом висловлення, а не виключно інтенції мовця, визначають, чи є комунікативний акт неvwічливим. Іншими словами,

розуміння повідомлення слухачем є так само важливим, якщо не важливішим за первісну інтенцію мовця [215, с. 80]. (Пор.: інтенція є «пост-фактум конструкт», що експліцитно топікалізується в діях, в яких відбувається порушення норм та виникають інші проблеми взаємодії [176, с. 101]).

Перлокутивний ефект або перлокутивний вплив, за визначенням цього поняття Дж. Остіним, Дж. Серлем, – це логічно впливаючий ефект («consequential effects») на почуття, думки, дії слухача [246, с. 101]. Дотепер перлокуція залишається дискусійним моментом в лінгвістиці, причини чого, за Л.Р. Безуглою, закорінені у неточностях перекладу [11, с. 183]. Виходячи із розмежування іллокутивного акту мовця і його перлокутивного ефекту на слухача, А.М. Приходько, І.С. Шевченко та інші дослідники визнають останній наслідком мовленнєвого акту [69; 74, с. 60–64; 100, с. 43;]. Об'єкт і матеріал нашого дослідження зумовлюють трактування перлокутивного ефекту невічливого висловлення як каузований попереднім мовленнєвим актом результат впливу на слухача, що змінює його емоційний стан, ставлення до мовця тощо.

Ступінь імпозиції (ranking of impositions) є універсальним параметром ввічливості / невічливості у висловленнях, що здійснюють певне втручання, ушкоджують обличчя адресата. Це «культурно та ситуативно обумовлений вплив, рівень якого визначається тим, в якій мірі адресант перешкоджає прагненню адресата до самостійності чи отримання схвалення» (маються на увазі потреби дистанціювання та зближення) [132, с. 42]. Як наголошують автори цієї теорії П. Браун та С. Левінсон, вони виходили з ідей Е. Дюркгейма стосовно того, що не можна порушувати або переступати границі ввічливості, адже найбільшим благом є спілкування з іншими людьми [153, с. 299].

Відомі термінологічні розбіжності акцентують провідні властивості ступеню імпозиції, який Л. Бакстер називає *силою / інтенсивністю / значущістю прохання (magnitude of request)* [119], Р. Браун

та А. Гілман – *ранжованою загрозою обличчю* (*ranked extremity of a face-threatening act*) [134], Дж. Еплгейт та Г. Лейчті – *силою втручання* (*magnitude of imposition*) [207], Р. Сколлон та С. Сколлон – *вагомістю імпозиції* (*weight of imposition*) [245], а Дж. Томас – *розміром імпозиції* (*size of imposition*) [267].

Під імпозицією зазвичай розуміють накладання тягара [165, с. 244] або тиск та примушування, тягар, який адресант наклав на адресата [114]. (Лексема *imposition* (*n*) визначається як «дія накладання тягара, боргу, морального зобов'язання, завдання або висунення звинувачень», а дієслово *to impose* – як «накладати, встановлювати, звертатися авторитетно / владно» [315, с. 130–131]).

Імпозиція протирічить «прагненням кожної дорослої людини діяти без перешкод з боку інших» [132, с. 62]. З метою бути ввічливим людина намагається мінімізувати ступінь імпозиції або уникнути втручання (тобто зробити так, аби співбесідник не відчув нав'язування). Отже стратегії дистанціювання (*negative politeness strategies*) слугують відшкодуванням або відновлювальною / компенсуючою дією (*redressive action*), направленою на обрання певної форми висловлення з метою зменшення потенційної імпозиції [132, с. 129–130].

Ступінь імпозиції пов'язаний з тим, чи матиме право сторона, що не погоджується, виразити свою незгоду, а також чи буде зобов'язана інша сторона відповісти належним чином [141, с. 463]. Це залежить від прав та обов'язків, які варіюються в залежності від культурних особливостей певного суспільства [160], а також від владного чинника, що вказує на взаємопов'язаність параметрів ступеня імпозиції та влади [271, с. 5].

На основі потенційної імпозиції, яку здатен спричинити мовленнєвий акт по відношенню до адресата, виокремлено набір актів загрози обличчю (*face threatening acts*), які головним чином становлять загрозу прагненню адресата до автономії та свободи дій [132; 115; 121; 178; 185; 256; 286], а саме:

- 1) акти, які передбачають певну майбутню дію з боку адресата, і відповідно, чинять певний тиск на адресата та змушують його здійснити цю дію:
 - накази та прохання (мовець експлікує своє бажання, щоб слухач здійснив певну дію або утримався від неї);
 - пропозиції, поради (мовець зазначає про своє переконання, що слухачу варто здійснити певну дію);
 - нагадування (мовець зазначає, що слухач має пам'ятати про необхідність здійснення певної дії);
 - загрози, попередження, виклики (мовець зазначає, що він – або хтось інший – ініціює певні санкції проти адресата, якщо останній не здійснить бажаний акт);
- 2) акти, що утілюють певний позитивний намір мовця по відношенню до адресата, таким чином змушуючи адресата прийняти або ж відхилити та, можливо, взяти на себе борг:
 - пропозиції (мовець зазначає, що він хоче, аби адресат прийняв чи здійснив певний акт для адресата, тим самим взяв на себе можливу заборгованість);
 - обіцянки (мовець бере на себе зобов'язання здійснити певну дію в інтересах адресата);
- 3) акти, які повідомляють про бажання дії стосовно адресата чи його речей, даючи адресатові привід думати, що можливо, йому варто захистити об'єкт прагнення мовця або надати цей об'єкт мовцю:
 - компліменти, вираження заздощів або захоплення (мовець зазначає, що хоче або хотів би щось, що належить адресатові);
 - вираження сильних (негативних) емоцій по відношенню до адресата, наприклад, ненависть, злість (мовець вказує на можливу мотивацію завдати шкоду адресату або його речам) [132, с. 65–66].

Отже, як дії, затратні для слухача (прохання, пропозиції, накази), так й акти, вигідні для нього (наприклад, обіцянки) потенційно можуть

спричинити імпозицію мовця по відношенню до слухача. Ступінь імпозиції визначається пропорційно витраченим ресурсам, включаючи час та зусилля [132]. Це вказує на прямопропорційну залежність між неімпозитивністю та ввічливістю й імпозицією та неввічливістю.

Суттєве місце у визначенні ввічливості / неввічливості посідає параметр **емоцій** [198; 260]. Емоції пов'язані з обличчям, зокрема, І. Гоффман зазначає емоційні наслідки втрати обличчя: якщо очікування не справджуються, «людина почуватиметься погано або відчуватиме себе ображеною, що може викликати збентеження, прикрість, засмучення, соромливість та нерішучість» [162, с. 6–8].

Емоції мають провідне значення для мотивації соціальної комунікації, пізнання та поведінки [152; 149; 251; 236; 154; 159; 191]. Теорія диференціальних емоцій визнає за емоціями функції детермінанти поведінки у найбільш широкому діапазоні від насилля, з одного боку, до самопожертви, з іншого [25, с. 52–71;].

Емоція, за К. Ізардом, є складний процес, що має нейрофізіологічний, нервово-м'язовий та феноменологічний аспекти. На нейрофізіологічному рівні емоція визначається за електрохімічною активністю нервової системи, зокрема, кори, гіпоталамуса, базальних гангліїв, лімбічної системи, лицевого та трійчастого нервів. На нервово-м'язовому рівні емоція – це, перш за все, мімічна діяльність, а також – пантомімічні, вісцерально-ендокринні та інколи голосові реакції. На феноменологічному рівні емоція проявляється або як сильно мотивоване переживання, або як переживання, яке має безпосередню значущість для суб'єкта [25, с. 56]. Відповідно, сигналами емоцій є фізіологічні: почервоніння, мимрення, заїкання, спітніння, збліднення, тремтіння рук, нерішучі рухи, неувважність; голосові: підвищення або зниження голосу, тремтіння голосу [162, с. 97]; кінетичні: усмішка, уникання зорового контакту, торкання до самого себе [173, с. 886; 112; 113].

У рамках теорії диференціальних емоцій К. Ізард виділяє десять фундаментальних емоцій, які формують основну мотиваційну систему людського існування: цікавість / збудження, утіха / радість, здивування, горе / страждання, гнів / лють, відраза / огида, презирство / зневага, страх / жах, стид / сором'язливість, провина / каяття. При цьому феноменологічно позитивні емоції мають вроджені характеристики, які схильні підсилювати відчуття благополуччя та добробуту, підтримувати його й спонукати до нього. Вони полегшують взаємодію з людьми, а також розуміння ситуацій та зв'язків між об'єктами. Негативні емоції відчуються як шкідливі та важко стерпні, тобто такі, що не сприяють взаємодії [25, с. 52–71].

Дослідження неvwічливості фокусується на негативних емоціях, які спричиняють або виникають в якості реакції на неvwічливу поведінку співбесідника, це горе / страждання, гнів / лють, відраза / огида, презирство / зневага, страх, стид / сором, провина / каяття:

Горе / страждання належить до фундаментальних емоцій. Страждати – означає бути сумним, збентеженим, занепасти духом. Страждаючи, людина може відчувати самотність, ізолюваність, відірваність від людей. Згідно з С. Томкінсом, страждання виконує три функції: повідомляє людині та тим, хто її оточує, що їй погано; спонукає вжити заходів, щоб зменшити страждання або усунути його причину; забезпечує помірну негативну мотивацію, яка є необхідною для того, щоб змусити людину вирішувати свої проблеми та проблеми інших [269]. Горе – це, зазвичай, реакція на втрату, яка може бути тимчасовою або постійною, дійсною або уявлюваною, фізичною або психологічною. Горе дає можливість людині побороти себе, пристосуватись до втрати. Деякі зовнішні прояви горя можуть виконувати комунікативну функцію, викликаючи співчуття та допомогу.

Причиною гніву / люті є відчуття фізичної або психологічної перешкоди бажаній дії, особиста образа, повсякденні фрустрації,

переривання стану зацікавленості або радості, обман, примушення робити щось усупереч бажанню. Нездатність виразити відповідним чином справедливий гнів може заважати ясному мисленню, погіршувати відносини та призводити до психосоматичних розладів.

Відраза / огида тісно пов'язана з гнівом, однак має нижчий ступінь переживання й вираження, є скороминучою та сприяє переключенню уваги на інший об'єкт.

Презирство / зневага – відсторонене переживання, відчуття себе сильнішим, розумнішим, культурнішим, кращим в якомусь відношенні, аніж об'єкт презирства. Ситуації, які спричиняють ревності, жадібність та суперництво, передсуди створюють підстави для презирства і спонукають до агресії.

Страх є емоцією великої сили, що впливає на сприйняття, мислення та поведінку індивіда. Порівняно з іншими емоціями, він спричиняє найбільш стримуючий вплив, коли людина стає функціонально несприйнятливою до більшої частини перцептивного поля, її мислення уповільнюється. Причинами страху можуть бути події, умови або ситуації, що є сигналом небезпеки. Загроза, так само як і потенційна шкода, може бути як фізичною, так і психологічною (загроза своєму існуванню або своєму психологічному Я). В залежності від своєї інтенційності, страх переживається як передчуття, невпевненість, повна незахищеність.

Стид / сором'язливість виникають, коли людина відчуває себе об'єктом презирства та насмішок. Присутнє відчуття безпорадності та неадекватності. Переживання стиду починаються з посилення усвідомлення свого Я, причому когнітивні процеси різко загальмовуються, призводячи до різкого збільшення ймовірностей помилок. Стид має дві функції: він підвищує чутливість індивіда до поглядів та почуттів інших і таким чином сприяє соціальній відповідальності. У той же час, він може відігравати значну роль у розвитку самоконтролю та самостійності.

Провина / каяття пов'язані, перш за все, із засудженням свого вчинку самим індивідом. Вони включають такі реакції, як каяття, засудження самого себе та заниження самооцінки. Провина виникає в ситуаціях, в яких людина відчуває власну відповідальність. З психоаналітичної точки зору, провина виникає як напруга між Ід та Супер-Его. Вона може виникати при порушенні цінностей або стандартів поведінки, які характеризують Супер-Его. У гуманістичній психології однією із можливих причин виникнення провини є «втрата можливостей» розвитку людини в інтелектуальній, соціальній, емоційній або фізичній сферах. Нехтування суб'єктом цими можливостями, на думку Р. Мея [222], призводить до розвитку почуття провини.

Американський психолог Дж. Хейдт пропонує два виміри типових емоцій: (1) ступінь, до якого емоції є корисливими або безкорисливими / неупередженими, та (2) ступінь, у який вони призводять до моральних, просоціальних дій [170, с. 854]. Відповідно, емоції розподіляються за двома групами: злість, відраза та зневага належать до емоцій «засудження інших», збентеження, сором та провина належать до емоцій «самосвідомості» [170, с. 855].

За нашими даними, комунікативна неввічливість, спричинена порушенням обличчя адресата, здебільш викликає у нього емоції гніву, злості, відрази та зневаги; у той час як ушкодження власного обличчя мовця викликає почуття збентеження, сорому та провини. При цьому негативні емоції не є взаємовиключними, вони здатні накладатися і частково пересікатися між собою та з позитивними емоціями в конкретних ситуаціях дискурсу.

1.4. НЕВВІЧЛИВІСТЬ як поведінковий концепт-регулятив

У дослідженнях з семантики і логіки розрізняють онтологічні і прагматичні класи слів («клас – поняття про безліч або сукупності предметів, що мають спільні ознаки» [21, с. 32]), які формуються в свідомості людини

на підставі пропозицій дедуктивно або індуктивно і мають мовне позначення [там само, с. 32–33]. Оскільки ознаки і властивості притаманні предмету об'єктивно, а їх виділення залежить від суб'єкта, від його сприйняття, від практики колективу й індивіда, В.Г. Гак обґрунтував виділення двох логіко-семантичних класів: онтологічних і прагматичних [21, с. 32–40]). Відповідно, комунікативна ввічливість / неввічливість, зумовлені практичним досвідом спілкування, за способом утворення і сприйняття є прагматичними концептами, а за змістом – антиномією. У нашій роботі комунікативну неввічливість визначаємо у межах цієї антиномії і запроваджуємо когнітивно-прагматичні принципи для виділення НЕВВІЧЛИВОСТІ як концепту комунікативної поведінки.

Протиставлення – одна з фундаментальних категорій мислення: поняття з протилежними знаками, як правило, витлумачуються одне через інше (не можна зрозуміти ДОБРО без ЛИХА, ДЕНЬ без НОЧІ). За А.Д. Беловою, бінарність і протиставлення є основними принципами упорядкування концептокорпусу природних мов [12, с. 20].

У когнітивній лінгвістиці протиставлення розпоширюється, як вважає Ю.С. Степанов, на незгоду, протест: «якщо «концепт» – форма вираження змісту, то «антиконцепт» – форма незгоди зі змістом, форма протесту» [79, с. 22]. Антиконцепт як заперечення певного явища культури (типу класична культура vs кіч), розвиваючись, стає самостійним явищем, що має історичну зумовленість [79, с. 22]. Категоріальні протиріччя, за С.М. Воркачовим, є джерелом розвитку концептосфери: разом з тезою у ній міститься і антитеза, разом із концептом і антиконцепт. Наприклад, ідея щастя невіддільна від нещастя, справедливості – від несправедливості тощо [19, с. 53].

За типом логічних відношень між двома членами антиномії виділяють контрарні, що мають серединне поняття між двома полюсами, і контрадикторні – це протиріччя, що не мають проміжного члена [50, с. 149–150]. Однак, як свідчить О.С. Кубрякова, в когнітивній лінгвістиці члени

антиномії – антиконцепти не завжди є прямо протилежними. Так, стратегії ВВІЧЛИВОСТІ / НЕВВІЧЛИВОСТІ не є дзеркально протилежними, тобто ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ є **контрарними** концептами.

За визначенням А.М. Приходька, «антиконцепт є культурним феноменом, що об'єктивований мовними засобами і відображає певну антицінність наднаціонального, національного або ідіолектного порядку» [70, с.67]. Беручи до уваги філософський закон єдності та боротьби протилежностей, антиконцепт розуміють як частину цілого або як певну автономну сутність, вирізняючи меронімічні, стигматичні (етнокультурні антропономіації), есенціальні типи антиконцептів [70, с. 68].

Меронімічні (партонімічні) типи антиконцептів співіснують з концептами-протичленами, з якими утворюють «дуальну монаду», як цінності зі знаком плюс та мінус [70, с. 68]. Такою антиномією-діадою є концепти ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ, що належать до мезоконцепту ЕТИКА, який в гранично узагальненій формі містить оцінку комунікативної діяльності, моральних якостей, соціальних явищ як належних або неприйнятних. ВВІЧЛИВІСТЬ і НЕВВІЧЛИВІСТЬ є соціокультурно обумовленими нормативно-оцінними концептами комунікативної поведінки. Їхня приналежність саме до комунікативної поведінки на відміну від інших форм соціальної практики мовців закорінена в понятійному складнику цих концептів, в їх невід'ємній адресатній спрямованості: ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ проявляються тільки щодо іншої особи (не можна бути ввічливим / неввічливим із самим собою).

Отже ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ є основною бінарною опозицією морально-етичної оцінки комунікативної поведінки мовців (про когнітивно-комунікативний аспект оцінки в дискурсі див.: [18, с. 18–28]). Оцінна природа ВВІЧЛИВОСТІ / НЕВВІЧЛИВОСТІ завбачає їхню здатність вимірюватись, а отже і мати певні області переходів і взаємного накладання. За категорійною ознакою етичної комунікативної поведінки ці поняття є

контрарними. На оцінній шкалі етичної комунікативної поведінки вони належать її полюсам, причому особливістю шкали є відсутність нульового ступеню аналізованої ознаки. Натомість між увічливою і неввічливою комунікативною поведінкою лежить область прийнятної поведінки, яка все ще оцінюється як увічливість мінімального ступеня (рис. 1.1):

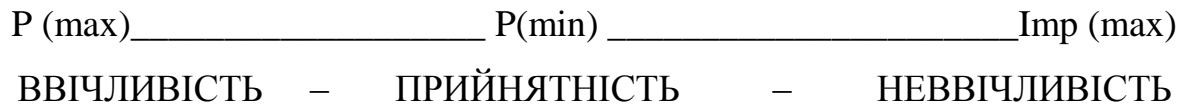

Рис. 1.1. Шкала етичної комунікативної поведінки

Тим самим ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ є контрарними, а не контрадикторними (взаємовиключними) концептами. Радше ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ слід розглядати як діалектичну єдність: за певних ситуативних умов ввічлива комунікативна поведінка справляє ефект неввічливої: ВВІЧЛИВІСТЬ сприймається як НЕВВІЧЛИВІСТЬ у випадках навмисно перебільшеного ступеню (так зване «ввічливе глузування») або навпаки порушення норми, навмисне «зниження» ситуативно сприймається як норма (жаргонізація є очікуваною характеристикою дружнього спілкування). Це засвідчує єдність і взаємний перехід протилежностей ВВІЧЛИВІСТЬ і НЕВВІЧЛИВІСТЬ як гранично широких етичних оцінних концептів комунікативної поведінки.

Визначення типу концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ у нашій роботі базується на комплексі когнітивно-комунікативних чинників. Виходячи з того, що концепт містить не тільки предметно-образну, а й комунікативно значущу інформацію, пов'язану з його іллокутивною функцією [70, с. 50], серед типів концептів виділяють регулятивні. До регулятивних належать концепти, в яких закладена «ідея прескрипції – орієнтира на певну норму, шаблон, конвенцію, що визначає фреймові сценарії і культурні домінанти поведінки

людини в соціумі» [28, с. 75]. За домінуванням оцінного, аксіологічно-поведінкового компоненту у структурі концепту, **НЕВВІЧЛИВІСТЬ** – **соціокультурний регулятив**, тобто концепт, який «у концентрованому вигляді містить оцінний кодекс певної лінгвокультури», пояснює культурні домінанти поведінки та виявляє особливості ментальності народу [29, с. 29].

Комунікативна невічливість є діяльністю, що визначається суспільними й культурними нормами, а отже **НЕВВІЧЛИВІСТЬ** – різновид **лінгвокультурних** концептів, які визначені Ю.С. Степановим, з одного боку, як «згусток культури в свідомості людини», з другого – те, за допомогою чого людина сама «входить в культуру» [79, с. 40]. За типом це поведінковий концепт – «відображена у свідомості індивіда модель поведінки (діяльності)» [98], у даному випадку – невічливої комунікативної поведінки.

Серед поведінкових лінгвокультурних концептів-регулятивів вирізняються ознакові і подієві підтипи. **НЕВВІЧЛИВІСТЬ**, як вважає І.С. Шевченко, є поведінковим **ознаковим** концептом [106, с. 3–8]. Ознакові концепти-регулятиви або усвідомлені норми комунікативної поведінки визначаються як етнокультурні стереотипи, які втілюються у відповідних ситуаціях спілкування стратегіями і тактиками ввічливості [там само]. «Ознаковий концепт комунікативної поведінки є ментальним уявленням про характеристики дії, а не саму дію. Це регулятив, що безпосередньо втілює етичні норми спілкування і стиль мовленнєвої взаємодії» [90, с. 11]. «Ознакові концепти комунікативної поведінки містять характеристики вербальних, і ширше – комунікативних дій і володіють динамічністю, градуальністю, набувають актуалізації в стратегіях і тактиках дискурсу на рівні комунікативного ходу, задаються соціокультурними й іншими дискурсивними параметрами ситуації спілкування (контекстом, цілями й інтенціями мовців та ін.)» [105, с. 19].

Для виділення ознакового концепту комунікативної поведінки у роботі вжито критерії:

- (a) атемпоральність,
- (b) моделювання як складника ментальної схеми поведінки;
- (c) актуалізація стратегіями і тактиками дискурсу;
- (d) вторинність з точки зору іллокуції [105, с. 3–8].

За першим критерієм ознаковість, атемпоральність концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ зумовлена його змістом – це ментальне уявлення про характер комунікативної взаємодії, що порушує соціально-культурні норми спілкування.

За параметром моделювання концепту, як доводять І.С. Шевченко, В.О. Турченко, ознакові концепти комунікативної поведінки відповідають слоту якості / способу в моделі подієвого концепту [90; 105, с. 3–8] (в даному випадку у події **МОВЛЕННЄВЕ СПІЛКУВАННЯ**). Це слот [**ДЕХТО РОБИТЬ ЩОСЬ ТАК**], який характеризує увесь фрейм в цілому як суперечний нормам ввічливості.

За третім параметром ознаковий концепт комунікативної поведінки НЕВВІЧЛИВІСТЬ актуалізується певними стратегіями й тактиками, утіленими відповідними прийомами. За І.Є. Фроловою, стратегії і тактики є когнітивно закоріненими і сягають організації досвіду особи у її картині світу [94, с. 153]. Відмінність концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ від інших ознакових концептів комунікативної поведінки (таких як СКРОМНІСТЬ [90]) – у рівні їх дискурсивної актуалізації: від мовленнєвого акту (мінімально – однієї репліки або одного висловлення у її складі) до мовленнєвої події (діалогічної єдності, тексту в цілому). Окремі лексеми або словосполучення не здатні втілити НЕВВІЧЛИВІСТЬ у дискурсі. Водночас невербальні прояви НЕВВІЧЛИВОСТІ існують як окремо від вербальних (грубі жести, непристойна міміка тощо), так і супроводжують їх (пор.: за І.І. Серяковою, «невербальні компоненти створюють модальне оформлення того, що сказано словами» [75, с. 7]).

Нарешті, з прагматичної точки зору ознаковий концепт комунікативної поведінки зумовлює вторинну іллокуцію мовленнєвого акту певного типу, додаючи, як правило, негативної емотивної сили констативам, квеситивам, директивам та ін.

Таким чином, НЕВВІЧЛИВІСТЬ визнаємо лінгвокультурним концептом-регулятивом, ознаковим концептом комунікативної поведінки, який витлумачується як антиконцепт через свою протилежність – контрарний концепт ВВІЧЛИВІСТЬ в антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ. За провідними когнітивними критеріями НЕВВІЧЛИВІСТЬ характеризується атемпоральністю, моделюється як слот якості / способу дії; актуалізується стратегіями й тактиками дискурсу; є вторинним з точки зору іллокутивних сил висловлення.

Висновки до першого розділу

1. Комунікативна невічливість – багатоаспектна ситуативно-зумовлена негативно оцінювана поведінка мовця, що несе загрозу обличчю адресата. До параметрів комунікативної невічливості належать соціокультурні та лінгвопрагматичні, де перші – параметри комунікативної ролі, обличчя, норми, влади, соціальної дистанції тощо, а останні – параметри інтенцій, емоцій, ступеню імпозиції, перлокутивного ефекту реалізації стратегій невічливості у дискурсі.

Дискурсивні стратегії невічливості у драмах В. Шекспіра є локальними і здебільш інтендованими. Вони сформовані на основі колективного досвіду спілкування та індивідуальних потреб мовця.

2. Дискурсивні стратегії невічливої комунікативної поведінки поєднують когнітивний та комунікативний плани і базуються на концепті НЕВВІЧЛИВІСТЬ – концентрованому знанні про спілкування, яке суперечить етичним нормам, культурним домінантам епохи і персональному

досвіду спілкування. НЕВВІЧЛИВІСТЬ – прагматичний, неонтологічний концепт, що уособлює соціально-аксіологічні стереотипні моделі комунікативної поведінки, культурно обумовлені сценарії, які протирічать етикету і ширше – принципу ввічливості у цілому.

3. НЕВВІЧЛИВІСТЬ є антиконцептом в антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ – бінарній опозиції морально-етичної оцінки комунікативної поведінки мовців, що належить до мезоконцепту ЕТИКА, який в гранично узагальненій формі містить оцінку комунікативної діяльності, моральних якостей, соціальних явищ як належних або неприйнятних.

4. НЕВВІЧЛИВІСТЬ є лінгвокультурним концептом етики, регулятивом, контрарним до ВВІЧЛИВОСТІ. Він скеровує комунікативну поведінку як невідповідну до моральних норм ранньоновіанглійського періоду та зазнає історичного варіювання.

За провідними когнітивними критеріями НЕВВІЧЛИВІСТЬ є ознаковим різновидом поведінкових концептів, який характеризує певну ситуацію спілкування в цілому. Він визначається атемпоральністю, моделюється як слот якості/способу дії; актуалізується стратегіями і тактиками дискурсу; зумовлює вторинну (емотивну) іллокутивну силу висловлення.

Мінімальною одиницею дослідження НЕВВІЧЛИВОСТІ є висловлення-речення, якому відповідає мовленнєвий хід або його частина, взяте у його поєднанні з відповідним ходом мовця у межах дискурсивного обміну, що має властивості неввічливого.

5. Стратегії неввічливості закорінені у концентрованому аксіологічно-оцінному знанні англомовної лінгвокультурної спільноти ранньоновіанглійського періоду про усталені схеми комунікативної поведінки, що порушують норми і стереотипи епохи. На оцінній шкалі етичної комунікативної поведінки ВВІЧЛИВЕ – ПРИЙНЯТНЕ –

НЕВВІЧЛИВЕ концепт НЕВВІЧЛИВІСТЬ належить негативному полюсу, причому особливістю шкали є відсутність нульового ступеню ознаки. Натомість між полюсами лежить область прийнятної поведінки, яка оцінюється як увічливість мінімального ступеня.

6. У діалогічному дискурсі драми усвідомлення комунікативної поведінки як неvvічливої пояснюється інтерсуб'єктивністю – процесом співпереживання досвіду, в якому комуніканти фокусують увагу на спільній зовнішній цілі. У драмах В. Шекспіра інтерсуб'єктивні ознаки дискурсу, зокрема, інтерафективність та інтерінтенційність, здебільш виводяться з контексту, а також вербалізуються в авторських ремарках.

Основні положення цього розділу відображені у таких публікаціях автора: [53–55; 57–60].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ НЕВВІЧЛИВОСТІ У ДИСКУРСІ В. ШЕКСПІРА

Методи й методики дослідження стратегій невічливості у драмах В. Шекспіра закорінені у принципах когнітивно-комунікативної парадигми із залученням ідей історичної концептології [14; 104; 106] та історичної прагмалінгвістики [100; 193]. У цьому розділі деталізується алгоритм вивчення стратегій невічливості, що актуалізують концепт НЕВВІЧЛИВІСТЬ в діалогічному дискурсі, визначаються одиниці такого аналізу. Дискурс драм В. Шекспіра розглядається як релевантний матеріал для встановлення і концептуальних, і комунікативно-прагматичних характеристик невічливості, що засвідчують лінгвопоеетологічні та лінгвопрагматичні властивості діалогічного дискурсу комедій і трагедій В. Шекспіра, відомого реалістичним відображенням мовної ситуації і мовленнєвої практики ранньонованглійського періоду.

2.1. Методи та алгоритм дослідження стратегій невічливості у драмах В. Шекспіра

Дискурсивні стратегії – процес і результат актуалізації ментальної схеми невічливої поведінки – набувають оформлення в мові та втілюються у дискурсі. Відповідно до когнітивно-комунікативної природи дискурсу аналіз стратегій невічливості у драмах В. Шекспіра потребує застосування комплексної методики з урахуванням концептуального і прагматичного чинників. Тож алгоритм нашого аналізу передбачає логічну послідовність: від виявлення набору концептуальних ознак НЕВВІЧЛИВОСТІ за даними номінацій цього концепту до моделювання ментальних уявлень мовців ранньонованглійського періоду про невічливу дискурсивну поведінку,

акумульованих у поведінковому концепті НЕВВІЧЛИВІСТЬ, та визначення дискурсивних стратегій, тактик і прийомів неввічливої комунікативної поведінки у драматургічному дискурсі В. Шекспіра.

Вирішення поставлених завдань вимагає залучення доробку історичної концептології, згідно з яким, концепт вважаємо історично мінливим феноменом, онтологічні, аксіологічні й функціональні характеристики якого, як доводить І.С. Шевченко, історично варіюються під впливом розвитку культури, соціуму, мови [104, с. 204]. Лінгвісти наголошують на комплексному характері концепту: «концепт – одиниця, покликана зв'язати воедино наукові дослідження в області культури, свідомості і мови, оскільки він належить свідомості, детермінується культурою і опредмечується в мові» [76, с. 9]. Тож історична мінливість концепту культури, за Ю.С. Степановим, відповідає змінам культурно-історичного оточення [78, с. 44].

Ментальні уявлення про принципи ввічливої комунікативної поведінки за часів В. Шекспіра кардинально відрізнялись від сучасних. За даними Р. Брауна та А. Гілмана, Р. Копитька, І.С. Шевченко, в етичній системі лінгвокультурної спільноти XVI–XVII ст. домінувала ввічливість зближення (positive politeness), яка з часом змінилась на протилежну (negative politeness) [134; 199; 100]. Відповідно, концепт НЕВВІЧЛИВІСТЬ мав специфічні ознаки, які можна витлумачувати як такі, що протирічили вимогам ввічливості, лише у певному історичному контексті (відомості про соціокультурні домінанти елизаветинської доби містяться у: [86–88; 126; 161; 230; 217; 287] та ін.).

Обраний матеріал дослідження – діалогічний дискурс драми Відродження реалістично передає буттєві ситуації і контексти спілкування англійців, дозволяє адекватно витлумачувати їх ментальні уявлення про норми і стереотипи комунікативної поведінки. На думку, Б. Гіббонса, жанр шекспірової драматургії в цілому відрізняє складність і різноманітність: зіставлення одночасно багатьох характерів і ситуацій, прийом «вистава у

виставі» тощо, які були характерними для драми Ренесансу на відміну від театру інших історичних періодів [161].

Релевантність застосування принципів історичної прагматики до вивчення стратегій і тактик невічливості у дискурсі пояснюється сутністю цього підходу: «базуючись на діяльнісному підході та виходячи із розуміння комунікації як системи, історична прагмалінгвістика вивчає сталі і змінні елементи мовленнєвого акту й дискурсу і витлумачує динамічні процеси вербальної комунікації як результат саморозвитку мови та змін комунікативних потреб, зумовлених динамікою культури і суспільства» [100, с. 76]. Як засвідчують шекспірознавці, контексти усіх п'єс драматурга, навіть тих, де сюжет переміщує персонажів в інші епохи і країни, реальні та фантазійні, з великою деталізацією відтворюють життя його сучасників-англійців [5]. А отже вони дають досліднику достатньо релевантні відомості про схеми комунікативної поведінки британців часів королеви Єлизавети.

Достовірність висновків, зроблених за спостереженням стратегій невічливості в літературному дискурсі, підтверджує Л.В. Солощук: «...комунікативні події, відображені в художніх творах, можна розглядати як детальні транскрипти комунікативного процесу...» [77, с. 26].

Відповідно до комплексного когнітивно-комунікативного підходу до аналізу стратегій і тактик невічливої комунікативної поведінки у дискурсі В. Шекспіра алгоритм нашого дослідження включає 5 етапів.

Перший етап – відбір матеріалу шляхом суцільної вибірки. У якості джерела ілюстративного матеріалу обрано діалогічний дискурс драм В. Шекспіра, який за своїми жанрово-стилістичними особливостям та реалістичним відображення мовної ситуації ранньоновонглійського періоду надає адекватний матеріал для дослідження стратегій невічливості. Невічливість виявляється у взаємодії комунікантів, вона залежить не тільки від інтенції мовця, а й від сприйняття висловлення як такого одержувачем повідомлення. Тому, атрибуція стратегічного висловлення в роботі зажадала

залучення не тільки мовленнєвого внеску мовця, а й відповідного ходу слухача. Це пояснює, чому в центрі нашого аналізу – мовленнєвий обмін із мінімум двох мовленнєвих ходів, що дорівнюють двом реплікам мовця і слухача.

Загальна вибірка складає близько 3000 висловлень з 2798 фрагментами англomовного дискурсу, вилучених з 11 трагедій, 13 комедій та 4 трагікомедій В. Шекспіра, в яких актуалізуються стратегії невічливості. Такий обсяг забезпечує доказовість і вірогідність результатів нашого аналізу. Усі цитовані джерела наведені у списку ілюстративного матеріалу.

Обрання когнітивно-прагматичного підходу до аналізу дискурсивних стратегій невічливості зумовлює з'ясування ментальних уявлень мовців про ознаки невічливого спілкування, а отже потребує визначення поведінкового ознакового концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ. Тому наступним етапом дослідження є виявлення лексико-семантичних властивостей номінацій невічливості та на їх основі моделювання концепту.

Другий етап має на меті інвентаризацію номінативного простору НЕВВІЧЛИВОСТІ з подальшим компонентним аналізом лексеми *impoliteness* та її синонімів і асоціатів. Визначення і узагальнення їх семного складу розкриває когнітивні ознаки концепту.

Лексичне значення є сукупністю семантичних ознак, що належать до утвореного навколо імені концепту – *impoliteness* (n.) з опису номінованих словом сутностей. Ці ознаки пов'язані певними залежностями і утворюють структуру лексичного значення [31, с. 76–83]. За М.В. Нікітіним, у ній виокремлюють дві частини – інтенціонал та імплікаціонал. «Інтенціонал – змістове ядро лексичного значення, імплікаціонал – периферія семантичних ознак, що оточують це ядро» [49, с. 105]. Семантичні ознаки в інтенціоналі та імплікаціоналі лексичного значення слова пов'язані родo-видовими відношеннями: «родову частину інтенціоналу називають гіперсемою (архісемою), видову частину – гіпосемою (диференціальними ознаками)»

[там само, с. 105]. Інтенсiональнi ознаки слова-поняття, що входять у змiст iнтенсiоналу на правах сем, з рiзним ступенем вiрогiдностi припускають наявнiсть у денотатiв даного класу iнших понять (розширень), що становлять iмплiкацiональнi значення [там само, с. 105–106].

Номiнативний простiр (або «номiнативне поле») концепту, на думку З.Д. Попової i Й.А. Стернiна, не є структурованою групою лексики на кшталт традицiйних лексико-семантичного, лексико-фразеологiчного, асоцiативного поля або синонiмiчного ряду; натомiсть це комплексна упорядкована дослiдником система номiнативних одиниць, яка охоплює одиницi всiх частин мови [66, с. 67].

Вiдповiдно, одиницi номiнативного поля можна представити у термiнах семантичного поля. Пiд семантичним полем розумiють сукупнiсть мовних одиниць, якi поєднанi спiльним значенням, тобто таких, що мають iнтегральну семантичну ознаку [33, с. 89–103]. За М.А. Кронгаузом, ключовими в описаннi семантичного поля вважаються iнтегральнi та диференцiйнi ознаки лексем. Для побудови семантичного поля видiляють певний конституюючий його смисл, тобто смисл, загальний для всiх слiв даного поля, який i називається iнтегральною семантичною ознакою. Саме ця ознака задає семантичне поле. До складу певного семантичного поля входять всi слова, в тому числi рiзних частин мови, якi мiстять цей iнтегральний смисл, та розрiзняються за диференцiйними ознаками [36, с. 158–159].

Матерiалом для нашого компонентного аналізу слугують англomовнi лексикографiчнi джерела – словники i тезауруси. З наведеного в них семантичного складу лексем–номiнацiй концепту НЕВВIЧЛИВIСТЬ ранньомовноанглiйського перiоду видiляємо семи та методом логiчного узагальнення зводимо їх у гiперсеми, а також упорядковуємо синонiмiчнi ряди номiнацiй за семантичними параметрами лексем – їх домiнант. При цьому гiперсеми задають окремi мiкрополя, а окремi семи – розширення у складi семантичного поля «Impoliteness».

Третій етап полягає у моделюванні поведінкового концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ. На цьому етапі дослідження послідовно переходимо від семасіологічного підходу – основи виявлення когнітивних ознак концепту за даними їх омовлення – до ономасіологічного підходу, в рамках якого дані лінгвістичного аналізу доповнюємо відомостями з таких наук, як соціологія, психологія, філософія, історія, культурологія та ін. для з'ясування когнітивної структури НЕВВІЧЛИВОСТІ.

Під когнітивною структурою або схемою, слідом за С. Кеммер, розуміємо когнітивну репрезентацію, що включає подібні риси, які спостерігаються у численних випадках використання знака; укорінений у мисленні зразок досвіду, який може бути використаним у продукуванні та розумінні мовних висловлень [196]. Тож когнітивна структура концепту пов'язана зі структурою семантичного поля «Impoliteness».

Відповідно до провідних концептуальних ознак, які об'єктивують одиниці цього поля – номінації НЕВВІЧЛИВОСТІ, структуру концепту подано у вигляді схеми, яка містить окремі слоти з подальшими уточненнями, що частково перетинаються. Під лексичним уточненням (elaboration) Р. Дірвен і М. Веспур мають на увазі деталізацію значень номінації концепту, що не виходить за межі одного домену (*minute, second, hour* на позначення ДНЯ) [151, с. 134]. Створена на цьому етапі дослідження схема концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ демонструє зв'язки окремих слотів, заданих значеннями номінацій концепту, об'єднаними гіперсемами відповідно до мікрополів семантичного поля «Impoliteness» та їхніх розширень. Концепти-уточнення умотивовані окремими семами у складі цих гіперсем та актуалізуються відповідними синонімічними рядами лексем. Слоти та їхні уточнення дають схематизоване уявлення про різновиди невічливої комунікативної поведінки за часів В. Шекспіра.

Концепти (слоти) та їхні уточнення, що входять до схеми концепту, пов'язані відношеннями різних типів, які в нашій роботі виділяються за

методикою семантики лінгвальних мереж С.А. Жаботинської [289]. Серед цих відношень у нашому матеріалі домінують специфікація (схема ДЕХТО / ДЕЩО-ідентифікатив є ДЕХТО / ДЕЩО-специфікатор), яка співвідносить сутності за родо-видовим принципом, конкретизує їх, та каузація (схема ДЕХТО / ДЕЩО-каузатор робить ДЕЩО-фактитив), яка співвідносить каузатор-агенса або інструмент з новим фактитивом – результатом його діяльності [24, с. 46–47].

Четвертий етап – виявлення стратегій, тактик і прийомів актуалізації поведінкового концепту-регулятиву НЕВВІЧЛИВІСТЬ у ситуаціях невічливого спілкування в дискурсі комедій та окремо – трагедій В. Шекспіра.

Одиницею нашого аналізу дискурсивного втілення концепту комунікативної поведінки НЕВВІЧЛИВІСТЬ слугує мовленнєвий акт, вербалізований висловленням («висловленням-реченням» у термінології Г.Г. Почепцова [67]). Згідно з методичним апаратом лінгвопрагматики аналіз мовленнєвого акту бере до уваги релевантні соціокультурні та лінгвопрагматичні параметри комунікативної невічливості (комунікативні ролі, обличчя, норми, владу, інтенції, емоції, ступінь імпозиції, перлокутивний ефект). За наявності дискурсивних індикаторів невічливості один мовленнєвий хід, який дорівнює одному / кільком висловленням, як правило, є мінімально достатнім для визначення комунікативної поведінки як невічливої. За відсутності дискурсивних індикаторів невічливості однозначна атрибуція прагматичної спрямованості висловлення потребує залучення одиниць дискурсу вищих рівнів – мовленнєвого обміну (exchange) або навіть мікродіалогу / трансакції (transaction). Пор.: за Дж. Калпепером, невічливість – в очах спостерігача, вона залежить від того, як він сприймає сказане і як це стосується ситуації [147].

Результатом цього етапу роботи є створення таксономії дискурсивних стратегій невічливості, а також відповідних прийомів і тактик, за допомогою яких вони реалізуються у драмах В. Шекспіра.

П'ятий етап передбачає аналіз жанрової специфіки стратегій і тактик невічливості у п'єсах В. Шекспіра. За допомогою методу співставлення окремих стратегічних параметрів з корпусу відібраного ілюстративного матеріалу виокремлюються стратегії і тактики невічливості, які демонструють суттєві відмінності у комедіях та трагедіях англійського драматурга. Наші дані щодо жанрового варіювання стратегій і тактик невічливості підсумовано у таблицях Додатку Б.

2.2. Дискурс драм В. Шекспіра як матеріал вивчення невічливості

Дискурс драматургічного твору є максимально наближеним до реального спілкування. Літературний діалог у драмі, що становить матеріал нашого дослідження, за Р. Лакофф і Д. Таннен, надає повноправну модель реальної інтеракції і є еквівалентним відносно спонтанної інтеракції. Діалог у драмі звільнено (distilled) від повторів та самовиправлень реального дискурсу – того, що не є суттєвим для спілкування [204]. Отже, він адекватно відображає розмовну комунікацію, зберігає її процесуальний, інтерактивний характер, тож з-поміж трьох літературних родів – епос, лірика, драма – дискурс драми визнається найбільш адекватним джерелом відомостей про реальне спілкування [96, с. 206–220]. Більш того, «всесвітньо-значущі твори драматургії (від античності до XVII ст.) за часів їх створення практично не усвідомлювались як літературні твори: вони існували лише у складі сценічного мистецтва. Ані В. Шекспір, ні Ж.Б. Мольєр не сприймалися їх сучасниками як письменники» [96, с. 344]. Дискурс драм В. Шекспіра надає адекватний матеріал для вивчення стратегій невічливості, що зумовлено

його жанрово-стилістичними властивостями та реалістичним відображенням мовної ситуації і мовленнєвої практики ранньоновангліїського періоду.

2.2.1. Лінгвопоестологічні властивості драм В. Шекспіра

Обрання комедій і трагедій В. Шекспіра за об'єкт нашого дослідження зумовлює необхідність уточнити їх жанро-стильові властивості. В. Шекспір є одним з найвидатніших представників драматургії епохи Відродження. Досі вчені не дійшли згоди, до якого літературного стилю віднести його твори – ренесансного, маньєристського чи барокового [87], хоча існує думка, що кожен з цих стилів знайшов своє відображення на певному етапі творчості англійського драматурга [6, с. 37–67; 48, с. 53–66].

Ренесансові належить увесь початковий період діяльності В. Шекспіра. Національне єднання, духовний підйом, насиченість культурного життя – на тлі такої обстановки розгорнулась творчість драматурга. Цей часовий відрізок співпадає з окремими етапами творчості В. Шекспіра: етапом переважно комедій (1584–1598) та етапом трагедій (1599–1607) [169; 242, с. 150–165; 265].

У всіх драмах В. Шекспіра спостерігається провідна риса епохи Відродження – гуманізм, що прийшов на зміну середньовіччю та привів до руйнування засад феодального суспільства і до істотних зрушень у галузі культури та світогляду. За Н.М. Торкут, «гуманістична ідеологія, провідні концепти якої обґрунтовані у численних етико-філософських трактатах і художньо втілені у творах ренесансного мистецтва, була просякнута антропоцентризмом, культом індивідуальної ініціативи та апологетикою «*studia humanitatis*»» [86, с. 62]. Гуманізм проповідував звільнення культури від церковної опіки, захист свободи думки, розхитування станових рамок і розкріпачення людської особистості [4; 48].

На рубежі XVI–XVII ст. виявляються протиріччя нового буржуазного суспільства і гуманізм зазнає істотних змін. Але В. Шекспір, як вказує

В.Г. Ніконова, не пориває зі своїм гуманістичним ідеалом і втілює його в окремих образах трагедій, іноді показуючи, як, пройшовши через горнило оман і пристрастей, людина знову знаходить себе. «*The web of our life is of a mingled yarn, good and ill together: our virtues would be proud, if our faults whipped them not; and our crimes would despair, if they were not cherished by our virtues*» (A.I.W.E.W., IV, 3, 2158–2161) – ось філософія трагічного періоду В. Шекспіра. Однак навіть у своєму трагічному гуманізмі англійський драматург був далеким від песимізму. Якими б жахливими не були страждання та катастрофи, зображувані В. Шекспіром, у них завжди міститься глибокий смисл [48, с. 55].

З часом ренесансний стиль у літературі змінюється маньєризмом, для якого характерні спіритуалізм, ірраціоналізм, суб'єктивізм, скептицизм [6, с. 43; 40, с. 76–89; 41]. Постійне поєднання трагічного і комічного, змішаний характер троп, різкий контраст між конкретним і абстрактним, чуттєвим та інтелектуальним елементами мови, нарочито підкреслена композиція, наголошення на алогічному, незбагненному і суперечливому – все це свідчить про приналежність окремих творів В. Шекспіра до маньєристського літературного стилю. Типовою рисою маньєризму у В. Шекспіра є змалювання внутрішнього світу людини не цілісним, а розчленованим, внутрішньо суперечливим; відчуття кризи звичних цінностей відіграє важливу роль у трагедіях, де дія розгортається в хибному або близькому до хаосу світі [48, с. 56–57].

Поступово замість ренесансного антропоцентризму з'являється бароковий універсалізм із намаганням охопити думкою всесвіт та знайти місце людини в ньому. Для барокової поетики характерні тяжіння до контрастів, складної метафоричності, алегоризм, прагнення вразити читача пишним, барвистим стилем, зображення складних і заплутаних дій, злочинних та гріховних вчинків людей тощо. Конфлікти отримують у мистецтві бароко оптимістичне вирішення [6, с. 65].

До барокового стилю належить останній період творчості В. Шекспіра, коли були створені чотири трагікомедії (romances) «The Tempest», «Pericles», «Winter's Tale», «Cymbeline», звернені до сюжетного матеріалу середньовічного роману і чарівної казки, у яких поєднано трагічні й комічні епізоди і дії. У цих пізніх п'єсах панує чітке протиставлення позитивних і негативних моральних рис людини, відчувається пошук автором гармонії у житті і в людях [48, с. 60].

Комунікативна невічливість має виражений соціокультурний характер, вона відповідає етичним нормам епохи, що зумовлює обрання із творчого спадку В. Шекспіра комедій, трагедій і трагікомедій, які найбільш адекватно втілюють ці риси ранньоновіанглійського періоду, за об'єкт нашого дослідження. Тож історичні драми, в яких у бароковій традиції зображено комунікацію інших часів, не увійшли до корпусу дослідження.

Загалом, для драм В. Шекспіра, так само, як і для інших авторів епохи Відродження, були характерні певні закономірності, певні художні принципи драматичного мистецтва гуманізму, які, за А.А. Анікстом, прийшли на зміну хаотичній композиції середньовічної драми [4, с. 112–117]. Основими з них є такі:

1. Основу драми становить фабула. Ця вимога Аристотеля, підтверджувана й Горацієм, приймається всіма теоретиками драми XVI ст. Вона слугувала обґрунтуванням необхідності ретельно розробляти інтригу п'єси.

2. Типізація характерів, яка розуміється як відповідність образу персонажа ознакам певного віку, статі, професії, суспільного становища.

3. П'ятиактна будова п'єс. Теоретики епохи Відродження беззастережно погоджуються з цією вказівкою Горація. Поділ драми на п'ять актів мав раціональне обґрунтування: кожний акт був певним етапом композиції п'єси.

4. Перетворення хору в актора, що виконує пролог. Ця зміна, запропонована ще Горацієм, відтворила практику римського театру. В епоху Відродження наслідування античним зразкам приводить до відновлення хору, але в одній особі.

5. *Deus ex machine* (щаслива розв'язка завдяки неочікуваним обставинам). Усі класичні авторитети, включаючи Арістотеля і Горація, засуджують часте вживання *deus ex machine* як таке, що суперечить мистецтву, природі та ймовірності. Тож у драмах розв'язка завжди є правдоподібною [48, с. 37].

В. Шекспір є новатором у сюжетно-композиційній структурі драм. Кожна його п'єса має глибоку внутрішню цілісність. Усі частини композиції побудовані за принципом контрасту: комічне сусідить із трагічним, за спокійними епізодами йдуть сцени бурхливих зіткнень, використовується прийом паралелізму характерів і сюжетних ліній [48, с. 61].

Характерним для шекспірівських драм є поєднання епічного, ліричного і драматичного. П'єси англійського драматурга – це інсценівки епічних сюжетів, запозичених із літописів, новел і поем. На думку Н.М. Торкут, в Єлизаветинській трагедії, зокрема, у В. Шекспіра, відчувається потужний вплив драматичної техніки античного автора Сенеки [86, с. 67]. У В. Шекспіра все підпорядковано виявленню драматизму життя, суть якого полягає у реагуванні людини на ситуації конфліктного характеру, в зіткненні індивідуальних проявів або розбіжностях щиросердних схильностей персонажів [17, с. 23–37]. Трансформації відомих сюжетів не заважають В. Шекспіру вкласти в них нове, сучасне йому звучання. «Множинність смислів традиційних сюжетів у поєднанні з відносною стабільністю головних подієвих і семантичних домінант пояснює їхню спроможність вступати у процесі літературного функціонування у складні структурно-змістові стосунки, переплітатися, взаємопроникати й доповнювати один одного...» [51, с. 11].

Для дослідження невічливості у ранньоновіанглійському періоді важливо, що в основу трагедій В. Шекспіра завжди покладений конфлікт – герой вступає в боротьбу із зображуваним у творі середовищем, порушує інтереси, звичаї, норми цього оточення [48, с. 40]. Крім того, наявна і боротьба героя із самими собою: зокрема, з великою силою показано момент внутрішнього коливання, болісних роздумів короля у сцені молитви в «Гамлеті»; у божевільні леді Макбет виявляється її внутрішній спротив: учасниця злочинства Макбета, вона не витримала напруги своєї злочинної волі [7].

Головну лінію дії супроводжують другорядні лінії, вони є тлом, паралеллю або контрастом головному конфлікту. В. Шекспір не розкладає ці конфлікти, а подає їх у єдності ліричних, драматичних та епічних елементів [48].

Найважливішою проблемою для В. Шекспіра є проблема людського характеру. У кожній п'єсі персонажі дбають про свої інтереси, керуються особистими спонуканнями, одні прагнуть зберегти вихідну ситуацію, інші – змінити або зруйнувати її [23, с. 95–107]. А одним з найважливіших відкриттів В. Шекспіра, на думку В.Г. Ніконової, є зображення особистості в її розвитку. Усі образи подаються в динаміці, і зміни, що відбуваються у героях В. Шекспіра, є майже завжди результатом боротьби, яку веде його герой зі своїми суперниками, а іноді з самим собою [48, с. 66].

Отже, драма англійського Відродження стала сплавом кількох театральних і драматичних традицій. Аналізуючи п'єси В. Шекспіра та його сучасників, можна знайти рудименти і містеріального театру, і мораліте, і мотиви трагедій Сенеки, і запозичення з римських комедіографів, і переспіви італійської вченої комедії [6, с. 51]. У творах В. Шекспіра старі форми драматичної дії античної трагедії відроджуються до нового життя і наповнюються новими суспільними ідеями [52, с. 254].

У цілому драматичні твори В. Шекспіра дозволяють проаналізувати всю складність реальної мовленнєвої взаємодії персонажів. Шекспірівські трагедії та комедії є синтезом різних художніх ідей і методів, характерних для епохи Ренесансу, які складним образом поєднувались у його творах, підпорядковуючись гуманізму. Навіть розробляючи сюжети, відомі з минулих часів, В. Шекспір наповнює їх сучасним для нього смислом, що робить дискурс його комедій і трагедій репрезентативним матеріалом для дослідження стратегій і тактик комунікативної неввічливості ранньоніовоанглійського періоду.

2.2.2. Лінгвопрагматичні властивості дискурсу ранньоніовоанглійського періоду

На принцип увічливості і прагматичні чинники дискурсу XVI ст. – початку XVII ст. впливає процес становлення нового соціального ладу в єлизаветинській Англії, що супроводжується зміною етосу. У суспільстві набувають особливої значущості ієрархічні відносини та їх мовне закріплення; етикетні форми кодифікуються та проникають у всі сфери суспільного життя, розширюється сфера функціонування метакомунікативних мовленнєвих актів. У дискурсі драми, з одного боку, зберігаються риси розмовної мови, реалістичні народні форми, характерні для середньовіччя, з іншого, у ній відображається становлення суспільно усвідомленого літературного-розмовного стандарту [100, с. 78].

Етос – стиль спілкування, прийнятий у соціокультурній спільноті у певний період, домінуючий тип мислення – значною мірою зумовлений принципом ввічливості [100, с. 4, 39]. Британський етос часів В. Шекспіра вирізняє домінування ввічливості зближення, орієнтованої на задоволення «позитивного» обличчя співрозмовника [100, с. 109; Копытко 1993]. Приміром, у ранньоніовоанглійському періоді перформативно вживалась

група дієслів з семами «задоволення» і «схвалення», що пізніше втратила цю здатність [47, с. 4, 15].

Мова театру цієї епохи неоднорідна, вона найбільш близька до розмовної у драматургії В. Шекспіра та Б. Джонсона. Мові їх драм притаманна тенденція до використання максимальної кількості розмовних виразів та новоутворень, індивідуалізація мовленнєвих партій персонажів, що не було характерним для інших письменників того часу [100, с. 78].

Адресатний параметр комунікативної ввічливості / неввічливості доби Відродження визначається деталізованою градацією соціального положення комунікантів та їх інтерперсональних відносин, відображених у мовленні. У період становлення нових відносин представники нової буржуазії потребують активного затвердження своїх соціальних ролей у соціальній практиці, зокрема, у дискурсі. Як зазначають дослідники елизаветинських манер і етикету, девізом стало «манери роблять людину» (*Manners maketh man*), коли незнання правил поведінки за обідом (*table manners*) могло коштувати виключення із певної соціальної групи [217]. Нові інтерперсональні відносини закріплює мовленнєвий етикет, який у формулах ввічливості специфікує найменші відмінності у положенні комунікантів. Тож невірне вживання або відсутність продиктованих етикетних формул роблять висловлення однозначно неввічливим [287].

Мовленню цього періоду властива гіперекспліцитність соціально-регулятивної функції, що проявляється, зокрема, у звертаннях, які отримують яскраво виражені етикетні риси. З одного боку, наявна розгалужена система кодифікованих форм (*Your Highness, Your Grace, Your Majesty, Your Lordship, my lord, my liege, gentleman / gentlemen, master, sir / sirrah, mistress, doctor* тощо), які відповідають соціальному статусу слухача та залежать від стосунків між комунікантами. Їх вживання обов'язкове у ситуаціях, продиктованих мовленнєвим етикетом. З іншого, етикет закріплює особливі форми звертання – іменники з гонорифічними прикметниками типу *my*

noble / good / sweet / gentle / honest friend, my most gracious lord, our dear lord, good grandma / madam, most noble Empress, а їх відсутність розцінюється як невічливість.

Так, правила етикету вимагають від мовців із більш низьких верств населення при зверненні до вищих за статусом комунікантів та від представників середніх / вищих верств у спілкуванні з рівними та вищими за статусом співрозмовниками використання титулу і від одного до трьох (не більше) гонорифічних прикметників, причому до рівних за станом необхідно було використовувати ті ж звертання, але з незначною кількістю прикметників у формі найвищого ступеня порівняння [237, с. 173–174]. Наприклад, після смерті лорда Табольта сер Вільям риторично питає, перелічуючи одинадцять титулів та почесних звань покійного:

But where's the great Alcides of the field, Valiant Lord Talbot, Earl of Shrewsbury Created, for his rear success in arms Great Earl of Washford, Waterford and Valence [...] Great Marshal to Henry the Sixth Of all his wars within the realm of France? (I Henry VI, IV,7, 2317-2328)

Нехтування такими етикетними нормами або їх недостатньо часте вживання розцінювалось як невічливе. Гонорифічними прикметниками цього періоду були *brave* – прекрасний, *goodly* – розкішний, *lusty* – веселий та ін., окремі значення яких пізніше стають архаїчними. При цьому їх оцінне значення відходить на другий план, їх провідною функцією є соціально-регулятивна, що підтверджується контекстом, ситуацією, перлокутивним ефектом таких мовленнєвих актів.

Окрім названих етикетних форм, у XVI ст. зустрічаються ідентифікуючі звертання, представлені власними іменами, позначенням ступеню спорідненості тощо: *Romeo, Juliet, cousin, brother, uncle, neighbour* та ін., а також окремі емотивно-оцінні звертання.

Зміна в соціальному статусі особи супроводжувалась змінами у формах ввічливості: коли монарх сходив на престол, до нього звертались інакше, ніж

доки він був спадкоємцем. Наприклад, королева Єлизавета писала до своєї зведеної сестри *good sister*, доки Марія була принцесою, але коли вона стала королевою, у листах Єлизавета зверталась до неї виключно *Your majesty, your highness, your grace, most noble queen* [175].

Підлегла роль жінки у соціумі епохи Відродження проявлялась у стратегіях її мовленнєвої поведінки. Наприклад, жінки – члени королівської сім'ї були зобов'язані звертатись до короля із дотриманням усіх формальностей етикету. Тільки сплячого Ліра Корделія ніжно називає *O my dear Father*. Варто йому прокинутися та її висловлення містить усі етикетні форми ввічливості:

How does my royal lord? How fares your Majesty? (K.L., IV,7, 2960)

Леді Макбет також, як правило, звертається до свого чоловіка *Sir, my royal (worth) lord, worthy thane*, не виходячи за ці межі у найбільш драматичних сценах трагедії.

У XVI ст. в офіційних ситуаціях звертання за ім'ям серед знаті вважалось ознакою неввічливості. До своїх придворних король звертається *my most worthy friends* та зрідка за прізвищем, а у спілкуванні між собою придворні, як правило, використовують титули, гонорифічні прикметники.

Менш жорстко регламентовані звертання в неофіційних ситуаціях (між членами знатних сімей), де зустрічались форми *mother, son, husband, wife*, займенник *thou* та його похідні не вказували на неввічливість [100, с. 122].

Ситуативним індикатором ввічливості / неввічливості слугувало і архаїчне звертання *sirrah*. У XVI–XVII ст. воно мало занижену конотацію, а отже дозволялось у спілкуванні із нижчим за статусом (рідше із рівним собі), водночас у ситуаціях ликопідвищення *sirrah* ставало сигналом неввічливості.

Разом з тим, ієрархія владних відносин цього періоду суттєво відрізняється: особисті слуги були дуже близькими до господарів [230, с. 320], тож звертання *friends, liegemen, servant* були фактично синонімами (так король Клавдій звертається до своїх посланців Розенкранца і

Гільденстерна «*Friends both, go join you with some further aid*» (Hamlet, IV, 1, 34)).

Соціально-ієрархічні відносини ранньомовноанглійського періоду, на думку багатьох авторів, також вплинули на варіювання займенників *you / thou* у звертанні: *you* використовувалось на адресу старшого або вищого за ієрархією / рангом, *thou* – у звертанні до молодшого або нижчого за статусом [100, с. 98]. За спостереженням М.Нілла, Гамлет може звертатися до друзів інтимно *thee, thy*, а вони завжди звертаються до нього *you, my lord* [230].

Результати аналізу соціально-ситуативного варіювання *you/thou* у XVI–XVII ст. свідчать, що *you* та його похідні функціонують як прагматично та стилістично немарковані переважно у мовленні середніх та вищих верств суспільства у спілкуванні з рівними або вищими за статусом комунікантами, а в мовленні представників нижчих верств – у ситуації ликопідвищення. *You* також приписувалось вживати у зверненні до адресата з невідомим статусом. Немарковане використання *thou* спостерігається у ситуаціях ликозниження та у спілкуванні комунікантів з рівним статусом незалежно від їх соціальної приналежності.

Випадки порушення соціально-ситуативних параметрів використання займенників є маркованими. Наприклад, *thou* акцентує експресивність (наприклад, у п'єсах В. Шекспіра займенник 2-ї особи однини надає урочистості звертанням до світу надприродного, а також маркує звертання до відьом, духів, привидів та їх спілкування між собою):

Thou, Nature, thou all-shaking thunderer... (K.L., III, 2, 1683)

Tell me, thou unknown power [...] shall Banquo's issue ever

Reign in this kingdom? (Macbeth, IV, 1, 1627, 1671)

Примітно, що доки Макбет не розуміє, що перед ним відьми, він використовує немарковане *you* відповідно до очікувань спілкування із незнайомими людьми.

У ситуаціях спілкування друзів чи рівних за статусом родичів, коли фактор соціальної ієрархії відходить на другий план, немаркованою є форма *you*; *thou* маркує експресивність (як правило, гнів, презирство) або підкреслену дружню близькість, інтимність бесіди [100]. Так, Лір використовує немарковане *thou*, звертаючись до своїх дочок Регани та Гонерилї, але переходить до експресивно-маркованого *you*, розмовляючи з улюбленицею Корделією:

What can you say to draw

A third more opulent than your sisters? (K.L., I,1,87-88)

Розгніваний відповіддю Корделії, Лір використовує форми *thou*:

But goes thy heart with this? (ibid, I, 1, 108)

Тим самим у наведених прикладах займенник *thou* маркує не соціальні відносин комунікантів, а їх позитивні / негативні емоції. Експресивному *thou* в окремих випадках надавали перевагу над немаркованою формою *you*, наприклад, *thou* та його похідні виражають гнів та презирство Макдуфа до свого колишнього господаря Макбета в останньому акті драми: «*Tyrant... thy face...*» (Macbeth, V, 7, 2451).

Ще однією складовою лінгвопрагматичного арсеналу ранньоновоанглійського періоду є вигуки, що сигналізують про емоційний стан мовця, але не називають його. У прагматичному плані вигуки, за даними І.С. Шевченко, виражають ставлення мовця та його комунікативні інтенції, слугують прагматичним маркерами мовлення [100]. Маркерами невічливості у XVI–XVII ст. є вигуки *fie*, *tush*, *lo*, характерні виключно для цього періоду. У ситуаціях комунікативної невічливості вигук *fie* (*fy*, *fye*) використовувався як прокляття, звинувачення, вираження огиди, ненависті, презирства тощо, в інших випадках – як жарт. Форма *fie*, як правило, сполучається із прийменником *on* або входять до усталених сполучень *fie for shame*, *fie upon thee*! Частіше за все даний вигук виступає в емотивній функції, як наприклад, супроводжує гнів та обурення громадян Риму:

VOLUMNIA. Anger is my meat; I'll sup upon myself <...>

MENENIUS. Fie, fie, fie! (Coriolanus, IV, 2, 2657-2661)

Маркер невічливості – вигук *tush(e)* передає різке заперечення попереднього висловлення, а також незгоди, нетерплячості, презирства:

Tush! May I as well say that...? (M.A.N., III, 3, 112)

Функціонування маркерів, що підсилювали комунікативну невічливість, зумовлене і характерною особливістю мовлення XVI–XVII ст. – високою частотністю перформативів. За даними В. Нагайчук, у будь-якій з трагедій В. Шекспіра міститься більше перформативних мовленнєвих актів, ніж у двох десятках сучасних драматургічних творів [47, с. 8]. Серед перформативних дієслів найуживанішими були: *pray (prythee), beseech, thank, warrant, confess, charge, assure, swear, protest* [там само]. Утім окремі дієслова за часів В. Шекспіра мали інше значення; так дієслово *protest* не пов'язувалось із невічливістю, а вживалось у значенні «запевняти», «стверджувати», «робити заяву»:

I protest I love the Duke as I love myself (M.M., V, 1, 2756)

У структурному плані перформативні дієслова цього періоду функціонують не лише в інваріантній формі 1-ї особи однини індикативу, а також у формах: 1-ї особи однини майбутнього часу індикативу (*I'll swear*), пасиву (*I'll be sworn*), 1-ї особи множини (*we beseech you*), умовного способу (*I'd crave*), у сполученнях з модальними дієсловами (*I must excuse*), у сполученнях з дієслівними інтенсифікаторами (*I do refuse, I do demand*) та ін. [47]. У ситуаціях невічливого спілкування вони слугують маркерами-підсилювачами, як *I do warn you* та ін.

Щодо синтаксису, у XVI–XVII ст. семантична структура висловлення була складною, а саме висловлення довгим. Зокрема, середня довжина репліки шекспірівського персонажу складала 35 слів [100, с. 125; 92]. Загалом, у драматургії ранньоновоанглійського періоду переважали довгі та наддовгі репліки, що було зумовлено розвитком складних мовленнєвих актів.

Наприклад, надприродні сили пожартували над закоханим у Гермію Лізандром і нав'яли йому любов до Єлени, яка сприймає освідчення в коханні юнака як навмисну образу (*mockery, scorn, disdain, abuse*), хоча він не мав на меті бути неввічливим:

LYSANDER. *Content with Hernia? No, I do repent*

The tedious minutes I with her have spent.

Not Hermia but Helena I love:

Who will not change a raven for a dove?

The will of man is by his reason swayed;

And reason says you are the worthiest maid. <...>

HELENA. *Wherefore was I to this keen mockery born?*

When at your hands did I deserve this scorn?

<...> *Good troth, you do me wrong, good sooth, you do,*

In such disdainful manner me to woo.

But fare you well; perforce I must confess

I thought you lord of more true gentleness.

O, that a lady of one man refused

Should of another therefore be abused! (M.N.D., II, 2, 767-793)

Широта і свобода, з якою розмовне мовлення XVI–XVII ст. переносилось у шекспірівський театр, зумовили наявність великої кількості приєднаних та сегментованих конструкцій, еліптичних речень та інвертованого синтаксису у тексті [100, 199 с.]. У ситуаціях порушення норм ввічливості приєднаність або сегментованість підсилюють, маркують неввічливість мовця: наприклад, Гамелт навмисно грубо відсилає Офелію до монастиря:

To a nunnery, go; and quickly too. (Hamlet, III, 1, 1831)

У дискурсі В. Шекспіра переважає експліцитний спосіб реалізації комунікативної інтенції, який теж пов'язується з частотним використанням лексичних маркерів [100, с. 74–101; 10]. До маркерів неввічливості належать

вульгаризми-архаїзми та інвективи на кшталт *devil, villain, rogue, rascal, hell-hound, miscreant*, інтенсифікатори *plague, pox* тощо [243, с. 332–333].

Таким чином, вимоги етосу доби В. Шекспіра акцентують проблеми ввічливості / неввічливості у дискурсі. Наявні відомості щодо прагматичних властивостей неввічливих висловлень ранньоновоанглійського періоду не дають їх повної картини, а отже потребують більш детального вивчення та узагальнення, що здійснюється на матеріалі стратегії і тактик комунікативної неввічливості у драмах В. Шекспіра.

Висновки до другого розділу

1. Основою аналізу дискурсивних стратегій і тактик комунікативної неввічливості у роботі слугує провідна когнітивно-комунікативна парадигма, залучаються принципи історичної концептології та історичної прагматики.

Обраний матеріал дослідження зумовлює застосування історичного аналізу стратегій і тактик комунікативної неввічливості, закорінених у концепті НЕВВІЧЛИВІСТЬ у дискурсі окремо взятого ранньоновоанглійського періоду.

2. Одиницею аналізу дискурсивного втілення концепту комунікативної поведінки НЕВВІЧЛИВІСТЬ слугує висловлення, яке відповідає мовленнєвому акту – мінімальній одиниці дискурсу, що функціонує у складі мовленнєвого ходу адресанта та має відповідь-реакцію слухача у межах неввічливого дискурсивного обміну.

3. Алгоритм дослідження змісту й функціонування концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ в англійській лінгвокультурі єлизаветинської доби потребує застосування комплексної методики, що поєднує концептуальний і прагматичний аналіз дискурсу в історичному ракурсі. Логіка дослідження спрямована від виявлення набору концептуальних ознак НЕВВІЧЛИВОСТІ за даними номінацій цього концепту до моделювання ментальних уявлень

мовців ранньомодерної англійської мови про невічливу дискурсивну поведінку, акумульованих у поведінковому концепті НЕВВІЧЛИВІСТЬ, та на цій базі визначення мовленнєвих стратегій, тактик і прийомів невічливої комунікативної поведінки у дискурсі драм В. Шекспіра.

Відповідно до комплексного когнітивно-комунікативного підходу до аналізу стратегій і тактик невічливої комунікативної поведінки у дискурсі В. Шекспіра, закорінених у концепті НЕВВІЧЛИВІСТЬ, інтегративна методика дослідження включає п'ять послідовних етапів. Вони охоплюють:

(1) відбір матеріалу діалогічного дискурсу драм В. Шекспіра шляхом суцільної вибірки;

(2) виявлення лексико-семантичних властивостей номінацій невічливості та упорядкування семантичного поля «Impoliteness»;

(3) моделювання концепту згідно значень лексем-номінацій концепту;

(4) виявлення стратегій, тактик і прийомів актуалізації поведінкового концепту-регулятиву НЕВВІЧЛИВІСТЬ відповідно до слотів і уточнень концепту у ситуаціях невічливого спілкування в дискурсі комедій та окремо – трагедій В. Шекспіра;

(5) співставлення функціонування і частотності дискурсивних стратегій і тактики невічливості, які демонструють суттєві відмінності у комедіях та трагедіях В. Шекспіра.

3. Значення номінативного простору НЕВВІЧЛИВОСТІ здійснюється за методом компонентного (семного) аналізу імені концепту та лексем-синонімів і асоціатів. Виявлені когнітивні ознаки структуруються у вигляді семантичного поля «Impoliteness», що упорядковує номінативний простір концепту.

4. Для моделювання поведінкового концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ за виявленими когнітивними ознаками залучається поняття когнітивного простору концепту, пов'язаного зі структурою відповідного семантичного поля. Структура концепту подається у вигляді схеми, яка містить окремі

слоти з подальшими уточненнями, що частково перетинаються відповідно до мікрополів семантичного поля «Impoliteness» та їхніх розширень. Концепти-уточнення умотивовані окремими семами у складі гіперсем поля та актуалізуються відповідними синонімічними рядами лексем. Слоти та їхні уточнення дають схематизоване уявлення про невічливу комунікативну поведінку певного типу. Когнітивний простір НЕВВІЧЛИВОСТІ схематизує окремі стратегії і тактики невічливої комунікативної поведінки у вигляді слотів і їхніх уточнень.

5. Виявлення і класифікація стратегій, тактик і прийомів актуалізації поведінкового концепту-регулятиву НЕВВІЧЛИВІСТЬ у ситуаціях невічливого спілкування описується окремо в дискурсі комедій та в дискурсі трагедій В. Шекспіра. Згідно з методичним апаратом лінгвопрагматики аналіз стратегій дискурсу базується на релевантних соціокультурних та лінгвопрагматичних параметрах комунікативної невічливості, до яких належать: комунікативні ролі, обличчя, норми, влада, інтенції, емоції, ступінь імпозиції, перлокутивний ефект.

6. Діалогічний дискурс драми Відродження реалістично передає буттєві ситуації і контексти спілкування англійців, дозволяє адекватно витлумачувати їхні ментальні уявлення про норми і стереотипи комунікативної поведінки. Шекспірівським драмам притаманне поєднання епічного, ліричного і драматичного; множинність сюжетів і смислів є типовою ознакою Ренесансу.

Мова театру В. Шекспіра неоднорідна і наближена до розмовної. В. Шекспір вживає ситуативні індикатори та лексичні маркери ввічливості/неввічливості, специфічні для XVI- XVII ст. етикетні форми, у тому числі гіперекспліцитні, займенники 2-ї особи – маркери (не)ввічливості та експресивності тощо.

У цілому драматичні твори В. Шекспіра є надійним матеріалом аналізу мовленнєвої взаємодії британців ранньоновоанглійського періоду. Водночас

вони уможливлюють розкриття жанрового варіювання стратегій і тактик комунікативної невічливості у дискурсі комедій порівняно з дискурсом трагедій.

Основні положення цього розділу відображені у таких публікаціях автора: [54; 57; 62].

РОЗДІЛ 3

МОВЛЕННЄВІ СТРАТЕГІЇ НЕВВІЧЛИВОСТІ В КОМЕДІЯХ І ТРАГЕДІЯХ В. ШЕКСПІРА

3.1. Концептуалізація НЕВВІЧЛИВОСТІ у драмах В. ШЕКСПІРА

Важливішою характеристикою відрефлексованого концепту, за В.І. Карасиком, є його опора на лексико-семантичну множинність [29, с. 23]. Відправною точкою концептуального аналізу у цьому підрозділі є характеристика семантичного простору НЕВВІЧЛИВОСТІ шляхом семного (компонентного) аналізу лексем-номінацій з подальшим логічним виводом гіперсем, на базі яких здійснюється моделювання концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ – основи стратегій невічливої комунікативної поведінки у діалогічному дискурсі В. Шекспіра.

3.1.1. Семантичний простір номінацій НЕВВІЧЛИВОСТІ

В основі дискурсивної стратегії – когнітивно-комунікативного утворення [94] – лежить певна ментальна програма комунікативної поведінки. Уявлення мовців про невічливе спілкування акумульовано у поведінковому концепті НЕВВІЧЛИВІСТЬ. В англійській мові іменем концепту – лексичною одиницею, яка у прямий спосіб найбільш повно його номінує, є іменник *impoliteness*. За лексикографічними даними, семний склад цієї лексеми часів В. Шекспіра містить 60 сем, об'єднаних у нашому дослідженні у шість гіперсем (див. Додаток А, табл. А.1):

- «знецінення слухача»,
- «недопустиме втручання»,
- «недопустиме виключення»,
- «недопустиме нав'язування»,
- «недоречність»,

- «глузування».

Семантика імені концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ зумовлює його номінативний простір у цілому. Він є принципово неоднорідним і включає прямі номінації концепту, що містять інтегральні характеристики, інтенціонал значення (його ядро) та синоніми й асоціати – номінації окремих диференційних ознак концепту, що варіюються залежно від ситуації спілкування, його імплікаційні значення (периферія) [66, с. 67].

Наші дані компонентного аналізу *impoliteness* (n), іменників-синонімів та слів інших частин мови з інтегральним значенням «неввічливість» (лексема *impolite* (adj) тощо) уможливають структурування семантичного поля «Impoliteness» у вигляді шести мікрополів відповідно до виявлених гіперсем лексеми *impoliteness* з подальшими розширеннями. За даними словників та тезаурусів [296; 297; 299–330], синонімами *impoliteness* (n) є лексеми *abusiveness*, *arrogance*, *assault*, *belittlement*, *boldness*, *boorishness*, *coarseness*, *contemptuousness*, *crassness / rassitude*, *crudeness*, *discourtesy*, *dishonor*, *disrespect*, *harassment*, *ill-breeding*, *immodesty*, *immorality*, *impudence*, *indecorousness*, *incivility*, *indelicacy*, *insult*, *obnoxiousness*, *offensiveness*, *pushiness*, *rudeness*, *shamelessness*, *snobbism*, *tactlessness*, *unmannerliness*, *vulgarity* та ін., значення яких конструюють семантичне поле «**Impoliteness**» (табл. А.2 Додатку А) та утворюють мікрополя:

(1) мікрополе «**Devaluation of the hearer**» – гіперсема «знецінення слухача» (лексема *abasement*, *belittlement*, *misandry / misogyny*, *snobbism*);

(2) мікрополе «**Unwarranted intrusion**», мотивоване гіперсемою «недопустиме втручання» (лексема *abusiveness*, *assault*, *crudeness*, *harassment*, *indelicacy*, *insult*, *loutishness*, *maliciousness*, *offensiveness*, *roughness*);

(3) мікрополе «**Unwarranted exclusion**» – гіперсема «недопустиме виключення» (лексема *cliquishness*, *hatefulness*, *inconsideration*, *insensitivity*, *speechlessness*, *unsolicitousness*);

(4) мікрополе «**Unwarranted imposition**» – гіперсема «недопустиме нав'язування» (лексеми *boastfulness, boldness, caddishness, condescension, contemptuousness, disingenuity, dishonor, disregard, disrespect, exhibitionism, forwardness, immodesty, impudence, insolence, irreverence, obnoxiousness, presumptuousness, pushiness, shamelessness, superciliousness, underhandedness*);

(5) мікрополе «**Impropriety**» – гіперсема «недоречна, алогічна поведінка» (лексеми *boorishness, churlishness, coarseness, flippancy, gaucheness, ignorance, ill-breeding, inaptitude, jackassery, mindlessness, piggyishness, roughness, slovenliness, thoughtlessness, unpunctuality, vulgarity*);

(6) мікрополе «**Mock**» – гіперсема «глузування» (лексеми *banter, harsh joke, possible joke, humor, teasing*).

Кожне з мікрополів будується за принципом центр – периферія (де периферія мотивується центральним членом) та має декілька розширень (окремих центрально-периферійних структур), що свідчить про радіально-ланцюжковий устрій аналізованого поля. Виявлені мікрополя об'єднують неоднорідні за семантикою елементи, сгруповані як гіпероніми й гіпоніми за їх спільною і диференційними ознаками, при цьому окремі мікрополя перетинаються. Як пояснюють З.Д. Попова і Й.А. Стернін, межа між зонами периферії може бути дифузною, тобто окремі мікрополя можуть накладатись одне на одне, утворюючи зони поступових переходів [65, с. 6]. Структура семантичного поля «Impoliteness» зображена на рис. 3.1:

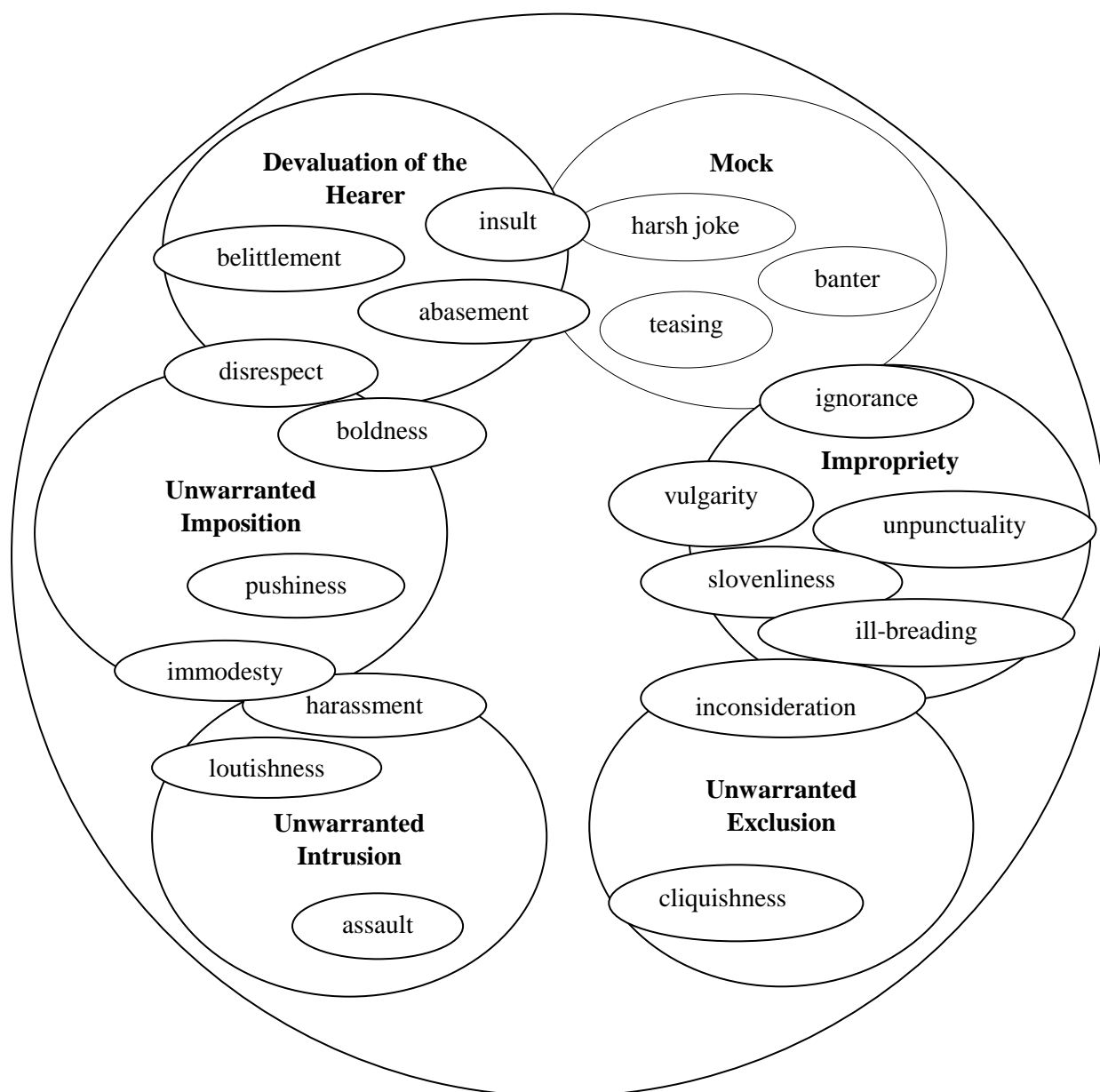

Рис. 3.1. Семантичне поле «Impoliteness»

Розглянемо кожне мікрополе більш детально.

1. Мікрополе «Devaluation of the hearer» включає когнітивні ознаки, задані спільним значенням «зниження цінності або статусу когось чи чогось» домінантною лексеми *devaluation*, та реалізується двома розширеннями «Criticism» та «Devaluing». Останній термін запозичено з економіки; він містить сему «зниження курсу національної валюти, її знецінення по відношенню до інших валют» і в контексті міжособистісних стосунків

акцентує «девальвацію» статусу, позитивного іміджу, «обличчя» одного з учасників комунікативної ситуації.

1.1. Розширення «Criticism» умотивоване семами «негативна оцінка», «несхвалення», «критика». У розгортанні комунікативної ситуації лексеми – компоненти даного розширення актуалізують стадію, яка передуює вербалізації неповаги, що засвідчує часткове накладання цього мікрополя та мікрополя «Unwarranted imposition». Наприклад, племінниця губернатора Мессіни критикує молодого знатного флорентійця за наклеп та знеславлення її родички:

*Is he not approved in the height a villain, that
hath slandered, scorned, dishonoured my kinswoman?
O that I were a man! What, bear her in hand until they
come to take hands; and then, with public
accusation, uncovered slander, unmitigated rancour,
– O God, that I were a man! I would eat his heart
in the market-place. [M.A.N., IV, 1, 1951-1957]*

1.2. Розширення «Devaluing» об'єднує номінації зі спільною ознакою «зниження / зменшення» та диференційними семами «приниження», «ображання», «дискримінація» (лексеми *belittlement*, *insult*, *misandry*, *misogyny*). Наприклад, дочка герцога, невдоволена поведінкою своєї співбесідниці, намагається пристидити та образити останню – вказує на відсутність вроди (начебто її «краси вистачає, аби лише без свічки лягати спати»), мовляв, вона є не кращою за «звичайний витвір природи»:

*And why, I pray you? Who might be your mother, That you insult, exult, and
all at once, Over the wretched? What though you have no beauty- As, by my
faith, I see no more in you Than without candle may go dark to bed <...>
I see no more in you than in the ordinary
Of nature's sale-work [A.Y.L.I., III, 5, 1688-1697]*

2. Мікрополе «Unwarranted intrusion» (гіперсема «недопустиме втручання») експліковане семантичними ознаками «порушення спокою», «завдання шкоди», «навмисність», «недозволенність» та представлене синонімами *abusiveness, assault, coarseness, harassment, indelicacy, insult, loutishness, maliciousness, offence, spitefulness* та ін. Мікрополе охоплює два розширення «порушення спокою» та «навмисне завдання шкоди», які поєднані загальною семою «непрохане вторгнення, вплив на приватне життя чи діяльність у небажаний спосіб, переривання спокою».

2.1. Розширення «Intended harm» умотивоване спільною семою «шкода, що завдається навмисно» та описує вплив на співбесідника із негативними наслідками, спричинення змін на гірше, створення проблем, завдання ушкоджень чи травм, ображання, погрожування, інколи навіть із проявами насильства та жорстокості. У номінації даного розширення беруть участь лексеми *abusiveness, assault, coarseness, crudeness, harassment, impertinence, insolence, loutishness, maliciousness, offense, repulsiveness, roughness, rudeness, spitefulness, willfulness*:

*Dian no queen of virgins, that
would suffer her poor knight surprised, without
rescue in the first assault or ransom afterward [A.I.W.E.W., I, 3, 429-431].*

2.2. Розширення «Disturbance» умотивоване семами «порушення спокою», «неодноразове перешкоджання», «надмірна наполегливість» та реалізується лексичними одиницями *disturbance, troubling repeatedly, assertiveness*. Наприклад, обурений вчинками Тіта Андроніка, цезар у присутності патриціїв та своїх наближених вказує на надокучливість свого ворога та на його численні спроби посіяти смуту:

*Why, lords, what wrongs are these! was ever seen
An emperor in Rome thus overborne,
Troubled, confronted thus; and, for the extent
Of egal justice, used in such contempt?*

*My lords, you know, as know the mighty gods,
 However these disturbers of our peace
 Buz in the people's ears, there nought hath pass'd,
 But even with law, against the willful sons
 Of old Andronicus. [T.An., IV, 4, 2010-2018]*

Когнітивна ознака навмисного ушкодження обличчя адресата також міститься у номінаціях НЕВВІЧЛИВОСТІ – прикметниках, дієприкметниках *aggressive, bullying, intimidating, violent, threatening, confrontational* тощо, які належать периферії цього мікрополя.

3. Мікрополе «Unwarranted Exclusion» умотивоване гіперсемою «недопустиме виключення» та представлене синонімами *callousness, cliquishness, hatefulness, inconsideration, insensitivity, speechlessness* та ін., що об'єднані спільними ознаками «неприйняття», «дистанціювання», «уникання розмови чи неможливість розмовляти», «недружелюбність», «ворожість», «нечутливість, навмисне нехтування почуттями інших, неухважність до інших». Це мікрополе поєднує лексеми, що містять семи негативного ставлення людини до іншого учасника інтеракції, небажання мати щось спільне з останнім, неприязнь, проте ступінь негативності варіюється від відносно нейтрального (уникання розмови чи байдужості) до екстремального (нетерпимість по відношенню до людей певної національності (*anti-semitism, islamophobia* тощо)).

Наприклад, граф Нортумберлендський, зустрівши вбивцю короля Шотландського, зізнається, що сам чорт не міг би вимовити більш ненависне йому ім'я, тим самим демонструючи ворожість до свого співбесідника та небажання мати із ним нічого спільного:

*The devil himself could not pronounce a title
 More hateful to mine ear. [Macbeth, V, 7, 2440-2441]*

Периферія цього мікрополя містить прикметники та прислівники, поєднані когнітивними ознаками «недружелюбність», «безтактність»,

«неуважність до людей», серед яких *inconsiderate, insensitive, unthoughtful, thoughtless, indifferent, unfeeling, unhelpful, offhand, offish, careless, uncaring, tactless, unsubtle, impatient, hateful, harsh, blunt, abrupt* та ін.

4. Мікрополе «Unwarranted imposition» мотивоване гіперсемою «недопустиме нав'язування» і включає когнітивні ознаки, задані спільним значенням «обтяжливе прохання, несправедлива вимога, примус». Воно представлене синонімами *boastfulness, boldness, caddishness, condescension, contemptuousness, disingenuity, dishonor, disregard, disrespect, egocentrism, forwardness, gaucheness, grossness, immodesty, immorality, incivility, irreverence, lechery, meanness, presumptuousness, pushiness, shamelessness, superciliousness, underhandedness, unscrupulousness*.

Недопустиме нав'язування мотивоване необґрунтованою самовпевненістю. Так, М. Хаммерт та Е. Раян наголошують, що «зверхність можна розглядати в якості фокусу аналізу стратегій неввічливості» [189, с. 264]. Невипадково мікрополе «Unwarranted imposition» виявилось найбільш ємним у нашому матеріалі за кількістю лексичних одиниць.

За диференційними семантичними ознаками лексеми цього мікрополя об'єднуємо у п'ять розширень:

4.1. Розширення «Disrespectful attitude» характеризується ознакою «неповага». Воно умотивоване семами «нешанобливість», «неуважність», «нетактовність», «надзвичайна зосередженість на отриманні бажаного», «бажання привернути увагу» та реалізується лексичними одиницями *caddishness, contemptuousness, crassness, disregard, disrespect, exhibitionism, gaucheness, incivility, irreverence, tactlessness, uncourtlines, ungallantness*. Наприклад, Адріана вказує на грубість чоловіка своєї сестри та звертається до присутнього поряд лікаря із проханням повернути грубіяну «здоровий глузд»:

His incivility confirms no less.

Good Doctor Pinch, you are a conjurer;

Establish him in his true sense again,

And I will please you what you will demand [C.E., IV, 4, 1296-1299].

Периферія цього розширення містить лексеми-прикметники (*degrading, disregarding, belittling, disrespectful* та ін.), словосполучення (*abuse of power*), значення яких частково пересікається зі значеннями членів мікрополя «Devaluation of the hearer».

4.2. Розширення «**Unreasonable self-confidence**» зі значеннями «надмірна та необґрунтована самовпевненість» реалізується за допомогою лексичних одиниць *arrogance, boastfulness, boldness, condescension, forwardness, insolence, presumptuousness, pushiness, superciliousness* та ін. із семами «зарозумілість», «самовпевненість», «образлива / неприємна демонстрація переваги», «нескромність», «брак стриманості». Наприклад:

O monstrous arrogance! Thou liest, thou thread, thou thimble,

Thou yard, three-quarters, half-yard, quarter, nail,

Thou flea, thou nit, thou winter-cricket thou-

Brav'd in mine own house with a skein of thread! [T.S., IV, 3, 2070-2073]

До складу цього розширення увійшли лексеми, які окрім домінантного негативного значення мають диференційні ознаки із позитивною конотацією. Так, наприклад, лексема *condescension* окрім значення «зверхнє ставлення до нижчих за статусом, надмірна пиха, неповага до співбесідника» включає сему «поблажливість» (*affability to inferiors and temporary disregard for differences of position or rank*). Так само і лексема *forwardness* разом із негативно конотованим значенням «самовпевненість, зарозумілість, ігнорування суспільних норм та правил» має нейтрально забарвлену сему «готовність, відсутність зволікань, завзяття, прагнення» (*readiness, promptness, eagerness*).

До периферії цього розширення входять прикметники та дієслова *patronising / patronised, arrogant, condescending, put down, mocking, bossy, authoritarian, superiority, showing, off authority*, які містять семи

«самовпевненість», «образлива демонстрація переваги», що є когнітивними ознаками НЕВВІЧЛИВОСТІ.

4.3. Розширення «**Immoderacy / Moral exaggeration**» охоплює номінації, об'єднані спільною ознакою «надмірність, крайність, граничність» та семами «великий розмір», «поза звичними / розумними межами» – *enormity, thickness, beyond usual degree*. Наприклад, король вимагає від норовливого Бертрама зізнання, яким примусовим способом останньому вдалось отримати подароване повелителем Єлені кільце:

*Confess 'twas hers, and by what rough enforcement
You got it from her [A.I.W.E.W., V, 3, 2797-2798].*

4.4. Розширення «**Selfishness**» представлене лексемами *egocentrism, ingratitude, ungratefulness* зі спільним значенням «егоїзм, корисливість» та умотивоване диференційними семами «прагматизм», «підкупання лише про власні інтереси й добробут», «небажання ділитись», «невдячність» (*pragmatism, concern for your own interest or welfare, unwillingness to share things, lack of gratitude*).

*I'm weary of this charge, the gods can witness:
I know my lord hath spent of Timon's wealth,
And now ingratitude makes it worse than stealth [T.Ath., III, 4, 1193-1195].*

4.5. Розширення «**Shamelessness**» з домінантною семою «безсоромність» та семами «нечесність», «втрата честі, репутації» об'єднує номінації *disingenuity, dishonor, immodesty, immorality, shamelessness, underhandedness, unscrupulousness* та ін. Представлений синонімічний ряд актуалізує нескромну та непристойну поведінку людини, що втратила сором. Наприклад, обурена проханням брата врятувати його від страти, віддавши натомість свою цноту хтивому наміснику, набожна Ізабелла нарікає Клавдіо безсовісним негідником, віроломним боягузом, нелюдом:

*O you beast!
O faithless coward! O dishonest wretch! [M.M., III, 1, 1373-1374]*

5. Мікрополе «Impropriety» умотивоване гіперсемою «недоречна, алогічна поведінка». Її важливість важко переоцінити: когнітивна ознака доречності / недоречності слугує розрізнявальною для ввічливості / неввічливості. Згідно Р. Воттс, М. Лохер, А. Майєр та ін., недоречна поведінка вважається характерною ознакою неввічливої поведінки [225; 214, с. 11; 213, с. 51; 282, с. xliii].

Деталізація ситуацій комунікативної неввічливості як результату недоречної, алогічної поведінки дозволяє виокремити три розширення «Violation of rational norm», «Violation of aesthetical norm» та «Violation of ethical norm» з подальшим розширенням «Disobedience», які корелюють із порушенням норм калокагатії – гармонічного поєднання фізичних (зовнішніх) та моральних (душевних, внутрішніх) чеснот, досконалості людської особистості як ідеалу виховання людини [295]. У дискурсі В. Шекспіра такі порушення свідчать про невихованість і неввічливість як мінімум одного з учасників взаємодії.

5.1. Розширення «Violation of rational norm» представлене лексемами *clownishness, foolishness, ignorance, immaturity, stupidity, unawareness*, які об'єднує спільне значення «відсутність сенсу / мети, безпідставність та необґрунтованість, відсутність можливості зрозуміти». Наприклад, у відповідь на безпідставні образливі умовиводи Яго стосовно жіноцтва, Дездемона дає йому образливу характеристику і вказує на недоумкуватість:

O heavy ignorance! thou praisest the worst best.

But what praise couldst thou bestow on a deserving

woman indeed, one that, in the authority of her

merit, did justly put on the vouch of very malice itself?

[Othello, II, 1, 932-935]

5.2. Розширення «Violation of ethical norm» має домінантні ознаки «ігнорування загальноприйнятих соціальних практик, недотримання традицій», «аморальність», «погане виховання», які притаманні цілому

синонімічному ряду лексеми *impoliteness*. У даному розширенні наявні також лексичні одиниці зі значенням «непристойність, безсоромність, вульгарність»: *lechery, lewdness, vulgarity*. Наприклад:

*Call up the right master constable. We have here
recovered the most dangerous piece of lechery that
ever was known in the commonwealth [M.A.N., III, 3, 1476-1478].*

5.2.1. Диференційна сема «непокора» дає нам змогу виділити подальше розширення «**Disobedience**» із значеннями «недотримання даних зобов'язань», «порушення дисципліни», «упертість», що реалізуються за допомогою таких лексем, як *stubbornness, unpunctuality, unwillfulness* тощо. Так, наприклад, Клавдій, невдоволений поведінкою Гамлета, який продовжує оплакувати свого померлого батька і не бажає повертатись до звичного способу життя, вказує своєму племінникові на його богопротивну впертість:

*But to persever
In obstinate condolment is a course
Of impious stubbornness [Hamlet, I, 2, 295-297].*

5.3. Розширення «**Violation of aesthetical norm**» умотивоване ознаками «неохайність», «низька якість», «непривабливість», «відсутність витонченості, брак смаку», «огидність», «убогість / недостатність / бідність». Відповідно до етимону *aesthetic* (від д.-грецьк. *aisthetikos* – *той, хто відчуває*) [118], до складу цього розширення входять лексичні одиниці зі значенням «те, що порушує чуттєве сприйняття», «неприйнятне»: *churlishness, piggishness, repulsiveness, roughness, slovenliness, vileness, vulgarity*.

*'Tis unmanly grief;
It shows a will most incorrect to heaven,
A heart unfortified, a mind impatient,
An understanding simple and unschool'd;
For what we know must be, and is as common*

*As any the most vulgar thing to sense,
Why should we in our peevish opposition
Take it to heart? Fie! [Hamlet, I, 2, 298-305]*

Периферія мікрополя «Impropriety» представлена номінаціями НЕВВІЧЛИВОСТІ, що поєднані гіперсемою «недоречна, алогічна поведінка»: *unnecessary / not necessary, unacceptable / not acceptable*.

6. Мікрополе «Mock» (гіперсема «глузування») об'єднане номінаціями зі спільною ознакою «кепкування, жартування, дражніння» та представлене лексичними одиницями *banter, harsh joke, possible joke, humor, teasing*. Наприклад, Антифол Ефеський намагається пристидити ювеліра за невдалий і без міри довгий жарт та вимагає віддати йому ланцюжок, за який він вже сплатив гроші:

*Fie, now you run this humour out of breath,
where's the chain? I pray you, let me see it [C.E., IV, 1, 1010-1011].*

У цілому, відмінною ознакою семантичного поля «Impoliteness» є взаємопроникність меж і часткове накладання окремих мікрополів. Так, більшість когнітивних ознак мікрополів 1 – 4 («навмисне заподіяння шкоди», «надмірна та необґрунтована самовпевненість», «нешанобливе ставлення», «безсоромність», «егоїзм», «знецінення» тощо) можуть одночасно витлумачуватись як ознаки НЕВВІЧЛИВОСТІ – результату порушення норм калокагатії (мікрополе 5). Наприклад, номінації *hurtful, insulting, mean, nasty, not very nice, spiteful, cruel, heartless, unkind, bitter* можуть належати периферійним шарам мікрополів «Devaluation of the hearer», «Unwarranted intrusion», «Unwarranted imposition», «Impropriety», що перетинаються. Таку розмитість меж окремих мікрополів, «дифузну» характеристику поля Н.Ф. Алефіренко пояснює «ковзаючим» переходом компонентів значення від інтенціональних до імплікаціональних та навпаки [1, с. 75; 78, с. 19–21].

Таким чином, виокремлені когнітивні ознаки «знецінення слухача», «недопустиме втручання», «недопустиме виключення», «недопустиме

нав'язування», «недоречність» та подекуди «глузування» і їх подальші розширення слугують основою моделювання концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ, який мотивує комунікативні стратегії невічливої поведінки в діалогічному дискурсі.

3.1.2. НЕВВІЧЛИВІСТЬ у концептуальному просторі

Семантичний простір мови є ключем до осмислення когнітивного простору, або концептосфери [2, с. 230]. Якщо семантичний простір є частиною когнітивного (когнітивно-семантичного) простору в цілому [70, с. 36, 50], то на рівні конкретного концепту його мінімальний змістовий обсяг, фіксований лексикографічними джерелами, розкриває поняттєвий субстрат окремого концепту [70, с. 23].

Місце НЕВВІЧЛИВОСТІ у концептуальному просторі і його співвідношення з іншими концептами зумовлено природою поведінкового концепту-регулятиву. Прескриптивні імпульси регулятивного концепту «...задають лінію поведінки особи в етнокультурному колективі, орієнтують її на підпорядкування відповідним правилам або усталеній системі відносин. У регулятивних концептах закладений кодекс життєвих настанов людини, що упорядковують її вчинки і дії в світі» [70, с. 51]. На думку А.М. Приходька, «концепти-регулятиви як би випромінюють якусь превентивну силу (нерідко «профілактичного» порядку), націлену на коригування схеми вербальної і невербальної поведінки людини через усвідомлення нею необхідності підкорятися прийнятим в соціумі конвенціям. Можна припустити, що регулятиви виконують посередницьку прагмаепістемічну місію між мовою, свідомістю і поведінкою» [70, с. 52], а отже у нашій роботі виходимо з того, що семантичні характеристики мовних репрезентантів НЕВВІЧЛИВОСТІ відкривають доступ до уявлення про концепт у свідомості; у свою чергу, його концептуальна структура і співвідношення з іншими концептами слугують основою стратегій невічливої поведінки у дискурсі.

Концептуальні ознаки НЕВВІЧЛИВОСТІ, фіксовані у семантичному просторі, слугують основою упорядкування концепту у вигляді концептуальної схеми із слотами та уточненнями, пов'язаними певними семантичними зв'язками. Така схема, за визначенням Т. Клаузнера і В. Крофта, Р. Ленекера, – це узагальнена поняттєва сутність категорійного плану [140, с. 4, 14; 201, с. 371]. Як зазначає С. Кеммер, «схеми в мові є генералізаціями, абстрагованими від мовних форм і значень. Схема являє собою когнітивну репрезентацію, що включає подібні риси, які спостерігаються в численних випадках використання знака. Схеми є вкоріненими в мисленні зразками досвіду; <...> вони можуть бути використані при продукуванні й розумінні мовних виразів. І в тому, і в іншому випадку останні категоризуються за допомогою схем. Тим самим мовні вирази пов'язані зі структурами знання, які їх породжують і забезпечують їх інтерпретацію» [196, с. 79].

Для моделювання НЕВВІЧЛИВОСТІ залучаємо розроблену С.А. Жаботинською методику семантики лінгвальних мереж. Базуючись на вичисленні логічних предикатів, ця методика дозволяє упорядковувати концепт за допомогою базисних пропозиційних схем [24, с. 47–76]. У нашій роботі НЕВВІЧЛИВІСТЬ у концептуальному просторі графічно подано як концептуальну схему на рис. 3.2.

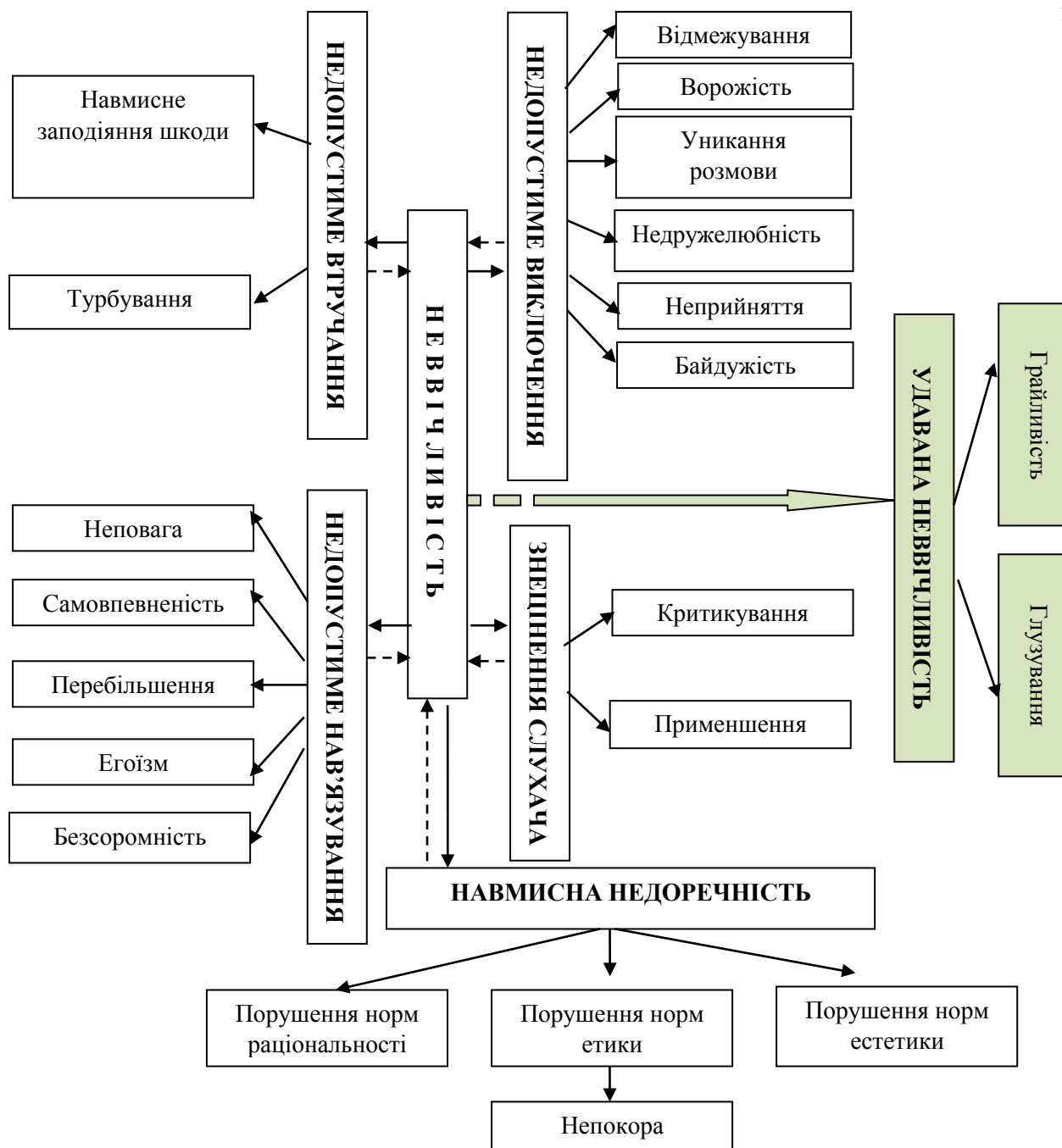

Рис. 3.2. НЕВВІЧЛИВІСТЬ у концептуальному просторі.

Зв'язки позначено: ---→ каузація; → характеризування; ➡ схожість.

Як видно на рис. 3.2, п'ять з наведених шести слотів (ЗНЕЦІНЕННЯ СЛУХАЧА, НЕДОПУСТИМЕ ВТРУЧАННЯ, НЕДОПУСТИМЕ ВИКЛЮЧЕННЯ, НЕДОПУСТИМЕ НАВ'ЯЗУВАННЯ, НАВМИСНА НЕДОРЕЧНІСТЬ) деталізують прояви неввічливої комунікативної поведінки, тобто у когнітивному просторі вони пов'язані з концептом НЕВВІЧЛИВІСТЬ зв'язками характеризування. Схема характеризування, за С.А. Жаботинською,

пов'язує концепт та його конкретизатор «ID-індивід є СН-характеризатор» [24, с. 60], який деталізує, специфікує більш загальне поняття. Подальші розширення окремих слотів також пов'язані з ними за схемою характеристизації: так, утілені в дискурсі, КРИТИКУВАННЯ та ПРИМЕНШЕННЯ є конкретними тактиками загальної стратегії ЗНЕЦІНЕННЯ СЛУХАЧА.

Водночас, актуалізація кожного окремого слоту в дискурсі зумовлює сприйняття усього мовленнєвого ходу або обміну як невічливого, тобто каузує НЕВВІЧЛИВІСТЬ (зв'язки каузації і специфікації нарізно позначено на рис.3.2). Схема каузації в акціональному фреймі концепту завбачає, що «CR-каузатор робить FT-фактитив» [24, с. 59]. У наших прикладах кожен випадок актуалізації ЗНЕЦІНЕННЯ СЛУХАЧА або іншого з п'яти концептів (НЕДОПУСТИМЕ ВТРУЧАННЯ, НЕДОПУСТИМЕ ВИКЛЮЧЕННЯ, НЕДОПУСТИМЕ НАВ'ЯЗУВАННЯ, НАВМИСНА НЕДОРЕЧНІСТЬ) або їх уточнень робить відповідне висловлення невічливим.

Суттєва відмінність слоту УДАВАНА НЕВВІЧЛИВІСТЬ – у типі зв'язку. Концепти – елементи цього слоту та його уточнення мотивовані периферійними членами семантичного поля «Impoliteness»: як правило, вживання грайливої / фамільярної невічливості має на меті створення дружньої атмосфери спілкування (лише розширення ГЛУЗУВАННЯ поєднує грайливість із частковим ушкодженням обличчя адресата). Удавано невічлива комунікативна поведінка не містить провідних ознак власне невічливості, важливіша серед яких, за Дж. Калпепером, – емоційний вплив на слухача, каузація роздратування, гніву, шоку [147].

Параметр контексту є вирішальним в оцінюванні поведінки як ввічливої або невічливої: у неофіційному і фамільярному спілкуванні навіть експліцитні інвективи на адресу близького товариша можуть сприйматись як доброзичливе шуткування (дружній стьоб – friendly banter) [147]. На шкалі морально-етичної оцінки ВВІЧЛИВІСТЬ – ПРИЙНЯТНІСТЬ – НЕВВІЧЛИВІСТЬ доброзичливе шуткування оцінюється як прийнятне, а

подекуди й очікуване (так, стратегія ввічливості зближення «Використовуй маркери приналежності до групи (use in-group identity markers)» прямо вимагає користуватись прізвиськами або іншими дружніми неформальними звертаннями для підтримки товариського спілкування [132, с. 102]). Таким чином, залежно від контексту і рольової конфігурації ситуації, інтенції мовця і перлокутивного ефекту формально неввічливе висловлення за аналогією сприймається як допустимо ввічливе, чия неввічливість є удаваною.

За типом зв'язку між поведінковими концептами УДАВАНА НЕВВІЧЛИВІСТЬ (*mock impoliteness*) і НЕВВІЧЛИВІСТЬ це – схожість, аналогія між референтом і корелятом. Як вказує С.А. Жаботинська, компаративний фрейм структуровано за схемою схожості / аналогії у вигляді «CV-компаратив є як AN-корелят», де порівнювані сутності належать одній поняттєвій сфері [24, с. 60], у даному випадку – ознаковій сфері комунікативної поведінки. Наприклад, мовленнєвий хід молодої дівчини у присутності багатьох знатних чоловіків на перший погляд схожий на жорстку критику щодо Леонато, втім не справляє ефекту неввічливої поведінки, бо у ситуації веселого балу сприймається як допустима гра, дружні «шпильки»:

BEATRICE. The count is neither sad, nor sick, nor merry, for well; but civil count, civil as an orange, and something of that jealous complexion.

DON PEDRO. I' faith, lady, I think your blazon to be true; though, I'll be sworn, if he be so, his conceit is false.
(*M.A.N, II, 1, 671-676*)

На відміну від інших слотів, концепт УДАВАНА НЕВВІЧЛИВІСТЬ не є деталізацією або специфікацією НЕВВІЧЛИВОСТІ, бо його актуалізація не ушкоджує обличчя слухача, а спричиняє зовсім інші, позитивні емоції, що зумовлює відсутність зворотного зв'язку між УДАВАНОЮ НЕВВІЧЛИВІСТЮ та власне НЕВВІЧЛИВІСТЮ. Натомість УДАВАНА

НЕВВІЧЛИВІСТЬ, будучи периферійною як для НЕВВІЧЛИВОСТІ, так і для ВВІЧЛИВОСТІ, займає місце на перехресті двох антиконцептів, що належать до антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ у межах мезоконцепту ЕТИКА.

Змодельована концептуальна схема розкриває співвідношення окремих слотів (концептів) і їх розширень, що робить її дієвим інструментом аналізу комунікативного аспекту НЕВВІЧЛИВОСТІ. Актуалізовані у дискурсі, окремі слоти і їх розширення визначають конкретні дискурсивні стратегії і тактики реалізації невічливої комунікативної поведінки у дискурсі, а також унаочнюють часткове накладання і перетин концептуальних розширень і відповідних тактик в окремих ситуаціях дискурсу.

3.2. Стратегії актуалізації невічливості у драмах В. Шекспіра

Застосування когнітивно-комунікативних засад виокремлення стратегій невічливості у драматургічному дискурсі В. Шекспіра надає можливість виділити стратегії у дискурсі комедій та у дискурсі трагедій. Цей підрозділ присвячено виопрацюванню таксономії стратегій актуалізації поведінкового концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ за параметрами ситуації, ролі, обличчя, норми, влади, дистанції, інтенції, емоції, ступеню імпозиції, перлокутивного ефекту.

Дискурсивна стратегія закорінена у ментальному кореляті – базовому концепті дискурсу [3, с. 54; 93, с. 92]. До провідних стратегій невічливості, заданих структурою відповідного концепту, у драматургічних творах В. Шекспіра відносимо: стратегії знецінення слухача, недопустимого втручання, недопустимого виключення, недопустимого нав'язування, удаваної невічливості, навмисної недоречності. Обраний когнітивно-прагматичний підхід зумовлює послідовність опису характеристик кожної із стратегій невічливості в типових ситуаціях від визначення соціокультурних і лінгвопрагматичних параметрів невічливості до відповідних тактик,

прийомів та мовних засобів їх реалізації в дискурсі комедій порівняно з дискурсом трагедій великого драматурга.

3.2.1. Мовленнєва стратегія знецінення слухача

Найбільш частотною у драматургічному дискурсі В. Шекспіра є **стратегія знецінення слухача** – 45% усіх прикладів (див. Додаток Б, табл. Б.1). Вона використовується у ситуаціях, коли мовець невдоволений своїм співрозмовником або його вчинками. Стратегія втілює інтенцію негативної характеристики адресата, вираження невдоволення його діями, приниження чи ображання.

Для різножанрових п'єс В. Шекспіра типовим є реалізація стратегії знецінення слухача в ситуаціях викриття зради, обману, інтриг, вбивства (Наприклад, [M.A.N., V, 1, 143-150; Macbeth, V, 8, 3-34] тощо).

У дискурсі В. Шекспіра тригерами до застосування стратегії знецінення слухача, як правило, слугують неповага, нетактовність, непокора (за наявності соціальної дистанції) співбесідника; висміювання, образа чи недостойний вчинок співрозмовника (як наприклад, хтиві домагання); або ж неналежний вигляд іншого учасника інтеракції (неохайність, неприємний запах, нетверезий стан тощо). Ці тригери мотивують формування відповідної інтенції «...шляхом співвіднесення певного наміру зі стандартними нормативно-цінносними суспільними уявленнями носіїв національно-мовного менталітету» [94, с. 157].

За своїми прагматичними і соціокультурними параметрами стратегія знецінення чинить негативний вплив на «позитивне» обличчя слухача, адже замість бажаного схвалення, позитивної оцінки та підтримки з боку мовця він зазнає осуду, критикування або навіть приниження, зневаги й неприхованого ображання.

Під час реалізації цієї стратегії мовець порушує низку норм: норму неупередженості (слухач не отримує очікувані ресурси та заохочення), норму

соціальної відповідальності (нижчий за статусом учасник інтеракції дозволяє собі критику, вияви невдоволення на адресу вищого за статусом співбесідника), норми особистої недоторканості (критикуються/ висміюються певні риси, бажання, дії слухача), норми групової приналежності (понижується статус, ранг слухача). В окремих випадках учасник взаємодії, який зазнав приниження, у відповідь на образу, висміювання або інший невічливий вчинок / висловлення співрозмовника також порушує етичні норми поведінки і ображає свого візаві.

Владний чинник у переважній більшості ситуацій знецінення актуалізується за умови статусної нерівності комунікантів. Тож, параметр відносної влади є прямо пропорційним до параметру соціальної дистанції.

Зазвичай використання стратегії знецінення ситуативно корелює зі значною соціальною дистанцією комунікантів. У цілому, серед наших прикладів знецінення переважає ієрархічне підпорядкування слухача мовцю, коли стратегія знецінення слухача актуалізується шляхом несхвалення та критикування тих, хто займає нижчий щабель соціальної ієрархії (куртизанок, бордельників, арештантів, фантастичних створінь тощо). Так, знатний молодик, лейтенант висміює закохану у нього куртизанку, образливо називаючи її мартишкою (*monkey*), дурненькою (*bauble*) та підсилюючи зловтішання вигуками (*ha, ha, ha!*). Особливістю цієї ситуації є опосередкована адресованість: мовець звертається до прямого адресата – хорунжого Яго, хоча непрямым адресатом його невічливого висловлення насправді є куртизанка:

CASSIO. This is the monkey's own giving out:

she is persuaded

*I will marry her, out of her own love and flattery,
not out of my promise.*

She was here even now; she haunts me

in every place. I was the other day talking

*on the sea bank with certain Venetians,
and thither comes the bauble,
and falls thus about my neck
So hangs, and lolls, and weeps upon me;
so hales and pulls me: ha, ha, ha! (Othello, IV, 1, 2559-2570)*

В окремих ситуаціях має місце соціальна рівність комунікантів (здебільшого у випадках порівняно незначного ступеню імпозиції – несхвалення, засудження, докору, критикування). Так, Єлена негативно характеризує свою суперницю Гермію, рівну їй за статусом:

*HELENA. O, when she's angry, she is keen and shrewd!
She was a vixen when she went to school;
And though she be but little, she is fierce. (M.N.D., III, 2, 1373-1375)*

У поодиноких випадках стратегія знецінення слухача застосовується нижчим за статусом мовцем на адресу співбесідника, значно вищого за ієрархією. Виключність такої конфігурації зумовлена обставинами: загроза неминучої смерті всіх на одному кораблі нівелює необхідність дотримуватись загальноприйнятих норм і правил спілкування:

*ANTONIO. We are merely cheated of our lives by drunkards:
This wide-chapp'd rascal--would thou mightst lie drowning
The washing of ten tides! (Tempest, I, 1, 66-68)*

У цій ситуації Антоніо, заможний житель Мілану, боячись загинути на кораблі під час бурі, спочатку звинувачує в усьому корабельну команду (*We are merely cheated of our lives by drunkards*), а потім, нехтуючи соціальною дистанцією, зухвало обзиває брата короля (другу за статусом особу серед присутніх на кораблі) горлатим псом, бажаючи йому потонути десять разів поспіль.

За часів В. Шекспіра існували лише дві соціальні ролі, представникам яких дозволялись відверті негативні висловлення на адресу вищих верств населення – придворний філософ та блазень. Їхні здебільшого правдиві, не

позбавлені сенсу докори та критика своїх хазяїв або інших представників знаті, як правило, сприймалися адресатом із гумором та поблажливістю: наприклад, в дискурсивному обміні з трагедії «Тімон Афінський» один з вельмож цікавиться у місцевого філософа Апеманта, чи той іде на бенкет до Тімона. Завжди уїдлиний Апемант відповідає, що піде глянути, як страви живлять шахраїв (*knaves*), а вина розпалюють дурнів (*fools*), тим самим ображаючи свого співбесідника, який належить до тієї суспільної ланки, яку схарактеризував філософ:

LORD. Thou art going to Lord Timons Feast.

APEMANTUS. I, to see meate fill Knaues, and Wine heat foolles.

(T.Ath., I, 1, 311-312)

За параметром інтенції стратегія знецінення слухача має виключно інтендований характер: в аналізованому дискурсі не знайдено жодного комунікативного обміну, у якому б знецінення відбувалось випадково, ненавмисно, непомірковано, без бажання мовця образити слухача, тобто мовець навмисно демонструє своє негативне ставлення до співбесідника та занижує його статус, престиж, ранг тощо.

До спектру негативних емоцій, які слухач відчуває у результаті застосування мовцем стратегії знецінення, належать стид, провина або гнів, що залежить від ступеню імпозиції.

Параметр ступеню імпозиції у дискурсі В. Шекспіра виявився прямо пропорційним рівню застосуванню влади у кожній окремій ситуації актуалізації стратегії знецінення.

Перлокутивним ефектом висловлення, яке реалізує стратегію знецінення, стає ушкодження обличчя слухача. За нашими даними, у драмах В. Шекспіра знецінення, присоромлення, пригнічення слухача змушує його відчувати докори сумління, інколи задуматись над своїми вчинками. Нівелюючи значимість сказаного чи зробленого адресатом, мовець позбавляє слухача підтримки, відбирає в останнього владу чи авторитет. У деяких

ситуаціях мовець за допомогою стратегії знецінення викриває інтриги, хитрощі чи підлість слухача, виводить негідника на чисту воду. Прикладами перлокутивного ефекту стратегії знецінення є змушення слухача прийняти виклик на дуель, відмовитись від своїх переконань чи задумів, схиляння слухача до бажаного рішення, перекладання провини на останнього, використання його у своїх цілях, підбурення до підступних дій (зводячи наклеп на третю особу, мовець переконує слухача здійснити негативний вчинок по відношенню до цієї особи). Ображаючи свого співрозмовника, мовець змушує його припинити опір, зупинитись або мовчати, інколи навіть відсторонитись / дистанціюватись, піти та затаїти злобу на кривдника.

Разом з тим, здебільшого в трагедіях знайдені комунікативні ситуації, в яких певні конфігурації ролей зводять нанівець перлокутивний ефект висловлення:

[мовець ↔ факультативний слухач (свідок / несанкціонований слухач)].

Це спостерігається за відсутності об'єкта критики, засудження, приниження або у разі, коли мовець навмисно вимовляє своє висловлення нечутно для об'єкта знецінення, на що вказують ремарки чи контекст. У якості приклада наведемо дискурсивний обмін, в якому адресант (сенатор Брабанціо) звертається до санкціонованого адресата (Родріго), звинувачуючи відсутню дочку у втечі та зраді (*gone she is; unhappy girl; she deceives me; treason of the blood*):

BRABANTIO. It is too true an evil: gone she is;

And what's to come of my despised time

Is naught but bitterness. <...> – O unhappy girl! —

With the Moor, say'st thou? – Who would be a father!

How didst thou know 'twas she? – O, she deceives me

Past thought. – What said she to you? – Get more tapers;

Raise all my kindred. – Are they married, think you?

RODERIGO. Truly, I think they are.

BRABANTIO. O heaven! – How got she out? – O treason of the blood!

Fathers, from hence trust not your daughters' minds

By what you see them act. (Othello, I, 1, 176-187)

Емоційні вигуки *O! O heaven!* свідчать про розлюченість мовця, проте його висловлення не мають перлокутивного ефекту на дочку, адже об'єкт критики неприсутній у наведеній комунікативній ситуації. Тож інтенція знецінення поєднується в цьому обміні з інтенцією емоційного «звільнення» мовця, яка стає домінуючою і спричиняє відповідний перлокутивний ефект.

Актуалізація стратегії знецінення за відсутності об'єкту критики здебільше зумовлена параметром влади і дистанції мовців, що спостерігається в ситуаціях, коли мовець займає значно нижчий щабель у соціальній ієрархії у порівнянні із адресатом, якій піддається знеціненню. Відповідно, висловлення не має перлокутивного ефекту знецінення, а слугує експресивом.

У драматургічному дискурсі В. Шекспіра стратегії знецінення слухача втілюють **тактики**, які застосовуються для демонстрації несхвалення, засудження, презирства, зневаги, висміювання слухача. Вдаючись до цих тактик, мовець зазвичай вербалізує свої негативні асоціації слухача у неприхований спосіб. У нашій вибірці домінують дві тактики з відповідними прийомами (див. Додаток Б, табл. Б.1):

1) тактика критикування:

- прийом несхвалення;
- прийом негативної характеристикації;

2) тактика применшення (недооцінювання достоїнств, значення або важливості слухача тощо):

- прийом ображання (в т.ч. із використанням лайливих слів, табуованої лексики);
- прийом зневажання (в т.ч. сарказм);

- прийом пониження (у ранзі, посаді, престижі, репутації), зменшення, приниження;
- прийом висміювання, зловтішання.

Як свідчить наш аналіз, тактика критикування втілюється у комунікативних ситуаціях за допомогою лексики персоналізованих негативних референцій, пейоративних номінацій та атрибутів, а також квеситивів і констативів з негативним експресивним компонентом – докорів, звинувачень (у т. ч. фраз типу *fie upon thee, you may thank yourself for this great loss, the fault's your own* тощо).

У якості прикладу використання прийому негативної характеристики наведемо слова Сатурніна – сина померлого імператора, який у відповідь на обіцянку народного трибуна дати йому владу, якщо сам Сатурнін забажає, закидає своєму співбесіднику надмірну гордовитість та честолюбство (*proud, ambitious*):

MARCUS. Titus, thou shalt obtaine and aske the Emperie.

SATURNINUS. Proud and ambitious Tribune can'st thou tell?

(*T.An., I, 1, 230-231*)

На відміну від прийому негативної характеристики, об'єктом застосування якого є риса, характеристика або ознака певної особи, прийом несхвалення засуджує певний вчинок іншої людини. Прикладом останнього у межах тактики критикування є фрагмент мовленнєвої взаємодії між губернатором Леонато та нареченим його дочки Клавдіо. Під час весільної церемонії молодик відмовляється пов'язати свою долю з Геро, звинувачуючи її у зраді, ганебному зв'язку з іншим чоловіком. Геро, почувши подібні несправедливі звинувачення, втрачає свідомість, а присутні вважають, що вона померла. Зневірений батько звинувачує Клавдіо, що той невинно зганьбив його доньку (*thou hast belied mine innocent child*), звів на неї наклеп (*Thy slander hath gone through her heart*) та став причиною її смерті (*And she lied buried with her ancestors*):

CLAUDIO. Who wrongs him?

LEONATO. Marry, thou dost wrong me, thou dissembler, thou!

Nay, never lay thy hand upon thy sword;

I fear thee not.

CLAUDIO. Mary, beshrew my hand

If it should give your age such cause of fear.

In faith, my hand meant nothing to my sword.

LEONATO. Tush, tush, man! never fleer and jest at me

<...>. Know, Claudio, to thy head,

Thou hast so wrong'd mine innocent child and me

That I am forc'd to lay my reverence by

And, with grey hairs and bruise of many days,

Do challenge thee to trial of a man.

I say thou hast belied mine innocent child;

Thy slander hath gone through and through her heart,

And she lied buried with her ancestors-

O, in a tomb where never scandal slept,

Save this of hers, fram'd by thy villany! (M.A.N., V, 1, 2124-2144)

Емоційність Леонато підсилюється використанням прийому ображання, що містить інвективні лексеми (*villany*) і рамковий повтор займенника – інтенсифікатора емоційності (*thou dissembler, thou!*), експресивного вигук *marry*. Різке висловлення-глушник *Tush, tush, man!*, що реалізує стратегію недопустимого виключення, позбавляє Клавдіо можливості продовжити свої виправдовування (*In faith, my hand meant nothing*).

Серед прийомів, що втілюють тактику применшення, найбільш частотним є прийом ображання, що реалізується за допомогою лексем-інвективів у функції персоналізованих вокативів після займенника за моделлю [*you / thou + x*]: *a pair of stock, base knave, braggart, capon, coxcomb,*

damnable both-sides rogue, drunkard, drunkard's chamber, false deluding slave, fawning publican, fool, foolish wench, hag-seed, harpy, idiot, jacks, knave, lousy, mad ass, malignant thing, malt-horse, milksops, mome, monstrous beast, moon-calf, most unhappy strumpet, old carrion, preposterous ass, pernicious caitiff, rascal, scarlet cloak, senseless villain, silken doublet, this cruel devil, a witty fool, caitiff, coward, damnable fellow, drone, peevish officer, poisonous slave, sot, whoreson, varlet, varlet rogue, velvet hose, villain hateful fool, wicked caitiff foul-mouthed and calumnious knave, wicket varlet, wild-cat, whoreson villain, beetle-headed, flap-ear'd knave, acorn, baggage, a tedious fool, bawling, blasphemous, uncharitable dog, canker-blossom, dwarf, juggler, thief of love, three-inch fool тощо.

Як прийом ображання слухача серед інших засобів використовуються зооморфізми (*ape; ass; cockerel; slug; snail; wild-cat; bawling, blasphemous, uncharitable dog*) та ін.

Прийом ображання нерідко супроводжується фізичним насильством, що є порушенням норми особистості. У п'єсах В. Шекспіра на нього вказують ремарки типу *beats, strikes, binds, wounds, stabs*, як наприклад:

OTHELLO. I am glad to see you mad.

DESDEMONA. Why, sweet Othello, –

OTHELLO. Devil! [Striking her.] (Othello, IV, 1, 2679-2681)

У цьому прикладі Отелло спочатку ображає Дездемону, зловтішаючись над її станом (*I am glad to see you mad*), а потім вдається до насильства (*Striking her*).

Використовуючи прийом зневажання, мовець реалізує невічливість – результат порушення норм суспільних відносин. Цей прийом акцентує наявність соціальної дистанції між мовцем та слухачем, підкреслює відносну владу, перевагу першого над останнім. Як приклад наведемо висловлення Коріолана: після чергового прояву невдоволення можновладцями з боку простого люду сенатор велить плебсу розійтись, проте розгніваний

полководець Кай Марцій Коріолан бажає показати свою владу і наполягає, аби слухачі, котрих він зневажливо називає *these Rats*, пішли у похід проти вольськів, якщо вони насмілились підняти бунт проти вищих за статусом:

SENATOUR. Hence to your homes, be gone.

MARTIUS. Nay let them follow,

The Volces haue much Corne: take these Rats thither,

To gnaw their Garners. Worshipfull Mutiners,

Your valour puts well forth: Pray follow. Exeunt.

Citizens steale away. (Coriolanus, I, 1, 274-279)

Дієвим способом актуалізації тактики применшення (зневажання) є сарказм – емоційно конотований різновид сатири, що полягає у використанні стратегій, які є формально ввічливими, проте у певній ситуації у непрямий спосіб реалізують протилежне значення, ушкоджуючи обличчя адресата. Як зазначає В.О. Самохіна, когнітивним механізмом сатири – складника комічного – є інконгруентність: «Суперечність, невідповідність, порушення норми є базовим механізмом породження комічного ефекту» [73, с. 55]. Мова йде про висловлення, в яких існують два контрастуючих шари значення: у прямому значенні вони є нейтральними або ввічливими, підтримують (підсилюють) обличчя слухача, але у непрямий спосіб за певних умов вони становлять загрозу, принижують або завдають адресату шкоду. Основою контрастуючого витлумачення висловлення є ментальна операція оцінювання змісту з протилежним аксіологічним знаком (добре → погано). Вирішальним фактором у встановленні інконгруентності, невідповідності між інтенцією мовця та способом її реалізації, є контекст.

Приклад використання прийому сарказму знаходимо у висловленні патриція Мененія, адресованому народним трибунам:

MENENIUS. Why so: you haue made good worke:

A paire of Tribunes, that haue wrack'd for Rome,

To make Coales cheape: A Noble memory. (Coriolanus, V, 1, 3295-3297)

За допомогою позитивно конотованих *you haue made good worke* та *a noble memory* може здатись, що мовець прославляє трибунів, хвалить їх. Проте завдяки контексту знаємо, що саме через брудні інтриги народних обранців Рим втратив свого захисника Коріолана, без якого нікому тепер боронити місто від нападів вольських. Крім того, трибуни посіяли смуту серед римських плебеїв. Тож у наведеному висловленні Мененій вдається до уїдливого сарказму, імпліцитного докору, покликаного уразити «позитивне» обличчя трибунів, заперечити спільність позицій / поглядів, дати зрозуміти свою відразу до них та принизити перед містянами.

Прийом приниження використовується з метою понизити статус, ранг, престиж або репутацію адресата. Цей прийом можна використує Деметрій, син королеви готів, на адресу свого молодшого брата, який також закоханий у Лавінію та воліє отримати її. Деметрій образливо називає Хірона молокососом та пропонує вибрати дівчину нижчого статусу відповідно до його нижчого статусу як молодшого брата:

DEMETRIUS. Youngling,

Learne thou to make some meaner choise,

Lauinia is thine elder brothers hope. (T.An., II, 1, 631-633)

У наведеному дискурсивному ході і далі (*thy yeres wants wit, thy wit wants edge And manners to intru'd where I am grac'd*) Деметрій навмисно занижує статус свого брата, посилюючи перлокутивний ефект за допомогою тактик ображання та демонстрації власного домінування за віком і розумом.

Прийом висміювання порушує норми особистості, він має на меті завдати шкоди «позитивному» обличчю адресата, уразити його впевненість у собі, пристидити (часто у присутності інших). Наприклад, старий вельможа Ескал насміхається над прислужником Помпеем, чиє прізвисько – «п'ята точка». Використовуючи свою владу та соціальну дистанцію між вельможею, який має винести вирок, і прислужником-арештантом, Ескал саркастично

порівнює товстуна – прислужника з полководцем Помпеєм Великим, образливо стверджуючи, що його велич – лише у «задньому» сенсі:

ESCALUS. Come you hither to me, Master Tapster; what's your name, Master Tapster?

POMPEY. Pompey.

ESCALUS. What else?

POMPEY. Bum, sir.

ESCALUS. Troth, and your bum is the greatest thing about you; so that, in the beastliest sense, you are Pompey the Great.

Pompey, you are partly a bawd, Pompey, howsoever you colour it in being a tapster. Are you not?

Come, tell me true; it shall be the better for you. (M.M., II,1, 657-666)

В останньому дискурсивному обміні перлокутивний ефект прийому висміювання підсилюється присутністю намісника та наглядачів тюрми – слухача-свідка та несанкціонованих слухачів.

Наведені тактики невічливості у межах стратегії знецінення виявляють спільні й відмінні риси. Їх об'єднує те, що обидві тактики завжди актуалізуються у мовленні інтендовано та завдають шкоди виключно позитивному обличчю адресата.

Їх відмінності виявляються здебільшого за соціопрагматичними параметрами, зокрема, влади і дистанції, емоційного впливу:

- для тактики знецінення характерною є наявність соціальної дистанції між співбесідниками та відносної влади в одного з них. За використання тактики критикування ці параметри не завжди є релевантними;
- реалізація тактики знецінення, на відміну від тактики критикування, у жодному разі не викликає в адресата сумнівів, стиду и докорів сумління, а лише гнів, люті та обурення через експліковану мовцем образу.

У більшості випадків стратегії і тактики невивічливості функціонують не поодинокі, а у поєднанні одна з одною. За нашими даними, стратегія знецінення слухача найчастіше поєднується у дискурсивному ході мовця із стратегіями недопустимого втручання (тактика навмисного заподіяння шкоди), недопустимого нав'язування (тактика надмірної та безпідставної самовпевненості, непомірності та морального перебільшення, неповаги, егоїзму та себелюбства), недопустимого виключення (тактика недружелюбності, ворожості) як у трагедіях, так і в комедіях В. Шекспіра (див. Додаток Б, табл. Б.2. і Б.3.).

3.2.2. Мовленнєва стратегія недопустимого втручання

Стратегія недопустимого втручання, за нашими даними, є другою за частотністю у драматургічному дискурсі В. Шекспіра – 21,5% (див. Додаток Б, табл. Б.1). Вона використовується мовцем з метою порушити особистий простір адресата: потурбувати його, навмисно завдати йому шкоди погрозами, хитрощами, нерідко настирно, надокучливо, агресивно та жорстоко, аби отримати бажане. При цьому невивічливість досягається шляхом порушення норм особистості і соціальних норм неупередженості (права особи на невтручання у її персональні справи) та недоторканості співбесідника, особливо у ситуаціях вчинення фізичного або психологічного насильства.

У шекспірівських комедіях і трагедіях стратегія недопустимого втручання здебільшого реалізується у ситуаціях, пов'язаних із:

- сімейними чварами,
- суперечками між суперниками за прихильність жінки / чоловіка,
- злопобажанням неприємній / ненависній особі,
- підкоренням неслухняного / норовливого адресата, примусом до дії,
- винесенням вироків / рішень у юридичних спорах.

Наприклад, лихвар Шейлок позичив ненависному йому купцю Антонію певну суму грошей і тепер у судовій залі вимагає їх повернення. Знаючи, що купець не має можливості сплатити борг, позичайло наполягає на отриманні відплати згідно з домовленістю – фунт м'яса Антонію:

SHYLOCK. I'll have my bond; speak not against my bond.

I have sworn an oath that I will have my bond.

Thou call'dst me dog before thou hadst a cause,

But, since I am a dog, beware my fangs. (M.V., III,3, 1712-1715)

Шейлок безапеляційно наполягає на розплаті (повторює промісив *I'll / will have my bond*) (враховуючи предмет вимоги, виявляє жорстокість) та стверджує неминучість розплати за допомогою менасиву (*beware my fangs*), виправдовуючи своє прізвисько пса (*since I am a dog*), яке дав йому Антонію. Останнє лихвар експлікує у формі докору за допомогою стратегії знецінення слухача (*Thou call'dst me dog before thou hadst a cause*).

За своїми соціокультурними та прагмалінгвістичними параметрами більшість висловлень, які актуалізують стратегію недопустимого втручання, завдають шкоду «негативному» обличчю адресата, оскільки порушують його особистий простір, ігнорують прагнення до самостійності та безперешкодності у своїх діях. Разом з тим, в окремих ситуаціях (побажання зла адресатові чи зведення на нього наклепу) ураження зазнає і «позитивне» обличчя «жертви».

Стратегія недопустимого втручання завжди імплементується мовцем інтендовано. Учасник інтеракції, що став об'єктом втручання, відчуває виключно негативні емоції, такі як гнів, лють, страждання чи страх.

У комунікативних ситуаціях недопустимого втручання в особистий простір адресата ступінь імпозиції сягає значного рівня: мовець нав'язує свій сценарій розвитку подій (навіть попри небажання / незгоду співрозмовника), а за допомогою погроз, домагання, насильства він нівелює прагнення

адресата до автономії, погрожує ініціювати певні санкції проти адресата, якщо той не задовольнить вимог мовця.

Перлокутивним ефектом висловлення, що актуалізує аналізовану стратегію, стає пригнічення адресата, введення його в оману, підкорення бажанням та стратегічним планам мовця, про що адресат не завжди здогадується. У ситуаціях підбурення адресата за допомогою хитрощів та підступності мовець «убиває двох зайців» – завдає шкоди своєму ворогу (третій особі, яка не є учасником комунікативної ситуації та проти якої підбурюється адресат) чужими руками, перекладаючи провину та відповідальність на адресата.

У дискурсі комедій та трагедій В. Шекспіра стратегія недопустимого втручання реалізується за допомогою двох **тактик** із відповідними прийомами, що подані за їх частотністю у дискурсі (див. Додаток Б, табл. Б.1):

- 1) тактика навмисного заподіяння шкоди адресату
 - прийом погрожування;
 - прийом побажання зла / проклинання;
 - прийом підбурення;
 - прийом сексуального домагання;
- 2) тактика турбування.

Тактика навмисного заподіяння шкоди має на меті здійснити негативний вплив на адресата, залякати його, змусити до бажаного мовцем вчинку за допомогою обману чи протиправних дій, перекласти провину на адресата, завдати фізичного болю останньому (подекуди навіть вбити його).

Здебільшого тактику заподіяння шкоди, як в шекспірівських комедіях, так і в трагедіях, використовує адресант-носій вищої ролі: король та члени королівської сім'ї, дворяни та вельможі, намісники, полководці, народні трибуни тощо. Комунікативний обмін найчастіше відбувається між

представниками чоловічої статі. Застосовуючи зазначену тактику, мовець прагне підвищити свою значущість та рівень влади за рахунок адресата.

У комунікативних ситуаціях, в яких один зі співбесідників завдає шкоди іншому, мовець частіше вищий за статусом за адресата або наявна незначна дистанція між ними. У випадках, коли роль мовця є нижчою, він завдає адресату шкоди імпліцитно (шляхом підбурення здійснити дещо неправильне / незаконне / шкідливе, зведення наклепу).

Це характеризує і ситуації самозахисту, попередження потенційно негативного впливу з боку співрозмовника тощо. Наприклад, син сіракузького купця Антифол хоче зайти у дім та наказує прислужнику відчинити йому, вдаючись до погрози розбити ворота (менасив *I'll break ope the gate*). У спробі зупинити агресора, прислужник Дроміо вживає прийом погрожування (*I'll break your knave's pate; It seems thou want'st breaking*):

ANTIPHOLUS OF EPHESUS. ...I'll break ope the gate.

DROMIO OF SYRACUSE. [Within] Break any breaking here,

and I'll break your knave's pate. <...> [Within] It seems

thou want'st breaking: out upon thee, hind! (C.E., III, 1, 705-711)

Ураховуючи значну соціальну дистанцію із адресатом, Дроміо не наважується погрожувати Антифолу у вічі, на що вказують ремарки *[Within]*. Ступінь загрози обличчю адресата максимізується експресивним вживанням займенника *thee* на адресу вищого за статусом співбесідника (Антифоло) та експлікацією стратегії виключення, яка імплементується за допомогою вкрай невічливого імперативу *out upon thee*. До того ж прислужник ще й використовує тактику ображання на адресу Антифоло, вживаючи пейоративні номінації *knave, hind*.

Наведений прийом погрожування є найбільш частотним серед прийомів тактики навмисного заподіяння шкоди. Під погрожуванням розуміємо спробу мовця переконати адресата в тому, що відбудеться дія, яка матиме негативні наслідки для останнього [142, с. 358]. Погрожування

реалізується у вигляді менасивів, які найчастіше пророкують адресатові втручання в його особистий простір або обмеження свободи дії, наприклад: *I'll knock your knave's pate; I'll slit the villain's nose that would have sent me to the gaol; I'll pluck out these false eyes; I'll rack thee with old cramps, fill all thy bones with aches, make thee roar that beasts shall tremble at thy din; I will supplant some of your teeth; I'll turn my mercy out o' doors and make a stock-fish of thee; I'll have mine action of batt'ry on thee; we'll touze you joint by joint; I shall do thee mischief; I will shake thee from me like a serpent; I'll turn you out of my kingdom; I'll cuff you* тощо, яким нерідко передують умовні речення першого типу. Інколи серйозність погрози підсилюється за допомогою експліцитних атракторів уваги та перформативів, типових для ранньоновоанглійського періоду, таких як *be sure, look you, I swear*.

За нашими даними, прийом погрожування часто слугує допоміжним (підсилює ефект та гарантує успішність реалізації) до прийомів примусу, обмеження свободи дій (стратегія недопустимого нав'язування) або ж тактик відсторонення, небажання розмовляти (стратегія недопустимого виключення). Погроза, як правило, слідує за докорами та звинуваченнями (тактика критикування, стратегія знецінення слухача) і передує прийому насильства.

Прийом погрожування емоційно підсилюється жорстокістю, що водночас підвищує перлокутивний ефект, змушуючи адресата обов'язково виконати несправедливу вимогу мовця, наприклад:

PROSPERO. Hag-seed, hence!
Fetch us in fuel; and be quick, <...>
If thou neglect'st or dost unwillingly
What I command, I'll rack thee with old cramps,
Fill all thy bones with aches, make thee roar
That beasts shall tremble at thy din. (Tempest, I, 2, 520-526)

Повелитель острову дає накази дикуну Калібану та, аби той беззаперечно виконав їх, завершує своє висловлення жорстокою погрозою з переліком можливих страждань, що очікують неслухняного адресата (*I'll rack thee with old cramps, Fill all thy bones with aches, make thee roar That beasts shall tremble at thy din*).

Отже, прийом погрожування передбачає завдання (або тільки погрозу завдати) страждання адресату, використовується мовцем як спосіб досягнення своєї вартої осуду цілі, спосіб демонстрації відносної влади над нижчим за статусом чи слабшим і нерідко супроводжується фізичним насиллям.

Підсилення перлокутивного ефекту погрожування досягається також агресивною комунікативною поведінкою мовця. Агресивність є ситуативним станом, який характеризується афективними спалахами гніву чи злоби відносно об'єкта емоцій та імпульсивністю. Вербально агресивна поведінка нерідко спрямована на ушкодження або зруйнування обличчя адресата – винуватця агресії мовця. У випадку, якщо агресія виявляється в найбільш екстремальній і соціально неприпустимій формі, вона переростає у фізичне насильство. Проте здебільшого комунікативна агресія не передбачає фізичного насильства по відношенню до адресата, а лише маркує підвищену емоційність мовця. Наприклад:

PETRUCHIO. 'Tis burnt; and so is all the meat.

What dogs are these? Where is the rascal cook?

How durst you villains bring it from the dresser

And serve it thus to me that love it not?

There, take it to you, trenchers, cups, and all;

[Throws the meat, etc., at them]

You heedless joltheads and unmanner'd slaves!

What, do you grumble? I'll be with you straight. (T.S., IV, 1, 1768-1775)

За допомогою тактик критикування та применшення (стратегія знецінення слухача) дворянин Петруччо дорікає прислузі за неналежне виконання своїх обов'язків, зокрема, за погане приготування їжі, вживає пейоративні номінації (*dogs, rascal cook, villains, joltheads and unmanner'd slaves*). Про агресивний стан Петруччо сигналізує ремарка [*Throws the meat, etc., at them*]. Емоційність поведінки мовця посилюється менасивом *I'll be with you straight*.

Індикаторами агресивності слугують фрази типу *Have you no ears? You make me angry* тощо. Вони також втілюють тактики ворожості та недружелюбності (стратегія недопустимого виключення) у поєднанні з прийомом погрожування (тактика турбування) та стратегією знецінення слухача.

Прийом побажання зла або проклинання також належить до арсеналу тактик навмисного заподіяння шкоди, втілюючи відповідну інтенцію. У дискурсі В. Шекспіра злопобажання актуалізується за допомогою так званих «kill-wishes»: *sorrow on thee and all the pack of you; a pox upon him for me; she is damn'd for it; out upon her! o, be thou damn'd, execrable dog; all the charms of Sycorax, toads, beetles, bats, light on you; the red plague rid you; fie, what a spendthrift is he of his tongue; all the infections that the sun sucks up from bogs, fens, flats, on Prosper fall and make him by inch-meal a disease; a pox o' your bottle; a murrain on your monster, and the devil take your fingers; the dropsy drown this fool*, як, наприклад, у висловленні цариці Клеопатри:

MESSENGER. *Madam, he's married to Octavia.*

CLEOPATRA. *The most infectious Pestilence vpon thee.*

Strikes him downe. (A&C, II, 5, 1125-1127)

Отримавши неприємну звістку, розгнівана цариця вигукує прокльони і вдається до насильства, збиваючи з ніг посланця (*Strikes him downe*).

Прийом підбурення вживається мовцем з метою перекласти на адресата відповідальність за ризикований / неприємний вчинок, що може

мати негативні наслідки для мовця. Наприклад, у трагікомедії «Буря» мерзенне чудовисько Калібан пропонує королівському дворецькому Стефано вбити повелителя острова Просперо, якого ненавидить, та заволодіти островом (*Thou shalt be lord of it*), бо сам не зважається на вбивство:

CALIBAN. Thou shalt be lord of it and I'll serve thee.

<...> thou mayst knock a nail into his bead.

<...> 'tis a custom with him,

I' th' afternoon to sleep: there thou mayst brain him,

<...> or with a log Batter his skull, or paunch him with a stake,

Or cut his wezand with thy knife. <...>

Within this half hour will he be asleep: Wilt thou destroy him then?

STEPHANO. Ay, on mine honour.

CALIBAN. Prithee, my king, be quiet. Seest thou here,

This is the mouth o' the cell: no noise, and enter.

Do that good mischief which may make this island

Thine own for ever, and I, thy Caliban,

For aye thy foot-licker. (Tempest, III, 2, 1450-1962)

Спокушаючи владою, Калібан переконує Стефано вбити Просперо (*knock a nail into his bead, brain him, or with a log Batter his skull, or paunch him with a stake, Or cut his wezand with thy knife*) та маркує підбурення модальним дієсловом *mayst*. Отримуючи ствердну відповідь, він улесливо називає дворецького *my lord, my king*, приписуючи йому високий статус. За допомогою оксюморона (*good mischief*) та змалювання райдужних перспектив і обіцянки (*make this island Thine own for ever, and I, thy Caliban, For aye thy foot-licker*) Калібан підвищує емоційність висловлення, намагається «підсолодити пігулку» та додати рішучості Стефано.

Прийом сексуального домагання порушує норми особистості та використовується з метою залякування адресата, знуцання над ним або примусу до дій сексуального характеру. Цей прийом полягає в неналежній

обіцяючи винагороди в обмін на сексуальні послуги. Наприклад, намісник Анджело обіцяє відмінити смертний вирок для брата Ізабелли, якщо вона вдовольнить його хіть:

ANGELO. Admit no other way to save his life <...>

You must lay down the treasures of your body

To this supposed, or else to let him suffer-

What would you do?<...>

I have begun,

And now I give my sensual race the rein:

Fit thy consent to my sharp appetite;

Lay by all nicety and prolixious blushes

That banish what they sue for; redeem thy brother

By yielding up thy body to my will;)

Or else he must not only die the death,

But thy unkindness shall his death draw out

To ling'ring sufferance.(M.M.,II,4, 1114-1198)

Користуючись значною соціальною дистанцією та відносною владою над співрозмовницею, Анджело за допомогою імперативів вимагає від неї заплатити тілом за помилювання брата (*You must lay down the treasures of your body, Fit thy consent to my sharp appetite, redeem thy brother By yielding up thy body to my will*), погрожуючи замучити арештанта до смерті у разі відмови дівчини (*else he must not only die the death, But thy unkindness shall his death draw out To ling'ring sufferance*).

У наведеному комунікативному ході мовець висловлюється експліцитно й настирно, оскільки попри обурену відмову цнотливої Ізабелли намісник зазначає, що не відступить від свого, якщо почав (*I have begun, And now I give my sensual race the rein*). Крім того, у своїх висловленнях Анджело імплементує тактику порушення норм етики (стратегія недоречності) і тактику безсоромності (стратегія недопустимого

нав'язування), адже за часів В. Шекспіра відкрито пропонувати незнайомій дівчині інтимний зв'язок було вкрай невічливим, обурливим та неприпустимим.

Другою тактикою, за допомогою якої реалізується стратегія недопустимого втручання, є тактика турбування. Вона корелює з тим, що Дж. Калпепер назвав втручанням у простір іншої людини (*invading the other's space*), розуміючи під цим у буквальному сенсі наближення до співбесідника більше, ніж того дозволяють стосунки комунікантів, та у переносному сенсі торкання надто особистих тем [142, с. 358]. Це свідчить, що тактика турбування використовується у комунікативних ситуаціях, у яких адресант має на меті завадити адресату, порушуючи норми суспільних відносин і ролевого розподілу; причому невічлива поведінка мовця носить, як правило, настирний характер.

За нашими даними, у ситуаціях турбування параметри ролі і влади у більшості випадків зумовлюють право адресата контролювати мовця та ситуацію загалом, бо наявна значна соціальна дистанція – мовець нижчий за статусом, адресат вищий. Тобто вирішальними чинниками сприйняття тактики порушення існуючого стану речей як невічливої є фактори соціальної дистанції та влади. У якості приклада наведемо комунікативний обмін між герцогом та гульвісою Лючіо:

DUKE Well, you'll answer this one day. Fare ye well.

LUCIO Nay, tarry; I'll go along with thee; <...>

DUKE Sir, your company is fairer than honest. Rest you well.

LUCIO By my troth, I'll go with thee to the lane's end. If bawdy talk offend you, we'll have very little of it. Nay, friar, I am a kind of burr; I shall stick. (M.M., IV, 3, 2293-2305)

Не дивлячись на виражений герцогом намір завершити спілкування (*Fare ye well*), настирний Лючіо, нехтуючи соціальною дистанцією та владою герцога над ним, намагається зупинити вищого за статусом співрозмовника,

вживає недоречний займенник другої особи однини (*Nay, tarry; I'll go along with thee*), невіжливо нав'язуючи герцогу свою компанію та воліючи продовжити розмову. І навіть після повторної спроби герцога припинити розмову за допомогою тактики відсторонення (*Rest you well*), гультьяй відмовляється відчепитись та ще й вихваляється своєю настирливістю (*I am a kind of burr; I shall stick*), що збільшує ступінь імпозиції та підвищує емоційність висловлення.

За результатами нашого аналізу, тактика турбування передбачає настирливе й надокучливе заважання адресату, що найчастіше реалізується за допомогою висловлень, які мають на меті пролонгацію контакту всупереч експлікованого адресатом наміру його завершити, а також багаторазового повторення мовцем неприємної для адресата інформації, прохань тощо.

3.2.3. Мовленнєва стратегія недопустимого виключення

Третьою за частотністю стратегією актуалізації невічливості у драматургічному дискурсі В. Шекспіра є **стратегія недопустимого виключення** – 14,9% (див. Додаток Б, табл. Б.1). Вона використовується мовцем з метою відсторонення від співрозмовника та полягає у запереченні близькості, взаємозв'язку, спільності ідей та поглядів; є виявом байдужості, небажання спілкуватись чи навіть знаходитись поряд із адресатом. Іншими словами, це будь-яка дія, яка покликана перервати спілкування, причому таке завершення є неочікуваним, несвоєчасним або незрозумілим для адресата. Саме ознака невзаємності, неочікуваності, несвоєчасності або незрозумілості вказує на імплементацію стратегії невічливості, на відміну від етикетно нейтрального прощання співрозмовників, яке також має на меті завершення спілкування, проте є очікуваним і відбувається за обопільної згоди комунікантів, а отже не спричиняє ефекту невічливості.

Як в комедіях, так і в трагедіях В. Шекспіра використання стратегії недопустимого виключення здебільше зафіксовано у таких ситуаціях:

- сімейні чвари (чоловіка з дружиною, батька з дочкою, матері з сином);
- нерозділене кохання;
- суперечка між закоханими чи друзями: манірність, кепкування;
- зверхність (небажання вищого за статусом спілкуватись із нижчим, обурення вищого за статусом неповагою / непокорою нижчого);
- звинувачення (викриття ганебних вчинків, винесення вироків, вигнання).

Наприклад, знаючи про підступність та інтриги дворецького Освальда, ставши свідком абсолютно нешанобливого ставлення прислужника до короля, граф Кент проганяє нечому:

KENT. [To Oswald] Come sir, arise. Away! I'll teach you differences. Away, away! If you will measure your lubber's length again, tarry, but away! Go to, have you wisdom? So. (K.L., I, 4, 618-620)

За допомогою кількаразового повторення *away!* мовець виключає нахабного дворецького з комунікативного обміну, посилюючи перлокутивний ефект свого висловлення погрозами *I'll teach you differences* та *If you will measure your lubber's length again, tarry*.

За своїми соціокультурними та лінгвопрагматичними параметрами стратегія недопустимого виключення завдає шкоду «позитивному» обличчю адресата, який розраховує на зацікавленість, прихильність, розуміння, співчуття, обговорення певного питання тощо, а натомість отримує у відповідь байдужість, відсторонення або навіть неприязне ставлення співбесідника.

Використовуючи стратегію виключення, мовець порушує норми неупередженості та взаємності. У першому випадку адресат не отримує очікувану кількість ресурсів або заохочень у відповідному співвідношенні до його внеску. Норма взаємності не дотримується через протиставлення антисоціальної поведінки адресанта та просоціальної поведінки адресата.

Параметр влади домінує у стратегіях недопустимого виключення, реалізованих адресантом, який як правило, має повний контроль над комунікативною ситуацією. Це визначає вища роль адресанта: імператор, король, цариця, принц, тріумвір, дворянин тощо.

Внаслідок реалізації стратегії виключення існуюча дистанція між мовцем та його співрозмовником зростає або (за її відсутності на початку комунікативного обміну) виникає.

За параметром інтенції недопустиме виключення є інтендованим, тобто мовець навмисно віддаляється від адресата або демонструє свою байдужість. Результатом виключення адресата є широкий спектр його негативних емоцій – горе, страждання, гнів, лютість, страх подекуди зневага та презирство. Мовцем також нерідко керують негативні емоції (зневага, презирство, ненависть), що спонукають його до дистанціювання, уникання розмови, прояву недружелюбності чи навіть ворожості.

Ступінь імпозиції у стратегії недопустимого виключення наближається до максимального серед інших ситуацій невічливості – мовець виражає сильні, вкрай негативні емоції по відношенню до адресата (наприклад, ненависть, злість), причому може експліцитно вказувати на мотивацію завдати шкоду та безапеляційно завершувати спілкування або навіть остаточно розривати стосунки із адресатом без урахування думки / позиції останнього.

Перлокутивним ефектом використання стратегії виключення є пригнічення адресата, змушення його полишити сподівання на гарні взаємини із мовцем та визнати нездоланну дистанцію між ними.

За нашими даними, у дискурсі комедій та трагедій В. Шекспіра стратегія недопустимого виключення реалізується за допомогою шести мовленнєвих **тактик**:

- відмежування / дистанціювання;
- ворожість (сильна антипатія, опозиція, ненависть);

- уникання розмови;
- недружелюбність;
- неприйняття;
- байдужість, навмисне нехтування почуттями адресата (тактики наведені у порядку зменшення від найбільш частотної до найменш вживаної (див. Додаток Б, табл. Б.1)).

Тактика відмежування / дистанціювання використовується у ситуаціях незгоди або розбіжності поглядів мовця із адресатом. Висловлення мовця спрямоване на мінімізацію або остаточне розривання зв'язку зі своїм візаві.

Відсторонення досягається у дискурсі за допомогою директивів, що змушують до дистанціювання від адресата чи завершення спілкування (*trouble us not; out of our way, I say; go, get thee gone; follow me no more; do not haunt me thus; out; see me no more; away; go get you from the door; I conjure thee to leave me and be gone; avaunt; follow me no more; stay on thy peril; get you gone; importune me no farther; out upon thee; let him not come near me, імпліцитних висловлень типу the door is open, sir, there lies your way та промісивів – обіцянок піти, віддалитись, уникати комунікативного обміну (I'll go farther off; I'll run from thee; I alone will go; I will not have to do with you; I nor longer stay in your curst company; I will leave you) тощо.*

Так, Отелло, якого переконали у зраді дружини, проганяє Дездемону:

OTHELLO. O devil, devil!

If that the earth could teem with woman's tears,

Each drop she falls would prove a crocodile. –

Out of my sight! <...>

Get you away; <...> Hence, avaunt!

O Desdemona! – away! away! away! (Othello, IV, 1-2, 2686-2788)

У своєму комунікативному ході Отелло використовує імперативи на адресу знеславленої дружини: *Out of my sight; Get you away.* Застосування

повторів з імперативом *away!* та інвективною лексемою *devil*, вигуків (*O! avaunt!*) акцентує емоційний стан мовця.

Тактика ворожості покликана продемонструвати сильну антипатію, опозицію, подекуди ненависть мовця на адресу свого співрозмовника. Наприклад, Гермія підозрює Деметрія (якому батько обіцяв віддати її за дружину) у вбивстві її коханого Лізандра і не приховує своєї ненависті:

HERMIA. Out, dog! out, cur! thou drivest me past the bounds

Of maiden's patience <...>

I pray thee, tell me then that he is well.

DEMETRIUS. An if I could, what should I get therefore?

HERMIA. A privilege never to see me more.

And from thy hated presence part I so:

See me no more, whether he be dead or no. (M.N.D., III, 2, 1098-1114)

Про вороже ставлення мовця свідчить вживання лексеми *hated*, інвективів *dog* та *cur* на адресу Деметрія. У наведеному комунікативному обміні тактика ворожості реалізується разом із тактикою відмежування (*Out, never to see me more, from thy hated presence part I so: See me no more*).

Тактика ворожості також реалізується за допомогою констативів з лексемами відповідної семантики (*I do hate thee* і т.ін.). Її характерна ознака – поєднання із тактиками применшення і критикування (стратегія знецінення слухача), навмисного заподіяння шкоди (стратегія недопустимого втручання), непомірності (стратегія недопустимого нав'язування) та відсторонення на етапі завершення інтеракції.

Тактика уникання розмови є порушенням мовного етикету, що демонструє небажання мовця вступати у комунікативний обмін або продовжувати його. Таке переривання мовленнєвої взаємодії відбувається неочікувано для слухача, є несвоєчасним та незрозумілим для нього.

У дискурсі тактика уникання розмови реалізується за допомогою широкого спектру так званих «silencers» (висловлень-глушників): директивів,

спрямованих на реального, безпосереднього адресата *Silence! Peace! And no more. O, soft, air! Hold you still! Tush, tush! For the benefit of silence, would thou wert so too! No more! Speak no more; talk not; husht* або на адресата-слухача *Silence that fellow*, а також промісивів, які експлікують небажання адресанта розмовляти: *I will not hear thee speak; I'll talk with you no more; I'll have no speaking* тощо. Прикладом уникання Антонієм розмови зі своїм прибічником Енобарбом є ситуація обговорення подальших військових дій у присутності союзників:

ANTONY. Thou art a Souldier, onely speake no more.

ENOBARBUS. That trueth should be silent, I had almost forgot.

ANTONY. You wrong this presence, therefore speake no more.

(A&C, II, 2, 815-817)

У відповідь на спробу Енобарба висловити тріумвірам пораду, Антоній, користуючись своєю владою та соціальною дистанцією між ними, за допомогою тактики применшення вказує Енобарбу його місце (*Thou art a Souldier onely*) та воліє завершити комунікативний обмін за допомогою імперативу *speake no more*. Водночас Антоній вдається до критикування (*You wrong this presence*) та експліцитно наказує своєму співрозмовнику мовчати (*speake no more*). Присутність слухачів-свідків (інших тріумвірів та їх наближених) інтенсифікує перлокутивний ефект неввічливості від висловлень Антонія та максимізує ступінь неввічливості застосованих на адресу Енобарба тактик уникання розмови та критикування.

Тактика недружелюбності, як і ворожості, має на меті демонстрацію відрази та неприязні до адресата, але інтенсивність емоцій і почуттів недружелюбного мовця та, відповідно, адресата, є дещо нижчою у порівнянні з ворожістю. За нашими даними, у комедіях і трагедіях В. Шекспіра тактика недружелюбності актуалізується за допомогою констатації неприязного ставлення типу *I love thee not; I cannot love you; there went but a pair of shears between us; I could endure anything before but a cat, and now he's a cat to me; I*

am sick when I do look on thee. Наприклад, король Франції адресує недружелюбне висловлення Діані, якій він влаштував допит:

KING. Take her away; I do not like her now <...>

Take her away. (A.I.W.E.W., V, 3, 2995-3000)

Невдоволений відповідями дівчини, король експлікує свою неприязнь до неї (*I do not like her now*) та застосовує тактику відсторонення, звертаючись до адресата-слухача (*Take her away*). Емоційність перлокутивного ефекту посилюється опосередкованою адресованістю – мовець підкреслює бажання відсторонитися від дівчини, адресуючи висловлення не їй, а адресатам-слухачам – своїм прислужникам.

Тактика неприйняття реалізується мовцем у ситуаціях, коли він акцентує небажання мати спільні справи із адресатом і втілює інтенцію відторгнення потенційного співрозмовника. Необхідною умовою є відсутність попереднього знайомства осіб. Наприклад, знатний римлянин, прибічник Коріолана Мененій прибуває до табору вольських, аби поговорити зі своїм другом. Проте вартові, які не бачили його раніше, зупиняють його та наказують йти геть:

SENTINEL 1. Stay: whence are you.

SENTINEL 2. Stand, and go backe.

MENENIUS. You guard like men, 'tis well. But by your leaue,

I am an Officer of State, & come to speak with Coriolanus <...>

SENTINEL 1. You may not passe, you must returne:

our Generall will no more heare from thence.

SENTINEL 2. You'l see your Rome embrac'd with fire, before

You'l speake with Coriolanus. (Coriolanus, V, 2, 3369-3379)

У цьому комунікативному обміні Мененій намагається встановити контакт і улещує вартових (*You guard like men*), проте неприйняття мовців-вартових є незмінним (*You may not passe*). Вони вживають імперативи (*you must returne; go back; back I say*) та констатив – негацию (*the vertue of your*

name is not heere passable), і у ході обміну ступінь імпозиції лише інтенсифікується (погроза – експліцитний менасив *You'l see your Rome embrac'd with fire*).

Найменш частотною тактикою стратегії недопустимого виключення є тактика байдужості (див. Додаток Б, табл. Б.1), за допомогою якої мовець демонструє нехтування почуттями інших, ігнорування їх потреб чи проблем. Ця тактика актуалізується в дискурсі за допомогою висловлень типу *'tis good; it is the right of it; it must be so* у якості реакції на повідомлення неприємної для адресата інформації. У певних ситуаціях байдужість виявляється у відсутності етикетно очікуваної реакції мовця, тобто мовець ігнорує необхідність співпереживання, співчуття або пропозиції допомоги. Прикладом байдужості є комунікативна поведінка Гонерільї та її чоловіка, коли вони дізнаються про смерть герцога Корнвольського та насильство над графом Глостером:

MESSENGER. O my good lord, the Duke of Cornwall's dead,

Slain by his servant, going to put out

The other eye of Gloucester.

ALBANY. Gloucester's eyes? <...>

Lost he his other eye?

MESSENGER. Both, both, my lord.

GONERIL [Aside] One way I like this well <...>

Another way The news is not so tart. (K.L., IV, 2, 2418-2439)

У цій ситуації ані герцог Албанський, ані його дружина Гонерілья не висловлюють належного співпереживання, хоча Корнвол був чоловіком сестри Гонерільї, а Глостер – наближеним її батька. Натомість Албанський цікавиться подробицями катування (*Lost he his other eye?*), а підступна Гонерілья навіть виражає вдовolenня цією новиною (*One way I like this well, The news is not so tart*), хоча й не демонструє це відкрито (ремарка *Aside*).

У цілому, у дискурсі комедій і трагедій В. Шекспіра стратегія недопустимого виключення і шість її тактик (відмежування; ворожість; уникання розмови; недружелюбність; неприйняття; байдужість) максимізують параметри дистанції та ступеню імпозиції невічливих висловлень, ушкоджують «позитивне» обличчя адресата. Залежно від контексту, стратегія недопустимого виключення супроводжується іншими стратегіями невічливості, як правило, стратегією знецінення слухача.

3.2.4. Мовленнєва стратегія недопустимого нав'язування

Застосування **стратегії недопустимого нав'язування** (11,1% вибірки) передбачає зазіхання на свободу дій адресата: адресант безпідставно примушує свого співрозмовника до виконання небажаної, обтяжливої для адресата дії або чинить неприємний вплив на останнього. У більшості випадків ця стратегія використовується у разі незгоди мовця з певними вчинками / позицією слухача. Невічливість від реалізації цієї стратегії пояснюється порушенням, перш за все, соціальних норм неупередженості (права особи на свободу рішень і дій) та норм відповідальності (збереження дистанції між комунікантами тощо). При цьому своє ставлення мовець виражає у неприхований спосіб, демонструючи відсутність поваги до свого візаві, зверхнє ставлення і непорядність по відношенню до нього, піклуючись виключно про власні бажання та інтереси.

Застосування стратегії недопустимого нав'язування у різножанрових п'єсах В. Шекспіра притаманне ситуаціям вихваляння (безстрашністю, статками, іншими чеснотами тощо), сімейного непорозуміння і любовного суперництва. Прикладом ситуації сварки між подружжям є комунікативний обмін з комедії «Приборкання норовливої», коли після одруження жінка не хоче полишати тільки-но розпочатий бенкет, а її новоспечений чоловік наказує їхати і не допускає жодних заперечень:

PETRUCHIO. But for my bonny Kate, she must with me.

Nay, look not big, nor stamp, nor stare, nor fret;

I will be master of what is mine own-

She is my goods, my chattels, she is my house,

My household stuff, my field, my barn,

My horse, my ox, my ass, my anything,

And here she stands. (T.S., III, 2, 1593-1599)

Релігійно-етична орієнтація людини XVII ст. на строге виконання свого морального обов'язку і розподіл сімейних ролей, у т. ч. на підкорення дружини чоловікові, накладає обмеження на волевияв Катарини і робить очікуваною комунікативну поведінку Петруччо у вказаній ситуації: попри вмовляння Катарини (*if you love me, stay*), Петруччо відмовляється залишитись і примушує дружину підкоритися. Звертаючись до гостей – санкціонованих адресатів-слухачів (що підвищує ступінь імпозиції), мовець висловлює опосередкований наказ дружині із модальним дієсловом *must*, акцентуючи безапеляційність свого рішення та обов'язковість його виконання.

Ще одним свідченням категоричності нав'язуваної волі Петруччо і обмеження свободи дій реального адресата Катарини є імперативи (*look not big, nor stamp, nor stare, nor fret*), що позбавляють її будь-якої можливості вияву незгоди, непокори чи невдоволення. Петруччо нав'язує присутнім своє розуміння прямого асоціативного зв'язку між жінкою та іншими володіннями чоловіка (*She is my goods, my chattels, she is my house, My household stuff, my field, my barn, My horse, my ox, my ass*) та зверхньо підкреслює свою владу над дружиною (*I will be master of what is mine own*) у присутності санкціонованих слухачів (родини Катарини, наближених та прислуги) – усі ці фактори підвищують ступінь невічливості його мовленнєвого ходу по відношенню до дружини.

Реалізована у дискурсі, стратегія недопустимого нав'язування найбільш ушкоджує «негативне» обличчя адресата, оскільки порушується

його / її автономність та свобода дій шляхом примусу, змушення до небажаних вчинків. Водночас у разі вияву мовцем неповаги, необґрунтованої самовпевненості або невдячності, це супроводжується ушкодженням і «позитивного» обличчя співбесідника, який не отримує очікуваного шанобливого та позитивно орієнтованого ставлення з боку мовця.

Вдаючись до стратегії недопустимого нав'язування, мовець порушує майже усі існуючі норми: неупередженості, взаємності, соціальної відповідальності тощо. «Кривдник» не надає адресату належні ресурси і заохочення, на які той заслуговує; відповідає антисоціальною поведінкою на нейтральні / позитивні дії співбесідника; у ході комунікативної взаємодії не дотримується своїх обов'язків та порушує права, які корелюють із соціальним статусом адресата.

Значущість параметру влади у межах стратегії нав'язування є максимальною у порівнянні з іншими стратегіями. В аналізованому матеріалі зафіксовано такі наслідки нав'язування: примус з боку мовця призводить до застосування адресатом своєї влади у відповідь (провокує інтерінтенційність) або навпаки, обмеження свободи унеможливорює активацію адресатом своєї влади та спричиняє латентний конфлікт (інтерафективність) між учасниками інтеракції.

Використання аналізованої стратегії ситуативно корелює із широким спектром факторів соціальної дистанції та ієрархічного співвідношення статусів мовця / слухача: комуніканти можуть бути як рівними за статусом, так і максимально віддаленими один від одного.

За параметром інтенції стратегія недопустимого нав'язування носить інтендований характер. Якщо примус слухача до небажаної дії, обмеження його свободи дій, меркантильні та подекуди нечесні вчинки по відношенню до співрозмовника завжди чиняться мовцем навмисно, то супровідні нетактовність, зарозумілість чи, наприклад, невдячність можуть виникати у мовленнєвій поведінці учасника інтеракції спонтанно, необдуманно та без

інтенції образити адресата. Незалежно від наявності у мовця інтенції бути невічливим, об'єкт застосування стратегії нав'язування завжди переживає її наслідок – негативні емоції, такі як страх, гнів, страждання. У ситуаціях, коли мовець інтендовано нав'язує свої наміри, бажання та емоції своєму співрозмовнику, його висловлення супроводжує негативна емоційність – заздрощі, корисливість, жадібність, злість або ненависть.

Серед усіх виокремлених нами стратегій невічливості у дискурсі В. Шекспіра недопустиме нав'язування передбачає максимально можливий ступінь імпозиції. Мовець усіяко перешкоджає самостійності адресата, унеможлиблює шанобливе ставлення до нього.

Перлокутивним ефектом висловлення, яке реалізує стратегію недопустимого нав'язування, стає усвідомлення адресатом примусу до вчинення небажаних для нього дій, змушення визнати та прийняти відносну владу мовця або поставити під сумнів свою. Учасник взаємодії, який зазнав нав'язування, як правило, розчаровується у стосунках з адресантом.

У ході нашого дослідження зафіксовано комунікативні ситуації, здебільшого вияв мовцем надмірної самовпевненості або егоїзму, у яких реалізація цієї стратегії не досягає планованого перлокутивного ефекту. Мовець експлікує своє висловлення, звертаючись до слухача-свідка, проте безпосередній об'єкт нав'язування відсутній. Таким є висловлення принца Арагонського, який прибув посвататись до багатой спадкоємиці Порції, але для цього має вгадати, у якій з трьох скриньок – золотій, срібній чи олов'яній – міститься портрет молоді дівчини:

ARRAGON. What says the golden chest? Ha! let me see:

'Who chooseth me shall gain what many men desire.'

What many men desire- that 'many' may be meant

By the fool multitude, that choose by show,

Not learning more than the fond eye doth teach;

Which pries not to th' interior, but, like the martlet,

*Builds in the weather on the outward wall,
Even in the force and road of casualty.
I will not choose what many men desire,
Because I will not jump with common spirits
And rank me with the barbarous multitudes. (M.V., II, 9, 1152-1162)*

Роздумуючи над написом на золотій скриньці «обравши мене, візьмеш те, що багатьом хотілося б», принц вдається до стратегії знецінення і називає інших претендентів на руку Порції дурнями, простаками (*fool common spirits*) та не бажає зрівняти з ними і спуститись до «варварського натовпу». Індикаторами надмірної гордовисті, зарозумілості та відкритої демонстрації переваги є приписування об'єктам критики мовця пейоративних атрибутів (*barbarous*) і використання димінутивного висловлення, що підкреслює дистанцію між принцем та його потенційними суперниками (*I will not jump with common spirits And rank me with the barbarous multitudes*). Реальним, хоч і не планованим ефектом, що справляють неvvічливі висловлення принца Арагонського на Порцію, є усвідомлення нею його пихи та невихованості.

У драматургічному дискурсі В. Шекспіра стратегію недопустимого нав'язування втілюють **тактики**, які застосовуються мовцем для примушення адресата виконати певну (часто небажану) дію або для вияву неповаги, егоїзму, корисливості, невдячності по відношенню до останнього. Вдаючись до цих тактик, мовець вербалізує своє негативне ставлення до слухача та нав'язує йому свої бажання, переконання тощо. До тактик і відповідних прийомів стратегії нав'язування належать (перераховані за частотністю у порядку зменшення (Додаток Б, табл. Б.1)):

- 1) тактика неповаги;
- 2) тактика надмірної та безпідставної самовпевненості;
- 3) тактика непомірності та морального перебільшення:
 - прийом обмеження свободи дій адресата;
 - прийом примусу до виконання інтендованих мовцем дій;

- 4) тактика егоїзму та себелюбства:
 - прийом демонстрації корисливості;
 - прийом демонстрації невдячності;
- 5) тактика безсоромності.

Тактика неповаги використовується мовцем з метою демонстрації нешанобливого ставлення до адресата через нетактовність, відсутність почуття міри, невміння чи небажання відчувати межу, за якою можна незаслужено образити співрозмовника (прийом демонстрації нетактовності). Мовець, яким керує вкрай сильне прагнення отримати бажане, експлікує свої наміри, після чого за допомогою низки аргументів (у формі вмовляння або ж навіть погроз) доводить до відома слухача, що у будь-який спосіб відбудеться те, чого він бажає.

Вербалізацію неповаги як супутньої тактики можна прослідкувати у більшості зафіксованих нами ситуаціях реалізації практично всіх стратегій неввічливості (за виключенням стратегії глузування). Це пояснюється тим фактом, що в основі неввічливої поведінки лежить негативне ставлення мовця до слухача або бажання певним чином зашкодити останньому, тому майже до кожного випадку застосування стратегії чи тактики неввічливості долучається тактика неповаги, експліцитно чи опосередковано.

Тактика неповаги відрізняється від тактики зневаги, яку ми віднесли до стратегії знецінення слухача. У випадку нешанобливого ставлення мовець поводить себе зі своїм співрозмовником без належної поваги або уваги, яких вимагає ситуація, соціальна дистанція між ними тощо. Натомість, втілюючи зневагу мовець інтендовано принижує, висміює адресата. Тобто за перлокутивним ефектом тактика неповаги є менш руйнівною для адресата у порівнянні з тактикою зневаги.

У дискурсі тактика неповаги здебільшого використовується нижчим за статусом мовцем по відношенню до рівного / вищого за себе адресата (окрім випадків, де мовцями є придворний філософ або блазень). Як свідчить наш

аналіз, тактика неповаги втілюється у комунікативних ситуаціях шляхом порушення соціальної дистанції чи владної вертикалі (недопустиме панібратство); піддавання сумніву суспільного стану слухача, його позицій, переконань, припустимої влади, прав, зобов'язань, етики тощо; піклування виключно про власні інтереси та нехтування чужих почуттів / бажань; настирного переконування адресата за допомогою низки аргументів зробити дещо бажане; торкання табуйованих тем.

Вербалізація тактики неповаги здійснюється обранням непідходящих маркерів ідентичності, застосуванням зухвалих відповідей-огризань (backchat), риторичних запитань, відповідей запитанням на запитання, так званих «challenges» та переривань. Під «challenges» розуміємо некоректні та часом підступні запитання, піддавання сумніву суспільного стану слухача, його позицій, переконань, припустимої влади, прав, зобов'язань, етики тощо. На думку В. Лабова та Д. Феншеля, такі виклики є спонуканням до дії чи запитом інформації, що є ризикованими [200, с. 93]. «Challenge» може бути реалізований двома способами: за допомогою риторичних запитань чи запитань, що потребують неприємної / неприйнятною для адресанта відповіді. В обох випадках виклик є еквівалентом рішучих та переконливих тверджень, що мають на меті змусити адресата відповісти у вкрай обмежений та самодискредитуєчий спосіб. Крім того, в основі всіх викликів лежить певна критика адресата.

Наприклад, у комунікативному обміні між багатим дворянином Баптістою та його норовливою дочкою Катариною за присутності санкціонованих слухачів – женихів втілено прийом демонстрації нетактовності, коли на своє ввічливе контактовстановлююче питання батько несподівано отримує неввічливу й різку реакцію доньки:

BAPTISTA. Why, how now, daughter Katherine, in your dumps?

KATHERINA. Call you me daughter? Now I promise you

You have show'd a tender fatherly regard

To wish me wed to one half lunatic,

A mad-cap ruffian and a swearing Jack,

That thinks with oaths to face the matter out. (T.S., II, 1,1135-1140)

Замість відповіді на поставлене запитання, Катарина виказує нетактовність як до батька, так і до санкціонованих адресатів-слухачів. На запитання першого вона відповідає риторичним питанням-експресивом (*Call you me daughter?*), яке за формою та емоційним забарвленням (обурення і навіть лють) різко порушує соціальні норми, як і подальше саркастичне зауваження, що, з одного боку, висміює батьківську турботу (*a tender fatherly regard*) у спробі посватати її за неналежного жениха. З іншого, інвективна лексика по відношенню до присутнього жениха (*half lunatic, A mad-cap ruffian and a swearing Jack, That thinks with oaths to face the matter out*), який стає непрямим адресатом неочікуваної для нього імплементованої Катариною стратегії знецінення слухача, він теж страждає від неповаги й нетактовності дівчини.

Серед інших засобів вербалізації тактики неповаги зафіксовано переривання. Під перериванням, слідом за Д. Бусфілдом, розуміємо самостійне обрання часу зміни комунікативної ролі та здійснення комунікативного ходу мовцем у місці, що не є релевантним для переходу (*transition relevance place*) [124, с. 233]. Я. Хатчбі зазначає, що у західних культурах переривання розглядається як свідчення домінування, ворожості [190]. Водночас сам дослідник, аналізуючи конфронтаційне спілкування, вбачає у перериванні і позитивний аспект: «У перериванні є позитивний вимір; воно спонукає до використання слухачем так званих стратегій опору / захисту, що не порушує та не викривляє тематичну лінію мовця. Люди певних професій використовують переривання як засіб тримання ситуації під контролем, не вдаючись до грубості чи агресивності» [190, с. 598–599]. У нашому матеріалі переривання здебільш слугує засобом вербалізації тактики неповаги. Наприклад:

*LEONATO. Dear my lord, if you, in your own proof,
Have vanquish'd the resistance of her youth
And made defeat of her virginity –*
*CLAUDIO. I know what you would say. If I have known her,
You will say she did embrace me as a husband,
And so extenuate the forehead sin.*
No, Leonato... (M.A.N., IV, 1, 1686-1695)

У наведеному комунікативному обміні губернатор Леонато озвучує можливу причину відмови Клавдіо одружитись з його дочкою, але Клавдіо, не дочекавшись передавання комунікативного ходу, невічливо перериває людину – носія вищої за статусом і віком ролі (*I know what you would say*). Завжди ввічливий Клавдіо дозволяє собі нечувану неповагу, що спричинена контекстом і ситуацією: з одного боку, йому одному відома ганебна інформація про його наречену, що надає йому відносну перевагу над співбесідником, а з іншого, нехтування вимогами поваги до носія вищої ролі пояснюється крайнім емоційним збудженням обуреного мовця.

За нашими даними, тактика неповаги часто використовується у поєднанні із тактикою примусу; вона також є допоміжною до висміювання, глузування, критикування вищого за статусом адресата.

За допомогою тактики надмірної та безпідставної самовпевненості мовець вдається до безцеремонних, нахабних тверджень і припущень на адресу слухача, демонструє гіперболізоване почуття власної значущості, переваги, у вкрай неприємний для адресата спосіб виявляє зверхність, гордовитість, зарозумілість, пихатість. Скромність є невід'ємною рисою культури взаємовідносин, а відсутність цієї важливої якості соціальної інтеракції порушує баланс взаємодії комунікантів та неминуче ідентифікується як невічливість.

З точки зору соціальних параметрів влади, дистанції та ступеню імпозиції тактика безпідставної самовпевненості використовується за умов

максимізації влади мовця над слухачем, відчутної соціальної дистанції між ними та, відповідно, високого ступеню імпозиції. У типовій ситуації непомірно гордовитий мовець ставиться зверхньо до того, хто є нижчим за статусом та, користуючись цим, зловживає своєю владою над співрозмовником і чинить вплив на нього, демонструючи безпідставну перевагу.

У дискурсі тактика безпідставної самовпевненості реалізується через підкреслення, нерідко перебільшене, власних позитивних якостей; переконання у своїй непереможності (*so she yields to me*), бездоганності (*I would with such perfection govern; But more than these I do deserve*) або безстрашності; через бахвальство – приписування самому собі позитивно конотованих якостей чи дій; протиставлення своїх позитивних якостей негативним якостям інших, підсилення цієї «дистанції». Вказана тактика здатна поєднуватись із стратегією знецінення слухача (тактики применшення, критикування). Наприклад:

ANGELO. Who will believe thee, Isabel?
My unsoil'd name, th' austereness of my life,
My vouch against you, and my place i' th' state,
Will so your accusation overweigh
That you shall stifle in your own report,
And smell of calumny. (M.M., II, 4, 1185-1190)

Хтивий намісник Анджело примушує Ізабеллу до інтимного зв'язку в обмін на помилування її брата, приреченого до страти. У відповідь на погрозу дівчини розказати широкому загалу про домагання можновладця, самовпевнений Анджело приписує собі вигадані позитивні якості (*My unsoil'd name, th' austereness of my life, my place i' th' state*) та зазначає, що вони переважають будь-які звинувачення (*Will ... overweigh*). Зверхність, домінування мовця над адресатом підкреслює зневажливий менасив

Анджело (*you shall stifle in your own report та smell of calumny*) на адресу Ізабелли.

Тактику непомірності та морального перебільшення утілюють прийоми, які за своїм перлокутивним ефектом позбавлені розмірності, перевищують допустиму міру та у порівнянні з іншими тактиками стратегії недопустимого нав'язування найбільше ушкоджують «негативне» обличчя адресата. Ця тактика реалізує стратегію нав'язування у комунікативних ситуаціях здебільшого за наявності дистанції між мовцем та адресатом і часто передуює застосуванню тактики непокори (стратегія недоречності).

Як свідчить наше дослідження, індикаторами тактики непомірності й морального перебільшення є: неодноразове повторення негативних для певного контексту висловлень, вербалізація неприємних для слухача емоцій, часто у поєднанні з докорами, несхваленням, настирністю, навіть агресією; директиви – зловживання владою, підкреслення свого впливу.

До провідних прийомів непомірності й морального перебільшення належать обмеження свободи слухача і примус. Обмеження вибору чинити дії на свій розсуд (*obey our will; she shall do...*) і прямі директиви-заборони нерідко супроводжуються погрозами; маркуються вживанням модальних *must / should* на адресу слухача; підсилювачів (*I say, Hear you me*) тощо. Прийом обмеження свободи дій позбавляє адресата можливості керувати своїми вчинками та діяти на свій розсуд. Наприклад,

MONTAGUE. Thou villain Capulet! [To Wife] – hold me not; let me go.

She holds onto him.

LADY MONTAGUE. Thou shalt not stir one foot to seek a foe.

(R&J, I, 1, 98-100)

У цьому комунікативному обміні зі своїм чоловіком Леді Монтеккі обмежує його свободу дій, не дає йому вступити у двобій з його ворогом Капулетті. Вербальне обмеження за допомогою імперативу (*Thou shalt not stir one foot to seek a foe*) підсилено невербально (ремарка *She holds onto him*).

Неввічливість комунікативної поведінки жінки зумовлена тим, що вона порушує соціальну ієрархію: хай з кращих мотивів, адже дружина не мала права перешкоджати вільному волевиявленню вищого за роллю у сім'ї чоловіка.

Використання прийому примусу адресата до виконання інтендованої мовцем дії має передумовою відсутність такого бажання у адресата. Адресат може усвідомлювати негативні / небезпечні наслідки своїх вчинків або просто не бажати їх виконувати, проте перлокутивний ефект примусу полягає в усвідомленні адресатом необхідності й неминучості здійснення інтендованого мовцем примусу.

Прийом примусу реалізується як вербально (директиви, менасиви тощо), так і невербально (заподіяння тілесних ушкоджень). Прикладом вербального примусу є наказ Просперо, володаря острова, своєму прислужнику, потворному дикуну Калібану:

*PROSPERO. Come forth, I say! there's other business for thee
Come, thou tortoise! <...> (+display of superiority, +condescension)
Thou poisonous slave, got by the devil himself (+insult)
Upon thy wicked dam, come forth! (Tempest, I, 2, 461-469)*

У наведеному прикладі наказ виконати нове завдання хазяїна вербалізується за допомогою триразового повторення директиву, типового для XVI–XVII ст., т. зв. загального (*come / come forth*), та емоційно підсилюється димінутивною формою займенника 2-ї особи однини (*thou, thee, thy*). Перлокутивний ефект примусу підкріплюється вставним *I say*, використанням інвективних номінацій (*tortoise, poisonous slave*) (стратегія знецінення) і лайки (*by the devil himself, Upon thy wicked dam*).

Тактика егоїзму та себелюбства демонструє ціннісну орієнтацію мовця, що характеризується переважанням в його комунікативній поведінці самокорисливих особистих інтересів і потреб. Егоїзму властиве відношення до іншої людини як до об'єкта й засобу досягнення самокорисливої мети.

Егоїзм передбачає повну байдужість до моральності способів досягнення бажаного для себе результату – «мета виправдовує засоби». Подібна концентрація на власному Я, себелюбство і повна байдужість до потреб і бажань іншої людини нерідко призводить до відчуження. У соціальному вимірі егоїзм є порушенням норм взаємності і становить загрозу загальносуспільним інтересам.

У дискурсі мовець реалізує тактику егоїзму та себелюбства у ситуаціях, де домінує принцип власної вигоди, відсутня подяка за допомогу чи отримані блага, допускається відплати злом за добро. Ця тактика здатна поєднуватись з тактикою нечутливості та неувagi (стратегія виключення). Наприклад:

HORTENSIO. Petruchio, shall I then come roundly to thee

And wish thee to a shrewd ill-favour'd wife? <...>

And yet I'll promise thee she shall be rich,

And very rich; but <...> I'll not wish thee to her.

PETRUCHIO. <...> if thou know

One rich enough to be Petruchio's wife,

As wealth is burden of my wooing dance,

Be she as foul as was Florentius' love,

As old as Sibyl, and as curst and shrewd

As Socrates' Xanthippe or a worse –

She moves me not, or not removes, at least,

Affection's edge in me, were she as rough

As are the swelling Adriatic seas.

I come to wive it wealthily in Padua;

If wealthily, then happily in Padua. (T.S., I, 2, 608-625)

Веронець Петруччо приїздить до Падуї з метою знайти собі дружину. Його давній знайомий Гортензіо пропонує посватати йому дуже норовливу та злу (*ill-favour'd*) але вельми багату наречену (*she shall be rich*) і натякає, що така партія є не найкращою (*I'll not wish thee to her*). Проте Петруччо,

заохочений багатством, у неприхований спосіб заявляє про свої меркантильні міркування, оскільки основа шлюбу для нього – це гроші (*wealth is burden of my wooing dance; I come to wive it wealthily*), а всі інші нюанси його не турбують. Знатний чоловік асоціює щастя саме із високим статком (*If wealthily, then happily*), а його корисливі наміри не зупиняє перелік вірогідних вад майбутньої дружини (*as foul as was Florentius' love, as old as Sibyl, and as curst and shrewd as Socrates' Xanthippe or a worse*), якщо вона багата.

Тактика егоїзму та себелюбства також втілюється у прийомі невдячності. Так, себелюбна Гонерілья настільки егоїстична, що наважується утискати власного батька, очорнюючи його почет (*disorder'd, debosh'd and bold, a riotous inn*):

GONERIL. <...> As you are old and reverend, you should be wise.

Here do you keep a hundred knights and squires;

Men so disorder'd, so debosh'd and bold,

That this our court, infected with their manners,

Shows like a riotous inn <...>

KING LEAR. *Darkness and devils!*

Saddle my horses; call my train together <...>

[To ALBANY] *O, sir, are you come?*

Is it your will? Speak, sir. Prepare my horses.

Ingratitude, thou marble-hearted fiend,

More hideous when thou show'st thee in a child

Than the sea-monster! (K.L., I, 4, 762-786)

Невдячність Гонерільї, спрямована на адресата-батька, утілена у ганебне дорікання старому у глупстві (*old and reverend, you should be wise*) і підсилена присутністю санкціонованих слухачів – Освальда і блазня. Лір експліцитно визнає поведінку дочки невдячністю (*Ingratitude, thou marble-hearted fiend*). Навіть присутні збентежені ступенем імпозиції неvvічливої комунікативної поведінки Гонерільї.

Останньою тактикою, що входить до арсеналу стратегії недопустимого нав'язування, є тактика безсоромності. Вона втілюється у дискурсі поведінкою, яка характеризується відсутністю стида та є неприйнятною, часом навіть шокуючою для інших. Ідентифікувати безсоромність або нечесність у комунікативній поведінці певної особи допомагає контекст та реакція інших учасників взаємодії. У якості прикладу наведемо дискурсивний обмін між Гамлетом та Офелією під час обговорення пантоміми акторів, які розіграли вбивство короля:

HAMLET. We shall know by this fellow:

the players cannot keep counsel; they'll tell all.

OPHELIA. Will he tell us what this show meant?

HAMLET. Ay, or any show that you'll show him:

be not you ashamed to show, he'll not shame to tell you what it means.

OPHELIA. You are naught, you are naught: I'll mark the play.

(Hamlet, III, 2, 2033-2038)

На запитання Офелії, чи роз'яснить актор пантоміму, яку щойно показували на сцені, Гамлет неввічливо кепкує і закликає дівчину не соромитись (*any show that you'll show him: be not you ashamed to show, he'll not shame to tell you what it means*). Придворний етикет XVI ст. не припускав безсоромності, особливо між представниками різних статей. Навіть такі натяки викликали обурення з боку адресата, про що свідчить відповідь Офелії (*you are naught*). Застосування повтору вказує на високу емоційність дівчини, ображеної непристойно-грайливими натяками принца.

У цілому, стратегія недопустимого нав'язування, реалізована п'ятьма тактиками, виявляється дієвим засобом неввічливої комунікативної поведінки адресата. Вона ушкоджує як «позитивне», так і «негативне» обличчя адресата, що пояснює її частковий перетин із стратегією знецінення слухача у першому випадку та стратегією недоречності в останньому (див. Додаток Б, табл. Б.2, Б.3).

3.2.5. Мовленнєва стратегія навмисної недоречності

Навмисна недоречність полягає у невідповідності певним вимогам чи ситуації і корелює зі зробленим, сказаним, виявленим невчасно, невідповідно до обставин, умов, місця або ж у небажаній присутності, є непотрібним. У контексті нашого дослідження стратегія недоречності має на меті дисгармонізацію міжособистісної взаємодії шляхом порушення соціальних норм і займає 4,5% усіх прикладів. Порушення практично всіх соціальних норм, а надто норми відповідальності, робить навмисно недоречне висловлення однозначно неввічливим.

У драматургічному дискурсі В. Шекспіра **стратегія навмисної недоречності** реалізується у низці ситуацій, найбільш характерними є:

- світська бесіда,
- спілкування вельможі зі своїми слугами,
- озвучення правителем свого рішення підданим (із незгодою останніх),
- суперечки чи вимагання отримати бажане,
- пліткування,
- наклеп / обмовляння,
- приховане знущання (з метою підкорення),
- розмови зі сп'янілою людиною,
- озвучення натяків, коментарів.

Приклад застосування стратегії навмисної недоречності знаходимо у висловленні гульвіси Лючіо:

DUKE. Why should he die, sir?

LUCIO. Why? For filling a bottle with a tun-dish <...>

this Claudio is condemned for untrussing. (М.М., III, 2, 1678-1686)

На запитання герцога про причину винесення смертного вироку Клавдіо, гультяй, хизуючись нагодою покепкувати над сеньйором, вдається

до непристойних коментарів (*For filling a bottle with a tun-dish, for untrussing*). Згідно з етикетом шекспірівських часів, характерною рисою якого була обов'язковість зовнішнього дотримання високоморальних принципів у спілкуванні, подібні висловлення вважались вкрай неетичними, а тема – непристойною. Негативний перлокутивний ефект неввічливого висловлення посилюється тим, що воно адресоване вищому за статусом учаснику взаємодії.

У якості прикладу наведемо комунікативний обмін між знатним вельможею Тімоном Афінським та філософом Апемантом, відомим своїм блюзнірством:

TIMON. How lik'st thou this picture Apemantus?

APEMANTUS. The best, for the innocence.

TIMON. Wrought he not well that painted it.

APEMANTUS. He wrought better that made the Painter, and yet he's but a filthy peece of worke. (T.Ath., I, 1, 236-240)

З метою підтримки світської бесіди Тімон цікавиться думкою філософа щодо картини та її автора (*How lik'st thou this picture? Wrought he not well that painted it?*). Замість нейтральної відповіді філософ дозволяє собі уїдливі коментарі та недоречні натяки на «більшу вміість та вправність того, хто створив самого живописця, хоча це й була брудна робота» (*He wrought better that made the Painter, and yet he's but a filthy peece of worke*). Подібна вульгарність є недоречною, особливо у розмові з носієм вищої ролі, та порушує етику спілкування у цілому.

Здебільшого застосування стратегії недоречності завдає шкоди «негативному» обличчю адресата, як наприклад, у ситуаціях домагання, знущання, переконання чи змушення виконати волю мовця. Проте не надаючи прямої відповіді на поставлене запитання, констатуючи розбіжність у поглядах зі співрозмовником під час світської бесіди, мовець чинить

негативний вплив і на «позитивне» обличчя адресата, який не отримує бажаного.

Параметри влади та ступеню імпозиції є не релевантними у рамках реалізації стратегії недоречності, саме вони свідомо руйнуються мовцем (надто блазнем). Зазначені чинники актуалізуються лише у ситуації вияву непокори, коли один з учасників інтеракції має відносну владу, а інший не бажає їй коритись та чинить спробу нівелювати ступінь імпозиції з боку свого візаві.

Комунікативні ситуації, у яких втілюється стратегія навмисної недоречності, характеризуються варіюванням параметру дистанції – від соціальної рівності комунікантів до значної дистанції між ними.

Провідною інтенцією застосування зазначеної стратегії є бrawада, порушення базового регулятора взаємодії комунікантів шляхом ігнорування усталених соціальних практик, недотримання правил і традицій, порушення дисципліни, навмисно ірраціональна або неприємна для співбесідника комунікативна поведінка (брак серйозності, безрозсудність, блюзнірство) тощо.

Перлокутивним ефектом висловлення, яке втілює стратегію недоречності, є виклик в адресата почуття відрази; доведення до відома слухача опозиційних поглядів мовця; зведення нанівець влади адресата; змушення останнього прагнути відсторонення (у деяких випадках цьому передуює демонстрація презирства / зневаги / люті) або бажання застосувати певні «санкції» проти співрозмовника. Крім того, учасник комунікативного обміну, проти якого застосовується зазначена стратегія, може відчувати певні негативні емоції, від здивування до гніву, а також відразу до мовця, огиду, зневагу до нього.

Стратегія недоречності у драматургічному дискурсі В. Шекспіра реалізується трьома **тактиками** із відповідними прийомами (див. додаток Б, табл. Б.1):

- 1) тактика навмисного порушення норм раціональності:
 - прийом блюзнірства або браку серйозності;
- 2) тактика навмисного порушення норм етики:
 - прийом вульгарності, хтивості, розпусти, непристойності;
 - прийом ігнорування загальноприйнятих соціальних практик, недотримання правил та традицій;
 - субтактика непокори (вияв упертості, норовливості; блюзнірське порушення дисципліни);
- 3) тактика навмисного порушення норм естетики.

Сукупність усіх трьох названих сфер, по відношенню до яких має місце навмисне порушення норми, корелює з тим, що за античних часів позначалось як «калокагатія». Інтендоване порушення норм раціональності, етики та естетики, порушує гармонію міжособистісної взаємодії та свідчить про невихованість і неввічливість як мінімум одного з учасників цієї взаємодії.

Тактика навмисного порушення норм раціональності демонструє неосмисленість або нерозумність поведінки мовця, причиною якої може бути його незрілість, неосвіченість, непоінформованість щодо питання, яке обговорюється, безрозсудність, блюзнірство чи неухажність. Непоміркована, мимовільна ірраціональна мовленнєва поведінка одного з учасників інтеракції, як правило, не розцінюється адресатом як серйозна провина. Проте навмисне блюзнірство, яке передбачає зневажливо-знущальне, образливе чи глузливе ставлення до шанованого адресата, носить виключно інтендований характер. Наприклад, Дездемона цікавиться у придворного блазня, де можна знайти лейтенанта Кассіо:

DESDEMONA. Do you know, sirrah, where Lieutenant Cassio lies?

CLOWN. I dare not say he lies anywhere.

DESDEMONA. Why, man?

CLOWN. He's a soldier; and for one to say a soldier lies is stabbing.

DESDEMONA. Go to: where lodges he?

CLOWN. To tell you where he lodges is to tell you where I lie.

DESDEMONA. Can anything be made of this? (Othello, III, 4, 2174-2181)

У наведеному комунікативному обміні блазень, скориставшись полісемією лексеми *lie* (розміщуватись та брехати), реалізує гру слів – *I dare not say he lies anywhere; He's a soldier; and for one to say a soldier lies is stabbing; To tell you where he lodges is to tell you where I lie*. Вдаючи, ніби нічого не розуміє, блазень, насправді, уникає прямої відповіді на поставлене запитання, чим виявляє з-поміж іншого неповагу до вищої за статусом Дездемони (хоча комунікативна роль блазня дозволяє йому подібну поведінку при дворі). Дездемона вочевидь не задоволена ірраціональною відповіддю і наполягає на уточненні, підсилюючи це іллокутивним маркером загального спонування до говоріння, поширеним у XVI–XVII ст. – дієсловом *go* у препозиції до висловлення (*Go to: where lodges he?*). Про безглуздість висловлень блазня також свідчить реакція (*Can anything be made of this?*)

Отже, тактика навмисного порушення норм раціональності втілюється у дискурсі за допомогою ірраціональних тверджень, нісенітниць, абсурду, беззмістовних та десемантизованих висловлень, що створюють ефект невічливості.

Тактика навмисного порушення норм етики корелює із недотриманням моральних принципів та стандартів поведінки, прийнятих у певному суспільстві. Характерною особливістю даної тактики є її інклюзивність та всеосяжність, оскільки вона охоплює усі виокремлені нами стратегії і тактики невічливості. В усіх комунікативних ситуаціях актуалізації невічливості (знецінення, турбування, виключення тощо) має місце недотримання певних загальноприйнятих правил поведінки.

У дискурсі тактика порушення норм етики втілюється через ігнорування мовцем загальноприйнятих соціальних практик, недотримання ним норм моралі (інтимні пропозиції, хтиві натяки тощо). У якості приклада наведемо дискурсивний обмін між дочкою губернатора Геро та її камеристкою Маргаритою:

HERO. God give me joy to wear it! for my heart is exceeding heavy.

MARGARET. 'Twill be heavier soon by the weight of a man.

HERO. Fie upon thee! art not ashamed? (M.A.N., III, 4, 1513-1516)

Геро, обираючи весільну сукню, висловлює сподівання, що в ній їй буде радісно, адже на серці в неї дуже тяжко. Служниця, порушуючи соціальну ієрархію (тактика неповаги), дозволяє собі непристойний та вульгарний натяк щодо майбутнього одруження хазяйки (*'Twill be heavier soon by the weight of a man*), використовуючи прикметник *heavy* вже не фігуративно, а у прямому сенсі. Архаїчний вигук *Fie upon thee!* та питання-докір (*art not ashamed?*) на адресу Маргарити підтверджують безсоромність висловлення камеристки.

Як різновид тактики навмисного порушення норм етики також зафіксуємо відмову мовця виконати раніше дану обіцянку, порушити волю співрозмовника вищого статусу і т. ін. Акти комунікативної непокори відносимо до субтактики непокори, яка у дискурсі втілюється такими засобами і способами: заперечні речення у відповідь на директиви; речення типу *I would rather..., I had better...*; наполягання на своєму (всупереч вагомим аргументам), відмова погодитись, піти на компроміс; намагання продемонструвати свій вплив на адресата чи навпаки зухвало заперечити владу співрозмовника (*My soul consents not to give sovereignty*).

Приклад використання субтактики непокори знаходимо у висловленні Емілії, адресованому її чоловікові Яго:

IAGO. Go to, charm your tongue.

EMILIA. I will not charm my tongue; I am bound to speak <...>

IAGO. What, are you mad? I charge you, get you home

EMILIA. Good gentlemen, let me have leave to speak:

'Tis proper I obey him, but not now.—

Perchance, Iago, I will ne'er go home. (Othello, V, 2, 3520-3535)

Яго у грубій формі за допомогою тактик уникання розмови та відмежування (стратегія недопустимого виключення) (*Go to, charm your tongue*) наказує своїй дружині припнути язика. Проте неслухняна Емілія нехтує відносною владою Яго та експліцитно відмовляється виконати наказ (*I will not charm my tongue*). Обурений і здивований такою відповіддю дружини, Яго принижує її (*are you mad*) та підсилює наказ (директив *get you home*) перформативом (*I charge you*), намагаючись відновити свою владу над жінкою та ситуацією загалом. Емілія визнає, що мала б підкоритись своєму чоловікові (*'Tis proper I obey him*), проте уперто демонструє непокору (*I will ne'er go home*), дещо пом'якшуючи категоричність свого висловлення модальним *perchance*. Присутність у комунікативній ситуації слухачів-свідків, у яких Емілія перепрошує (*Good gentlemen, let me have leave to speak*), інтенсифікують перлокутивний ефект її висловлень на здивованого і розгніваного чоловіка, чия підвищена емоційність засвідчена використанням займенника *you*, недоречного на адресу своєї жінки.

Застосування тактики навмисного порушення норм естетики виявляється у відразливій для адресата поведінці одного з учасників взаємодії та викликає у нього осуд, зневагу або навіть огиду. Зовнішня неохайність, непривабливість, брак смаку та витонченості, мерзенність або убогість мовця посилюють емоційно негативний вплив на адресата.

Порушення учасником комунікативної ситуації норм естетики можна розпізнати за допомогою об'єктивно-негативної оцінки іншим учасником інтеракції його вигляду, стану чи мовленнєвої поведінки або завдяки ремаркам. Наприклад,

CALIBAN. [Sings drunkenly]

Farewell master; farewell, farewell!

TRINCULO. A howling monster: a drunken monster!

(Tempest, II, 2, 1264-1266)

У наведеному комунікативному обміні про неестетичність зовнішності та поведінки Калібана свідчить ремарка *[Sings drunkenly]*. Сп'янілість дикуна викликає відразу у його співбесідника, на що вказує застосування останнім стратегії знецінення слухача – Трінкуло вживає до свого візаві пейоративні номінації та атрибуції (*howling / drunken monster*).

У цілому, застосування стратегії навмисної недоречності – порушення норм раціональності, етики та естетики – нерідко пересікається із стратегіями знецінення слухача, втручання, нав'язування (див. Додаток Б, табл. Б.2, Б.3) і породжує інтерінтенційність – стає тригером актуалізації невічливості у відповідь з боку адресата.

3.2.6. Мовленнєва стратегія удаваної невічливості

Найменш частотною у дискурсі комедій та трагедій В. Шекспіра є **стратегія удаваної невічливості** (3% прикладів), яка корелює з поняттям *mock impoliteness* [124; 147]. Удавана або «несправжня» невічливість прирівнюється до кепкування та доброзичливого шуткування. Під виглядом образи адресата акт «несправжньої» невічливості у непрямий спосіб слугує зближенню та посиленню соціальних зв'язків між співрозмовниками.

Вирішальним у визначенні невічливості як удаваної є контекст, а обов'язковою умовою успішності реалізації стратегії удаваної невічливості, що уможливорює правильне сприйняття адресатом інтенції та емоцій адресанта, є спільне знання комунікантів. Тобто у межах реалізації зазначеної стратегії наріжним каменем є поняття інтерсуб'єктивності, а саме його різновиди – інтерінтенційність та інтрафективність, за допомогою яких

відбувається узгодження емоційних станів учасників інтеракції та обмін інформацією стосовно їх інтенцій і емоцій.

Про удаваність невічливості, за даними дослідників, з-поміж іншого сигналізують незвична вокалізація, співучий голос, шаблонні висловлювання, подовжені голосні, незвичні вирази обличчя [195, с. 1233]. У дискурсі шекспірівських драм удавану невічливість ідентифікуємо шляхом встановлення невідповідності між формою реалізації стратегії та інтенцією, з якою вона використовується.

У п'єсах англійського драматурга стратегія удаваної невічливості використовується здебільшого у ситуаціях доброзичливого жартування над близьким знайомим / родичем, інтерафективного, взаємно усвідомлюваного, глузування з метою стимулювання комунікації (локальна інтенція) і зміцнення дружніх стосунків у цілому (глобальна інтенція).

У якості приклада наведемо комунікативний обмін між племінницею мессінського губернатора Беатріче та камеристкою її сестри Маргаритою:

BEATRICE. I am stuff'd ... I cannot smell.

MARGARET. A maid, and stuff'd! There's goodly catching of cold <...>

Get you some of this distill'd carduus benedictus

and lay it to your heart. It is the only thing for a qualm.

(M.A.N., III, 4, 1547-1555)

Пліткуючи на різні теми з довіреною камеристкою, Беатріче скаржиться на погане самопочуття (*I am stuff'd ... I cannot smell*). Камеристка припускає, що молода дівчина захворіла, та радить скористатися найкращим засобом – цілющим чортополохом. Маргарита, кепкуючи, використовує каламбур *carduus benedictus* / Benedict – Бенедикт (ім'я знатного молодика, у якого таємно закохана Беатріче, що і є справжньою причиною її нездужання). Дружні відносини частково нівелюють комунікативну дистанцію камеристки й хазяйки, тож натяк Маргарити на адресу вищої за статусом співрозмовниці

справляє ефект доброзичливості і, за умови інтерінтенційності комунікантів, слугує для підтримки спільних веселощів.

Стратегію удаваної неввічливості зафіксовано у таких ситуаціях дискурсу: світські заходи, застілля, бесіда (інколи *small talk*) добре знайомих осіб. Наприклад, під час обговорення двома містянами політичної ситуації, один з них кепкує над розумовими здібностями іншого:

2 CITIZEN. Thinke you so? Which way do you iudge my wit would flye.

3 CITIZEN. Nay your wit will not so soone out as another mans will, 'tis strongly wadg'd vp in a blocke-head: but if it were at liberty, 'twould sure Southward.

2 CITIZEN. Why that way?

3 CITIZEN. To loose it selfe in a Fogge, where being three parts melted away with rotten Dewes, the fourth would returne for Conscience sake, to helpe to get thee a Wife.

2 CITIZEN. You are neuer without your trickes, you may, you may. (Coriolanus, II, 3, 1447-1456)

Третій містянин жартівливо зазначає, що розуму не легко буде вибратися з макітри співбесідника (*your wit will not so soone out as another mans will, 'tis strongly wadg'd vp*), та вдається до жарту, що три чверті розуму розчиняться у випаровуваннях, а четверта повернеться та допоможе другому містянину знайти дружину. Пейоративні лексеми *blocke-head*, *rotten* та вкрай прозорі натяки на твердолобість у наведеній комунікативній ситуації сприймаються адресатом як жарт (*trickes*), про що свідчить його відповідь.

Специфіка цієї стратегії у тому, що певні параметри не є релевантними:

– влада і соціальна дистанція (удавана неввічливість використовується, як правило, у спілкуванні рівних за статусом співрозмовників, здебільшого пов'язаних приятельськими стосунками.

Виключенням є комунікативні ситуації за участі придворного блазня чи філософа, які реалізують стратегію удаваної неввічливості на адресу вищого за статусом співрозмовника, не викликаючи у нього негативного ефекту неввічливості);

- ступінь імпозиції (мовець не має на меті отримати право контролю над адресатом, він не прагне нав'язати власні плани, цілі, бажання своєму співрозмовнику).

Натомість набувають значення інші характеристики комунікативної ситуації:

- інтерафективність (спільна налаштованість комунікантів на позитивні емоції);
- інтерінтенційність (спільне бажання бути дотепним, прагнення веселити інших і самому отримувати жарти).

За своїми соціокультурними та лінгвопрагматичними параметрами стратегія удаваної неввічливості не завдає шкоду обличчю адресата, а зберігає його, оскільки провідною інтенцією її застосування є не вчинення негативного впливу, а поліпшення стосунків між учасниками мовленнєвої взаємодії.

Перлокутивним ефектом висловлення, яке актуалізує стратегію удаваної неввічливості, стає покращення настрою адресата, спонукання його «підхопити гру» та долучитись до змагання у дотепності із мовцем. Проте у випадку, якщо адресат не зміг визначити непрямо реалізовану позитивну інтенцію мовця, він може прагнути відсторонення, образившись на мовця, або застосувати будь-яку іншу стратегію неввічливості у відповідь у якості самозахисту. В останньому випадку адресат може відчувати такі негативні емоції, як стид, сором'язливість чи навіть гнів.

У драматургічному дискурсі В. Шекспіра стратегія удаваної неввічливості реалізується двома **тактиками** (див. Додаток Б, табл. Б.1):

- 1) кепкування,

2) грайливість (подекуди недоречна).

Тактика кепкування втілюється за допомогою доброзичливого глузування, беззлобних насмішок, піддражнювання, подекуди озвучення неправдивих чи неприємних для слухача висловлювань у жартівливий спосіб. Наприклад, під час пишного святкування у домі Капулетті господар припускає, що ті дами, які відмовляться танцювати, мають мозолі на ногах (*She that makes dainty ... hath corns*):

CAPULET. Welcome, gentlemen. Ladies that have their toes

Unplagued with corns will walk about with you.

Ah, my mistresses, which of you all

Will now deny to dance? She that makes dainty,

She I'll swear hath corns. Am I come near ye now? (R&J, I, 5, 634-638)

Публічне обговорення особистих подробиць зазвичай розцінюється як нетактовне та до певної міри образливе, особливо у присутності багатьох учасників святкування (тактика неповаги у межах стратегії недопустимого нав'язування та тактика применшення у межах стратегії знецінення слухача). Проте контекст і реакція слухачів (відсутність невдоволених чи обурених коментарів у відповідь) свідчать, що висловлення Капулетті є жартом, має на меті у непрямий спосіб підняти настрій усім присутнім та спонукати їх до танцю. Фраза *Am I come near ye now?* слугує підтвердженням жартівливого настрою мовця.

Тактика грайливості також корелює з жартівливим настроєм, пустощами, несерйозністю, проте на відміну від тактики кепкування, нерідко використовується мовцем з метою мінімізації потенційної загрози обличчю адресата або уникання загрози з боку співбесідника, а також в якості допоміжного інструменту задля досягнення певної комунікативної цілі у прихований спосіб.

Наприклад, молодий дворянин Петруччо під час знайомства зі своєю потенційною нареченою Катаріною вдається до піддражнювання та

жартівливих «шпильок» на адресу дівчини, аби зблизитися із нею, отримати прихильність та, насправді, підкорити норовливий характер дівчини і одружитись із багатою спадкоємицею:

PETRUCHIO. Good morrow, Kate- for that's your name, I hear.

KATHERINA. Well have you heard, but something hard of hearing:

They call me Katherine that do talk of me.

PETRUCHIO. You lie, in faith, for you are call'd plain Kate,

And bonny Kate, and sometimes Kate the curst;

But, Kate, the prettiest Kate in Christendom,

Kate of Kate Hall, my super-dainty Kate,

For dainties are all Kates, and therefore, Kate,

Take this of me, Kate of my consolation-

Hearing thy mildness prais'd in every town,

Thy virtues spoke of, and thy beauty sounded,

Yet not so deeply as to thee belongs,

Myself am mov'd to woo thee for my wife. (T.S., II, 1, 1028-1040)

Мовець навмисно називає співбесідницю зменшено-пестливим *Kate*, намагаючись одразу скоротити дистанцію з нею. І не дивлячись на саркастичне заперечення дівчини (*something hard of hearing*), грайливо не погоджується з нею (*You lie, in faith, for you are call'd plain Kate*), продовжує навмисно так її називати. Приписування Катарині позитивно конотованих атрибутів *plain*, *bonny*, *super-dainty* та номінацій *mildness*, які згідно з контекстом не відповідають дійсності (і про це відомо обоим учасникам інтеракції), а також глузування, втілене прийомом гіперболи (*the prettiest Kate in Christendom, my consolation, thy mildness prais'd in every town, thy virtues spoke of, and thy beauty sounded, yet not so deeply as to thee belongs*) – все це свідчить про застосування Петруччо тактики грайливості. Використання присвійного займенника *my* на адресу Катарини (*my super-*

dainty Kate) реалізує стратегію ввічливості зближення і вказує на впевненість мовця у досягненні своєї мети – одруженні з дівчиною.

Отже, за нашими даними, стратегія удаваної неввічливості слугує покращенню відносин комунікантів і стимулює доброзичливе спілкування. Вона втілюється у дискурсі за допомогою гри слів, неправдивих чи неприємних для слухача висловлювань у жартівливий спосіб, беззлобних насмішок, піддражнювань тощо. Провідними ідентифікаторами удаваної неввічливості є контекст і невідповідність між інтенцією мовця бути допустимо ввічливим та формально неввічливим способом її реалізації.

3.3. Жанрова специфіка стратегій неввічливості у комедіях і трагедіях В. Шекспіра

Комунікативні стратегії зумовлено цілями і жанрами дискурсу [27, с. 272]. Як зазначає В.І. Карасик, «жанрово-стилістичні категорії дискурсу дозволяють адресату віднести той чи інший текст до певної сфери спілкування на основі сформованих уявлень про норми і правила спілкування, про умови доречності, про типи комунікативної поведінки» [27, с. 243].

Жанрова специфіка діалогічного дискурсу драми зумовлює відмінності актуалізації концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ у його стратегіях. Проведений аналіз стратегій і тактик неввічливої комунікативної поведінки за соціокультурними і лінгвопрагматичними параметрами у комедіях і трагедіях В. Шекспіра свідчить, що найсуттєвішими є ситуативні розбіжності. Жанрове варіювання за параметром комунікативної ситуації зафіксовано для стратегій знецінення слухача, недопустимого втручання, недопустимого виключення, недопустимого нав'язування (пор.: тип комунікативної ситуації визнають центральним серед відмінних рис дискурсивних жанрів [27, с. 243]). Разом з тим, стратегії удаваної неввічливості і навмисної недоречності,

небагаточисельні як в комедіях, так і в трагедіях В. Шекспіра (3,9% – 2,4% та 5% – 4,3% відповідно), виявились індіферентними до жанрового варіювання (див. Додаток Б, табл. Б.1).

Стратегія знецінення. Для комедій на відміну від трагедій В. Шекспіра типовим є використання стратегії знецінення адресата у ситуаціях, пов'язаних з амурними справами, доганою прислуги за неналежне виконання своїх обов'язків чи наказів, викриттям обману / підступності / інтриг / вбивства тощо. У першому випадку суперники сперечаються за прихильність коханої жінки; закохані критикують один одного, аби приховати свої справжні почуття; один з учасників комунікативної взаємодії ображає іншого через нерозділене кохання та невзаємні почуття, намагаючись відсторонитись і покласти край їх зв'язку; подружжя сваряться між собою тощо. Прикладом останнього є сварка між Обероном і Титанією, які критикують один одного: цар ельфів Оберон дорікає своїй дружині у гордовитості (*proud*), а вона чоловікові – у ревнощах (*jealous*):

OBERON. Ill met by moonlight, proud Titania.

TITANIA. What, jealous Oberon! Fairies, skip hence:

I have forsworn his bed and company.

OBERON. Tarry, rash wanton: am not I thy lord?

TITANIA. Then I must be thy lady: but I know

When thou hast stolen away from fairy land,

And in the shape of Corin sat all day,

Playing on pipes of corn and versing love

To amorous Phillida. Why art thou here,

Come from the farthest Steppe of India?

But that, forsooth, the bouncing Amazon,

Your buskin'd mistress and your warrior love,

To Theseus must be wedded, and you come

To give their bed joy and prosperity.

OBERON. How canst thou thus for shame, Titania,

Glance at my credit with Hippolyta,

Knowing I know thy love to Theseus?

Didst thou not lead him through the glimmering night

From Perigenia, whom he ravished?

And make him with fair AEgle break his faith,

With Ariadne and Antiopa? (M.N.D., II, 1, 429-449)

У цьому дискурсивному обміні Титанія використовує як стратегію знецінення, так і недопустимого виключення (*fairies, skip hence: I have forsworn his bed and company*), намагається перервати комунікативний обмін. Її об'єктом критики (інтендованим адресатом) є присутній тут чоловік, проте фактичним адресатом – присутні феї (санкціоновані слухачі), що підсилює ефект застосування стратегій невивічливості. Обурений чоловік, у свою чергу, наполягає на своїй владі (*thy lord*) над зухвалою дружиною. Продовжуючи суперечку, Титанія звинувачує Оберона у зраді з амазонкою (*thou hast stolen away..., versing love to amorous Phillida, your warrior love*), а чоловік намагається присоромити дружину за начебто безпідставні підозри (*how canst thou*), ревності та висуває звинувачення навзаєм (*I know thy love to Theseus; didst thou not lead him...and make him... break his faith*). Емоційність взаємних обвинувачень підсилюється вигуком *tarry*, іронічним *forsooth*, а також епізодичним використанням Титанією неналежних займенників *thy, thou* замість очікуваного *you* на адресу вищого за статусом чоловіка.

У дискурсі трагедій В. Шекспір використовує стратегії знецінення слухача у ширшому спектрі комунікативних ситуацій, ніж комедій. До найбільш частотних належать: виклик на дуель, конфлікт ворогуючих сторін (міжусобні війни, боротьба за трон / владу / землі), зловживання владою, бунт чи повстання невдоволених, ненависть через вбивство чи знедолення близьких, викриття зради, обману чи хитрощів адресата, фізичне насильство

або вбивство, непокора / неповага нижчого за статусом мовця вищому слухачу тощо.

Прикладом є комунікативна ситуація конфлікту ворогуючих сторін у трагедії «Коріолан»: у стародавньому Римі завжди точились чвари між трибунами, які представляють інтереси народу, та патриціями, представниками знаті. Дві касты ніколи не могли розподілити владу та сфери впливу між собою. Трибун Сіциній, який підбурив народ повстати проти обраного ними же консулом Коріолана, звинувачує останнього у зраді (*traitor*). Герой та захисник Риму, Кай Марцій Коріолан, обурений тим, як розгортаються події, розуміє, що їх винуватцями є трибуни, та образливо називає одного з них негідником (*wretch*), дорікає йому у непомірній злості (*despight ore-whelme thee*), у підбуренні простолюддя (*their obedience failes to'th' greater Bench, in a Rebellion*):

SICINIUS. Ha's spoken like a Traitor, and shall answer

As Traitors do.

CORIOLANUS. Thou wretch, despight ore-whelme thee:

What should the people do with these bald Tribunes?

On whom depending, their obedience failes

To'th' greater Bench, in a Rebellion:<...>

Let what is meet, be saide it must be meet,

And throw their power i'th' dust. (Coriolanus, III, 1, 1862-1871)

Стратегія втручання. У трагедійному дискурсі В. Шекспіра набір ситуацій використання стратегії недопустимого втручання суттєво ширший порівняно з комедійним. Це єдина з усіх стратегій, яка зазнає суттєвого кількісного варіювання: її частотність в трагедіях майже вдвічі вища, ніж в комедіях (25,6% – 13,7%, див. Додаток Б, табл. Б.1). Переважно в трагедіях зафіксовано ситуації вимагання від адресата дії, яку той не хоче / не може виконати; насильства (завдання болю / каліцтва / вбивство) або бійки з ворогом; витягування інформації; у якості самозахисту з метою

попередження можливого насильства з боку співрозмовника; у ситуаціях жаги помсти, покарання, усунення свідка; у контексті обмовляння / наклепу через заздрощі, суперництво, страх; обману / інтриги / змови проти третьої особи тощо.

Наприклад, наближений до Помпея Менас відволікає видатного полководця від бенкету із союзниками та, незважаючи на небажання останнього розмовляти (*go hang sir, hang; away*), продовжує говорити і чинить спробу вмовити Помпея здійснити ганебний вчинок – вбити присутніх триумвірів (*fall to their throates*), спокушаючи заманливою перспективою стати володарем світу (*thou be Lord of the whole world; the earthly Ioue: What ere the Ocean pales, or skie inclippes, Is thine*):

POMPEY. Go hang sir, hang: tell me of that? Away:

Do as I bid you

MENAS. Wilt thou be Lord of all the world?<...>

MENAS. Wilt thou be Lord of the whole world?

That's twice.

POMPEY. How should that be?

*MENAS. But entertaine it, and though thou thinke me
poore, I am the man will giue thee all the world <...>*

Thou art if thou dar'st be, the earthly Ioue:

What ere the Ocean pales, or skie inclippes,

Is thine, if thou wilt ha't.

POMPEY. Shew me which way?

MENAS. These three World-sharers, these Competitors

Are in thy vessell. Let me cut the Cable,

And when we are put off, fall to their throates:

All there is thine. (A&C, II, 7, 1432-1462)

На настирність Менаса вказує дворазове повторення спокусливої пропозиції *Wilt thou be Lord of all the world?*, а вживання займенника *thou* на

адресу вищого за статусом Помпея індикує намір мовця підкреслити дружню близькість із адресатом, інтимність бесіди між ними. Як бачимо, хитрий Менас, який є ініціатором вбивства, навіть намагається перекласти потенційну провину за вчинення злочину на свого адресата: *if thou dar'st be..., if thou wilt ha't..., Let me cut the Cable...*

Стратегії недопустимого виключення. У дискурсі комедій до найчастіших ситуацій використання цієї стратегії належать: ситуації допиту, докоряння та звинувачення на адресу прислуги або ж у ході лайки між представниками нижчого щаблю суспільної ієрархії, а також у ситуаціях сварки суперників чи суперниць, ворожістю до представників протилежної статі. Наприклад, під час комунікативного обміну між губернатором Леонато та його племінницею Беатріче перший висловлює сподівання побачити свою улюбленицю одруженою:

LEONATO. Well, niece, I hope to see you one day fitted with a husband.

BEATRICE. Not till God make men of some other metal than earth. Would it not grieve a woman to be

overmaster'd with a piece of valiant dust? to make an account of her life to a clod of wayward marl?

No, uncle, I'll none. Adam's sons are my brethren,

and truly I hold it a sin to match in my kinred. (M.A.N., II, 1, 449-455)

Беатріче, застосовуючи стратегію знецінення, присвоює усім чоловікам пейоративні номінації (*a piece of valiant dust, a clod of wayward marl*) та стверджує категоричне небажання вступати з будь-ким із них у шлюбний союз (*No ... I'll none*), тим самим констатує неприйняття та відсторонення.

На відміну від дискурсу комедій, у трагедіях аналізована стратегія використовується у ситуаціях байдужого обговорення неприємностей / жахливих подій / смерті іншої особи; виконання своїх обов'язків (наприклад, вартовими); розбіжності поглядів, підтримання опозиційних сторін у конфлікті, чвар через поділ влади та впливу; під час двобою ворогів, жаги

помсти; відсторонення від надприродного; небажання віддавати дочку заміж за певну особу; розірвання зобов'язань (відмова від нареченої). Крім того, у трагедіях В. Шекспіра стратегія недопустимого виключення реалізується у ситуаціях переривання спілкування з адресатом. Наприклад, король Лір у відповідь на недостатній, на його погляд, вияв любові до батька, відрікається від своєї молодшої дочки Корделії:

*LEAR. Here I disclaim all my paternal care,
Propinquity and property of blood,
And as a stranger to my heart and me
Hold thee from this for ever. The barbarous Scythian,
Or he that makes his generation messes
To gorge his appetite, shall to my bosom
Be as well neighbored, pitied, and relieved
As thou my sometime daughter. (K.L., I, 1, 117-124)*

Лір констатує відсторонення за допомогою перформативу *disclaim* та імперативу *Hold thee from this for ever*. Серйозність наміру короля та його ворожість до Корделії інтенсифікує порівняння, що навіть «дикий скіф, що поїдає старезних дідів є ближчим і приємнішим» за неї. Ще одним індикатором стратегії виключення у наведеному прикладі є використання мовцем прислівника-темпоратива у функції атрибуту до номінації «доньки» (*my sometime daughter*), вказуючи на те, що родинний зв'язок, який їх поєднував, вже у минулому.

Стратегія нав'язування також має певні ситуативні відмінності у комедійному та трагедійному дискурсах В. Шекспіра. Окрім спільних для різножанрових дискурсів ситуацій вихваляння, сімейних суперечок, любовного суперництва, у комедіях недопустиме нав'язування зафіксовано у таких ситуаціях: вираження волевиявлення носія вищого статусу відносно нижчого за статусом: наказ (чоловік – дружині; правитель – рабу, батько – дочці і т. ін.); сваріння прислуги; суперечка двох конфліктуючих сторін у

судовому засіданні; неприхована демонстрація корисливих намірів; нівелювання владних відносин та соціальної дистанції (наприклад, через наближення неминучої смерті) тощо.

У трагедіях англійського драматурга реалізація стратегії нав'язування зафіксована у розмовах закоханих; у ситуаціях невдоволення поточним станом речей / перебігом подій; у спробах поставити співбесідника на місце; у філософських роздумах про життя; у прагненні влади та інших переваг; ненависті до певної особи, заздрощів, небажання змиритись із несправедливістю; у ситуаціях знущання над іншою особою чи здійснення ганебних вчинків; у бійках з ворогом тощо.

У якості прикладу наведемо дискурсивний обмін між принцем Гамлетом та його матір'ю королевою Гертрудою, яку він звинувачує у смерті батька і поспішному одруженні з братом небіжчика:

QUEEN. Nay, then, I'll set those to you that can speak.

HAMLET. Come, come, and sit you down; you shall not budge;

You go not till I set you up a glass

Where you may see the inmost part of you. (Hamlet, III, 4, 2403-2406)

Королева за допомогою тактики уникання розмови (стратегія виключення) виражає своє бажання завершити комунікативний обмін (*Nay ... I'll set those to you that can speak*). Гамлет, натомість, порушує наявну соціальну дистанцію з матір'ю та, виявляючи неповагу, наказує їй сісти і не ворухитись (*sit you down; you shall not budge*), обмежує її свободу дій. Перлокутивний ефект типового для XVII ст. загальноспонукального директиву *Come* посилюється повтором, що зводить нанівець спроби королеви виявити свою волю. Гамлет не приховує наміру нав'язати матері своє бачення смерті батька і зазначає, що не дозволить їй піти (*You go not*), поки не вкаже на її ганебні вчинки (*till I set you up a glass Where you may see the inmost part of you*).

Відносна стабільність набору ситуацій і відсутність суттєвого ситуативного жанрового варіювання **стратегій удаваної неввічливості та навмисної недоречності**, виявлені в драмах В. Шекспіра, з одного боку, зумовлені низькою частотністю цих стратегій (кожна не вище 5% виборки) порівняно з іншими (Додаток Б, табл. Б.1). З іншого боку, визначальними для цих стратегій є параметри інтенції самовираження мовця, емоційності та контекстуальної залежності висловлень, що поєднують ці стратегії і певним чином пояснюють нерелевантність параметру ситуації у різножанровому дискурсі драми.

Висновки до третього розділу

1. Номінативний простір концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ упорядковано у формі семантичного поля «Impoliteness» і його шести мікрополів. Кожне з мікрополів будується за принципом центр – периферія та має кілька розширень за радіально-ланцюжковим принципом. Мікрополя «Devaluation of the hearer», «Unwarranted intrusion», «Unwarranted exclusion» «Unwarranted imposition», «Impropriety», «Mock Impoliteness» мотивовані гіперсемами «знецінення слухача», «недопустиме втручання», «недопустиме виключення», «нав'язування», «недоречна, алогічна поведінка», «глузування» відповідно. Семантика поля розкриває провідні когнітивні ознаки неввічливої комунікативної поведінки: «знецінення слухача», «недопустиме втручання», «недопустиме виключення», «недопустиме нав'язування», «навмисна недоречність» та подекуди «удавана неввічливість». Ці ознаки слугують основою моделювання концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ, який мотивує комунікативні стратегії неввічливої поведінки в діалогічному дискурсі.

2. Поведінковий ознаковий концепт НЕВВІЧЛИВІСТЬ змодельовано у вигляді схеми у складі шести слотів (ЗНЕЦІНЕННЯ СЛУХАЧА,

НЕДОПУСТИМЕ ВТРУЧАННЯ, НЕДОПУСТИМЕ ВИКЛЮЧЕННЯ, НЕДОПУСТИМЕ НАВ'ЯЗУВАННЯ, НАВМИСНА НЕДОРЕЧНІСТЬ, УДАВАНА НЕВВІЧЛИВІСТЬ) з розширеннями до кожного. У когнітивному просторі вони пов'язані з концептом НЕВВІЧЛИВІСТЬ зв'язками характеристичності, каузації, схожості.

Слот УДАВАНА НЕВВІЧЛИВІСТЬ, будучи периферійним як для НЕВВІЧЛИВОСТІ, так і для ВВІЧЛИВОСТІ, займає місце на перехресті двох антиконцептів, що належать до антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ у межах мезоконцепту ЕТИКА.

Актуалізовані у дискурсі, окремі слоти і їх розширення визначають конкретні комунікативні стратегії і тактики неvvічливості, а часткове накладання концептуальних розширень пояснює перетин відповідних тактик в окремих ситуаціях дискурсу.

3. За параметром інтенції всі стратегії актуалізації НЕВВІЧЛИВОСТІ мають переважно інтендований характер.

3.1. Стратегія знецінення слухача втілює інтенцію негативної характеристики адресата, вираження невдоволення його діями, приниження чи ображення. Її реалізують тактика критикування (прийоми несхвалення; негативної характеристичності) і тактика применшення (прийоми ображення, зневажання (у т.ч. сарказм), приниження, висміювання / зловтішання).

3.2. Стратегія недопустимого втручання використовується мовцем з метою порушити особистий простір адресата: потурбувати, навмисно завдати йому шкоди погрозами, хитрощами тощо. Вона реалізується тактикою навмисного заподіяння шкоди адресату (прийоми погрожування, побажання зла / проклинання, підбурення, сексуального домагання) і тактикою турбування.

3.3. Стратегія недопустимого виключення реалізується мовцем з метою відсторонення від співрозмовника, причому таке дистанціювання є неочікуваним або незрозумілим для адресата. Цю стратегію втілюють

тактики відмежування, ворожості, уникання розмови, недружелюбності, неприйняття, байдужості.

3.4. Стратегії недопустимого нав'язування передбачає зазіхання на свободу дій адресата, примус до виконання небажаної для адресата дії. Її реалізують тактики неповаги, надмірної та безпідставної самовпевненості, перебільшення (прийоми обмеження свободи дій адресата, примусу), егоїзму / себелюбства (прийом демонстрації корисливості, невдячності), тактика безсоромності.

3.5. Стратегія навмисної недоречності полягає у дисгармонізації міжособистісної взаємодії шляхом порушення соціальних норм.

3.6. Стратегія удаваної неввічливості має на меті стимулювання комунікативного процесу, що реалізується у непрямий спосіб за рахунок тактик кепкування і грайливості, які дозволяють мовцю бути допустимо ввічливим. Грайливість досягається інконгруентністю між прихованою позитивною налаштованістю мовця і експліцитно неввічливим способом висловлювання. Для стратегій удаваної неввічливості набувають особливого значення параметри інтерінтенційності та інтерафективності комунікантів, натомість параметри влади, соціальної дистанції, ступеню імпозиції не є релевантними.

4. Жанрова специфіка діалогічного дискурсу драми зумовлює відмінності актуалізації концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ у комедіях і трагедіях. Стратегії знецінення слухача, недопустимого втручання, недопустимого виключення, недопустимого нав'язування переважно варіюються за параметром ситуації. Стратегії навмисної недоречності і удаваної неввічливості виявляються індіферентними до жанрового варіювання у дискурсі драм В. Шекспіра.

Основні положення цього розділу відображено у таких публікаціях автора: [55; 56; 59– 62].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Проведене дослідження когнітивно-прагматичних характеристик стратегій і тактик невічливості базується на принципах магістральної когнітивно-комунікативної парадигми лінгвістики. Їх послідовне застосування дозволило інтегрувати комунікативні (прагматичні) та лінгвокогнітивні (концептуальні) аспекти невічливості і встановити таксономію дискурсивних стратегій, тактик і прийомів невічливої комунікативної поведінки у драматургічному дискурсі В. Шекспіра, які закорінені у концептуальних ознаках НЕВВІЧЛИВОСТІ, виокремлених із семантичного простору номінацій цього концепту.

Проведений аналіз невічливої комунікативної поведінки одним із перших поєднує когнітивно-прагматичний підхід із доробком теорії інтерсуб'єктивності, історичної прагматики та історичної концептології, що уможливорює витлумачення дискурсивних стратегій і тактик невічливості як способу актуалізації ментальних уявлень про НЕВВІЧЛИВІСТЬ, зумовлених етичними нормами спілкування ранньомодерної лінгвокультури.

Актуальне за своїм об'єктом, предметом та обраним підходом, це дослідження доводить ментальну закоріненість дискурсивної поведінки, зокрема, стратегій невічливості в драмах В. Шекспіра. У результаті аналізу виявлені їх когнітивні й дискурсивні властивості:

- з лінгвокогнітивної точки зору НЕВВІЧЛИВІСТЬ схарактеризовано як антиконцепт в антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ/НЕВВІЧЛИВІСТЬ; встановлено номінативний простір НЕВВІЧЛИВОСТІ і побудовано його семантичне поле; змодельовано структуру концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ і простежено когнітивні зв'язки окремих слотів і їхніх уточнень;

- з прагмадискурсивної точки зору систематизовано соціокультурні, лінгвопрагматичні та інтердискурсивні параметри стратегій і тактик невічливості; виопрацьовано таксономію стратегій, тактик і прийомів

неввічливої комунікативної поведінки та описано особливості їх реалізації в драмах В. Шекспіра; розкрито жанрове варіювання дискурсивних стратегій і тактик невічливої комунікативної поведінки в трагедіях і комедіях В. Шекспіра.

Стратегія невічливості визначається у роботі як когнітивно-комунікативна сутність, закорінена у прагматичному (не онтологічному) концепті НЕВВІЧЛИВІСТЬ. Доведено, що цей лінгвокультурний концепт є оцінним концептом-регулятивом комунікативної поведінки. Його розуміння можливе лише у співставленні з протичленом в антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ /НЕВВІЧЛИВІСТЬ у межах мезоконцепту ЕТИКА, профільованого в домені СПІЛКУВАННЯ, що надає НЕВВІЧЛИВОСТІ статус антиконцепту.

Лексеми різних частин мови та словосполучення – номінації концепту, що складають його номінативний простір, упорядковано семантичним полем «Impoliteness». За семним складом своїх компонентів це поле містить шість мікрополів та їх розширень, які частково накладаються і слугують концептуальними ознаками НЕВВІЧЛИВОСТІ.

Структура концепту, задана цими ознаками, змодельована у вигляді слотів ЗНЕЦІНЕННЯ СЛУХАЧА, НЕДОПУСТИМЕ ВТРУЧАННЯ, НЕДОПУСТИМЕ ВИКЛЮЧЕННЯ, НЕДОПУСТИМЕ НАВ'ЯЗУВАННЯ, ІРРАЦІОНАЛЬНА НЕВВІЧЛИВІСТЬ та їхніх уточнень, поєднаних зв'язками каузації і характеристики.

Окреме місце на перетині периферійних зон двох антиконцептів ВВІЧЛИВІСТЬ/НЕВВІЧЛИВІСТЬ займає слот УДАВАНА НЕВВІЧЛИВІСТЬ, поєднаний з НЕВВІЧЛИВІСТЮ за схожістю. Ушкоджуючи обличчя за формою, але інтенціонально зберігаючи його, цей слот відповідає серединній зоні на аксіологічній шкалі ВВІЧЛИВІСТЬ – ДОПУСТИМА ВВІЧЛИВІСТЬ – НЕВВІЧЛИВІСТЬ.

Дискурсивні стратегії комунікативної невічливості схарактеризовані за параметрами комунікативної ролі, обличчя, норми, влади, дистанції

(соціокультурний вимір) та інтенції, емоції, ступеню імпозиції, перлокутивного ефекту (прагматичний вимір). Деталізацію стратегій невічливості потрактовано через інтерсуб'єктивність комунікантів.

У дискурсі драм В. Шекспіра НЕВВІЧЛИВІСТЬ актуалізується шістьма стратегіями і тактиками з відповідними прийомами, де перші відповідають слотам концепту, а другі – їхнім уточненням. Зокрема, стратегія знецінення слухача (інтенція негативної характеристики і приниження адресата) реалізована тактиками критикування і применшення. Стратегія недопустимого втручання (мета – порушення особистого простору адресата) реалізується тактиками турбування і навмисного заподіяння шкоди. Стратегія недопустимого виключення (відсторонення) – тактиками відмежування, ворожості, уникання розмови, недружелюбності, неприйняття, байдужості. Стратегія недопустимого нав'язування (обмеження свободи дій/думок адресата) – тактиками неповаги, самовпевненості, безсоромності, перебільшення, себелюбства. Стратегія навмисної недоречності (дисгармонізація взаємодії) – тактиками порушення норм етики, естетики, раціональності.

Стратегія удаваної невічливості інтендована гармонізувати спілкування у ситуаціях дружньої або фамільярної взаємодії. Тактики кепкування і грайливості засновані на інконгруентності між позитивною налаштованістю мовця і невічливим способом його комунікативної поведінки.

Стратегії невічливості в дискурсі В. Шекспіра зазнають жанрового варіювання переважно за параметром ситуації: стратегії знецінення слухача, недопустимого втручання, недопустимого виключення мають ширший набір ситуацій в трагедіях, а стратегія недопустимого нав'язування – в комедіях. Стратегії навмисної недоречності і удаваної невічливості виявляються сталими з точки зору жанру.

Отримані результати та висновки повністю доводять гіпотезу дослідження. Це засвідчує їх внесок у лінгвокогнітивістику і прагматику, зокрема когнітивні прагмалінгвістику, дискурсологію, прагмастилістику.

Результати і висновки роботи мають суттєву практичну цінність для навчального процесу за напрямом «Філологія» у ЗВО і подальших наукових студіях магістрантів і аспірантів.

Таким чином, у роботі виконані всі поставлені завдання. Отримані результати і запропонована методика аналізу відкривають перспективи для вивчення когнітивно-дискурсивних характеристик концептів інших типів, як в етнокультурному плані, так і в плані діяхронії, для поглиблення розуміння когнітивного (концептуального протиставлення) на матеріалі засадничих антиномій англомовних та інших лінгвокультур, подальшої розробки теорії (не)ввічливості на матеріалі інших мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики: монографія. М.: Гнозис, 2005. 326 с.
2. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка: учеб. пособие. М.: Флинта, 2010. 288 с.
3. Андрієнко Т.П. Стратегії і тактики перекладу: когнітивно-дискурсивний аспект (на матеріалі художнього перекладу з англійської мови на українську та російську): монографія. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2016. 340 с.
4. Аникст А.А. Теория драмы от Аристотеля до Лессинга: история учений о драме. М.: Наука, 1967. 455 с.
5. Аникст А.А. Шекспир. Ремесло драматурга. М.: Сов. Списатель, 1974. 605 с.
6. Аникст А.А. Шекспир и художественные направления его времени // Шекспировские чтения. 1984. М.: Наука, 1986. С. 37–67.
7. Трагедия Шекспира «Гамлет». Лит. коммент.: кн. для учителя. М.: Просвещение, 1986. 124 с.
8. Арутюнова Н. Д. Дискурс // Энциклопедический лингвистический словарь. М.: Сов. энцикл., 1990. С. 136–137.
9. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы. М.: Едиториал УРСС, 2005. 384 с.
10. Безугла Л.Р. Історична динаміка мовленнєвого акту квеситиву в німецькій і англійській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Харків, 1998. 22 с.
11. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі: монографія. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. 332 с.

12. Белова А.Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы // Культура народов Причерноморья. 2002. № 29. С. 17–23.
13. Бессонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти. Донецьк: ДонНУ, 2002. 362 с.
14. Бондаренко Є.В. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: кол. монографія / заг. ред. Шевченко І.С. Харків: Константа, 2005. С. 36–64.
15. Введение // Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка / Бондаренко Е.В., Мартынюк А.П., Фролова И.Е., Шевченко И.С.: кол. монография (под ред. И.С. Шевченко). Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. с. 8–11.
16. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Пер. с англ. / отв. ред. М.А. Кронгауз; вступ. ст. Е.В. Падучевой. М.: Русские словари, 1997. 412 с.
17. Верцман И. О драматизме Шекспира // Шекспировские чтения. 1984 / под. ред. А.А. Аникста. М.: Наука, 1986. С. 23–37.
18. Велівченко В.Ф. Когнітивно-комунікативний аспект вираження непрямої оцінки в англomовному діалогічному дискурсі // Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки. Черкаси, 2014. Випуск 27(302). С. 18–28.
19. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования [Текст]: монография / общ. ред. проф. С.Г. Воркачева. Волгоград: ВолГУ, 2007. – 400 с.
20. Выготский Л.С. Психология развития человека. Москва: изд-во Смысл; Эксмо, 2005. 1136 с.
21. Гак В.Г. Языковые преобразования. М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. 768 с.
22. Дементьев В.В. Непрямая коммуникация. М.: Гнозис, 2006. 376 с.
23. Дорошевич А.Н. Трагический герой и его антагонист в трагедиях Шекспира («Антоний и Клеопатра», «Кориолан») // Научные доклады высшей школы. Серия Филологические науки. 1964. № 2. С. 95–107.

24. Жаботинская С.А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (на примере имени «эмоции») // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2013, №6. С. 47–76.
25. Изард К.Е. Эмоции человека. Москва: Изд-во МГУ, 1980. 440 с.
26. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи: 2-е изд., стереотип. М.: USSR, 2003. 284 с.
27. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М.: Гнозис, 2004. 390 с.
28. Карасик В.И. Концепты-регулятивы // Язык, сознание, коммуникация. М.: МАКС Пресс, 2005. Вып. 20. С. 95–108.
29. Карасик В.И. Лингвокультурная концептология: учеб. пособие к спецкурсу / В.И. Карасик, Н.А. Красавский, Г.Г. Слышкин. Волгоград: Парадигма, 2009. 116 с.
30. Карпова Е.В. Стратегии вежливости в современном английском языке (на материале малоформатных текстов): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук. СПб, 2002. 17 с.
31. Кияк Т.Р. Поняття лексичного значення у світлі мовознавчих дискурсних теорій // Дискурс іноземної комунікації: колективна монографія. Львів: Вид-во ЛНУ імені І. Франка, 2001. С. 76–83.
32. Ключев Е.В. Речевая коммуникация. М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2002. 320 с.
33. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика: учебник / 2-е изд. М.: Едиториал УРСС, 2000. 352 с.
34. Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации: курс лекций. М.: ИТДГК «Гнозис», 2001. 270 с.
35. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? М.: Гнозис, 2003. 375 с.
36. Кронгауз М.А. Семантика: Учебник для вузов. М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. 399 с.

37. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. М.: Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
38. Ларина Т.В. Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах: монография. М.: Изд-во РУДН, 2003. 315 с.
39. Ларина Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации. М.: Языки славянских культур, 2009. 512 с.
40. Летуновська І. Ман'єризм – нова естетична система в історії культури // Ренесансні студії. Запоріжжя, 2002. Вип. 8. С. 76–89.
41. Летуновская И.В. Поэтика и типология английской трагедии первой трети XVII столетия: дис... канд. филол. наук. Киев, 2002. с. 160–178 (300 с.)
42. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. 280 с.
43. Мартинюк А.П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. 196 с.
44. Матюхина Ю.В. Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI–XX вв.: дисс....канд. филол. наук. Харьков, 2004. 240 с.
45. Морозова І.І. Комунікативні стратегії ввічливості у стереотипній мовленнєвій поведінці вікторіанської жінки: автореф. дис...канд. філол. наук. Харків, 2004. 20 с.
46. Морозова Е.И. Мировоззренческие параллели в трактовке содержания терминов «дискурс», «контекст», «ситуация» // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. 2010, №897, вип.62. С. 99–104.
47. Нагайчук В.В. Еволюція ілокутивних дієслів в англійській мові 16–20 ст.: автореф. дис...канд. філол. наук. Київський ун-т імені Т.Г. Шевченка. Київ, 1993. 18 с.

48. Ніконова В.Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз: дис...доктора наук. Дніпропетровськ, 2008. 558 с.
49. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики: учеб. пособие. СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2007. 819 с.
50. Новодранова В.Ф. Концепты и антиконцепты и их репрезентация языковыми средствами (на материале медицинской терминологии) // Концептуальный анализ языка: современные направления и исследования: сб. научн. трудов / отв ред. Кубрякова Е.С. М.-Калуга: ИП Кошелев А.Б. (изд-во «Эйдос»), 2007. С. 148–154.
51. Нямцу А. Ренесансна традиція в контексті світової літератури (теоретичні аспекти) // Ренесансні студії. 2003, № 9. С. 3–15.
52. Пинский Л.Е. Трагическое у Шекспира // Реализм эпохи Возрождения. М.: Гослитиздат, 1961. С. 250–296.
53. Петренко О.М. Ввічливість та невічливість як комунікативні категорії // Матеріали IX Міжнародної наукової конференції «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація». Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. С. 245–246.
54. Петренко О.М. (Im)politeness theories in discourse // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Харків, 2010. № 897. С. 144–149.
55. Петренко О.М. Функціональні типи невічливості // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Харків, 2012. № 1022. С. 90–94.
56. Петренко Е.Н. The notion of mock impoliteness // Проблемы лингвистики и лингводидактики: международный сб. науч. ст. Белгород: ИПЦ «Политерра», 2013. Вып. 1. С. 231–235.
57. Петренко О.М. Організація дискурсу ввічливості й невічливості // «І Таврійські філологічні читання»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 233–234.

58. Петренко О.М. Неввічливість як комунікативна мета категорія // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: Тези доповідей XIV наукової конференції з міжнародною участю. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. С. 179–180.
59. Петренко О.М. Revisiting (im)politeness, face and identity construing // Science and Education: a New Dimension. Philology III (11). Budapest, 2015. Issue: 56. P. 23–26.
60. Петренко О.М. Діалектична єдність ввічливості та неvvічливості крізь призму еколінгвістики // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: «Філологічні науки» (мовознавство): Збірник наукових праць. Дрогобич, 2016. № 6. С. 136–140.
61. Петренко О.М. Когнітивна семантика НЕВВІЧЛИВОСТІ / IMPOLITENESS. Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: Тези доповідей XVII наукової конференції з міжнародною участю. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. С. 133–134.
62. Петренко О.М. Типологія стратегій неvvічливості у дискурсі В. Шекспіра // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Іноземна філологія, 2018. Вип. 87. С. 121–128.
63. Полина А.В. Языковая объективация концепта БОГ в английском дискурсе XVI–XX веков: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук. Харьков, 2004. 20 с.
64. Полюжин М.М. Напрями та одиниці прагматичного аналізу мовленнєвої комунікації // Проблеми романо-германської філології: зб. наук. пр. Ужгород: Патент, 2003. С. 6–20.
65. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / ред. И.А. Стернин. Воронеж: Истоки, 2003. 191 с.

66. Попова З.Д., Стернин И.А.. Когнитивная лингвистика (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия). М.: АСТ: Восток-Запад, 2010. 314 с.
67. Почепцов Г.Г. Избранные труды по лингвистике: монография / сост., общ. ред. и вступ. статья И.С. Шевченко. Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2009. 556 с.
68. Почепцов О.Г. Речевой акт и организация дискурса // Вестник Харьков. ун-та, 1989. № 339. С. 47–50.
69. Приходько А.М. Німецькі комплексні регулятиви: іллокутивна таксономія та перлокутивний потенціал // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. 2001. Вип. 537. С. 30–38.
70. Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск: Белая Е.А., 2013. 307 с.
71. Приходько А.И. Интеракционный подход к аргументированию оценки в тексте // Любовь к слову: филологические заметки в честь юбилея профессора В.А. Кухаренко: сб. научн. статей / ред. И.М. Колегаевой. Одесса: КП ОГТ, 2018. С. 216–226.
72. Романов А.А. Лингвистическая мозаика. Избранное. М.: ИЯ РАН: ТвГУ : ЕГСХА : Агросфера, 2006. 436 с.
73. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США: монографія. Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. 360 с.
74. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. К.: Фитосоциоцентр, 2002. 336 с.
75. Серякова И.И. Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках: монографія. К.: Изд. центр КНАУ, 2012. 280 с.
76. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов. М.: Academia, 2000. 188 с.
77. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі: Монографія. Харків: Константа, 2006. 300 с.

78. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. 838 с.
79. Степанов Ю.С. «Понятие», «Концепт», «Антиконцепт». Векторные явления в семантике // Концептуальный анализ языка: современные направления и исследования: Сб. научн. трудов / отв ред. Кубрякова Е.С. М.-Калуга: ИП Кошелев А.Б. (изд-во «Эйдос»), 2007. С. 19–25.
80. Стернин И.А. Русское коммуникативное сознание // Русское и финское коммуникативное поведение. Воронеж: изд-во «Истоки», 2002. Вып. 3. С. 5–13.
81. Стернин И.А. Проблемы описания вежливости как коммуникативной категории // Коммуникативное поведение: Вежливость как коммуникативная категория: сб. науч. тр. Воронеж: Истоки, 2003. Вып. 17. С. 22–47.
82. Стернин И.А., Ларина М.А. Очерк английского коммуникативного поведения. Воронеж: Истоки, 2003. 184 с.
83. Сусов И.П. О двух путях исследования содержания текста // Значение и смысл речевых образований. Калинин: Калининск. гос. ун-т, 1979. С. 90–103.
84. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика [Текст]: учеб. пособие. Винница: Нова книга, 2009. 272 с.
85. Сухих С.А. Речевые интеракции и стратегии // Языковое общение и его единицы: сб. ст. Калинин: Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1986. С. 71–77.
86. Торкут Н.М. Специфіка англійського гуманізму (до постановки проблеми) // Ренесансні студії. 2002, № 8. С. 59–75.
87. Торкут Н. Шекспірознавчий дискурс ХХ столітті: специфіка і тенденції // Ренесансні студії. Запоріжжя, 2003. Вип. 9. С. 65–74.
88. Торкут Н. Трагічне крещендо шекспірової музи // Шекспір В. Трагедії: Пер. з англ. / Передмова і примітки Н.М. Торкут. Харків: Фоліо, 2004. С. 3–38.

89. Тулмин С. Человеческое понимание. Пер. с англ. / общ. ред. и вступ. ст. П.Е. Сивоконя. М.: Прогресс, 1984. 327 с.
90. Турченко В.О. Когнітивно-комунікативні характеристики концепту СКРОМНІСТЬ в англomовному дискурсі XIV–XXI століть: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук. Харків, 2014. 23 с.
91. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. М.: Высш. шк., 2000. 159 с.
92. Фролова И.Е. Прямые и косвенные прагматические значения вопросительных номинативных предложений // Вестник Харьков. ун-та, 1992. № 367. С. 112–114.
93. Фролова І.Є. Стратегія конфронтації в англomовному дискурсі: монографія. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. 344 с.
94. Фролова И.Е. Конфронтация как стратегия англоязычного дискурса // Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка / ред. И.С. Шевченко. Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. С. 148–205.
95. Фуко М. Археология знания. СПб.: ИЦ «Гуманитарная академия», 2004. 416 с.
96. Хализев В.Е. Теория литературы. М.: Высшая школа, 2002. 438 с.
97. Чернявская В.Е. Власть дискурса и дискурс власти: проблемы речевого воздействия: учеб. пособие. М.: Флинта : Наука, 2006. 136 с.
98. Чесноков И.И. Месть как эмоциональный поведенческий концепт (опыт когнитивно-коммуникативного описания в контексте русской лингвокультуры): автореферат дис. на соискание учен. степени кандидата филол. наук. Волгоград, 2009. 44 с.
99. Шатуновский И.Б. Пропозиционные установки: воля и желание // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов: сб. науч. трудов / отв. ред. Н. Д. Арутюнова и др. М.: Наука, 1989. С. 115–184.

100. Шевченко И.С. Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение 16–20 вв.: монография. Харьков: Константа, 1998. 168 с.
101. Шевченко И.С. Дискурс как мыслекоммуникативное образование // Вестник ХНУ им. В.Н. Каразина. 2003. № 586. С. 33–38.
102. Шевченко І.С. Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: кол. монографія / заг. ред. І.С. Шевченко. Харків: Константа, 2005. С. 105–117.
103. Шевченко И.С. Дискурс и его категории // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Дискурсологія: семантика і прагматика. 2011. № 973. С. 6–12.
104. Шевченко І.С. Історичні лінгвістичні студії: когнітивний вектор // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки, серія „Філологічні науки. Мовознавство”. 2011. № 3, ч.1. С. 200–204.
105. Шевченко И.С. Концепты коммуникативного поведения и дискурс // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. № 1072. С. 15–20.
106. Шевченко И.С. Историко-когнитивные исследования: вопросы эвристики // Studia Philologica. 2015. Вип. 5. С.3–8.
107. Шевченко И.С. Концептуализация коммуникативного поведения в дискурсе // Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка / ред. И.С. Шевченко. Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. С. 106–147.
108. Шевченко И.С. Интерсубъективность в категориях дискурса // Любовь к слову: филологические заметки в честь юбилея профессора В.А. Кухаренко: сборник научных статей / ред. И.М. Колегаевой. Одесса: КП ОМД, 2018. С. 268–275.
109. Шевченко И.С., Морозова Е.И. Дискурс как мыслекоммуникативное образование // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2003. № 586. С. 33–38.

110. Adams J. S. Inequity in social exchange // *Advances in Experimental Social Psychology* / ed. Leonard Berkowitz. London and New York: Academic Press, 1965. P. 267–299.
111. Anderson E. Beyond homo economicus: New developments in theories of social norms // *Philosophy and Public Affairs*. 2000. № 29 (2). P. 170–200.
112. Arndt H., Janney R.W. Politeness revisited: Cross-modal supportive strategies // *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*. 1985. № 23 (4). 281–300.
113. Arndt H., Janney R.W. *Intergrammar: Toward an Integrative Model of Verbal, Prosodic, and Kinesic Choices in Speech*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1987. 458 p.
114. Bargiela-Chiappini F., Harris S. Politeness at work: Issues and Challenges // *Journal of Politeness Research: Language, Behaviour, Culture*. 2006. Vol. 2 (1). P. 7–33.
115. Barnlund D.C., Araki S. Intercultural encounters: The management of compliments by Japanese and Americans // *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 1985. Vol. 16 (1). P. 9–26.
116. Baron R.A., Richardson D.R. *Human Aggression*. New York: Plenum, 1994. 419 p.
117. Barresi J., Moore C. The neuroscience of social understanding // *The Shared Mind: Perspectives on Intersubjectivity* / eds. J. Zlatev, T. Racine, C. Sinha, and E. Itkonen, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2008. P. 39–66.
118. Baumgarten A. *Ästhetik*. Bd. 1, § 1 – 613 / übers. von D. Mirbach. Hamburg: Meiner, 2007. S. 596.
119. Baxter L.A. An investigation of compliance-gaining as politeness // *Human Communication Research*. 1984. Vol. 10. P. 427–456.
120. Beebe L.M. Polite fictions: Instrumental rudeness as pragmatic competence // *Linguistics and the Education of Language Teachers: Ethnolinguistic,*

- Psycholinguistic and Sociolinguistic Aspects / eds. J.E. Alatis, C.A. Strachle, B. Gallenberger, M. Ronkin. Georgetown: Georgetown University Press, 1995. P. 154–168.
121. Bergman, M.L., Kasper, G. Perception and performance in native and nonnative apology // *Interlanguage Pragmatics* / eds. G. Kasper and S. Blum-Kulka Oxford: Oxford University Press, 1993. P. 82–107.
 122. Blum-Kulka S. Indirectness and politeness in requests: Same or different // *Journal of Pragmatics*. 1987. No 11. P. 131–146.
 123. Blum-Kulka S., House J. Cross-cultural and situational variation in requesting Behavior // *Cross-Cultural Pragmatics: Requests, and Apologies* / eds. S. Blum-Kulka, J. House, G. Kasper. Vol. XXXI: *Advances in Discourse Processes*. Norwood, NJ: Ablex, 1989. P. 123–154.
 124. Bousfield D. Impoliteness in the struggle for power // *Impoliteness in Language. Studies on its Interplay with Power in Theory and Practice* / eds. D. Bousfield, M. Locher. Berlin: Mouton de Gruyter, 2008. 127–153 p.
 125. Bradac J.J., Cargile A.C., Hallett J.S. Language Attitudes: Retrospect, Conspect, and Prospect // *The New Handbook of Language and Social Psychology* / eds. W.P. Robinson, H. Giles. Chichester: John Wiley, 2001. P. 137–155.
 126. Bradley A.C. *Shakespearean Tragedy. Lectures on Hamlet, Othello, King Lear, and Macbeth*. L.: Penguin Books, 1991 . 480 p.
 127. Bråten S. *On Being Moved: From Mirror Neurons to Empathy*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007. 333 p.
 128. Brinck I. Joint attention, triangulation and radical interpretation: A problem and its solution // *Dialectica*. Vol. 58 (2). 2004. P. 179–205.
 129. Brinck I. The role of intersubjectivity for the development of intentional communication // *The Shared Mind: Perspectives on Intersubjectivity* / eds. Jordan Zlatev et al. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2008. P. 115–140.

130. Brinck I., Zlatev J. Attention and the evolution of intentional communication // *Pragmatics & Cognition*. Vol. 9 (2). 2001. P. 255–272.
131. Brown P., Levinson S. Universals in language usage // *Questions and Politeness* / ed. E.N. Goody. Cambridge: Cambridge University Press, 1978. P. 56–311.
132. Brown P., Levinson S. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press, 1987. 345 p.
133. Brown R., Gilman A. The Pronouns of Solidarity and Power // *Style in Language* / ed. T.A. Sebeok. MIT Press, 1960. P. 253–276 // Reprinted in *Language and Social Context* / ed. P.P. Giglioli. Penguin Books, 1972. P. 252–282.
134. Brown R., Gillman A. Politeness theory and Shakespeare's four major tragedies // *Language in Society*. 1989. No 18. P. 159–212.
135. Brown G., Yule G. *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. 288 p.
136. Buck R.A. Towards an extended theory of face action: Analyzing dialogue in E.M. Forester's *A Passage to India* // *Journal of Pragmatics*. 1997. Vol. 27. P. 83-106.
137. Cansler D.C., Stiles W.B. Relative status and interpersonal presumptuousness // *Journal of Experimental Social Psychology*. 1981. Vol. 17. P. 459–471.
138. Chen R. Self-politeness: A proposal // *Journal of Pragmatics*. 2001. Vol. 33. P. 87-106.
139. Chodorowska M. On the polite function of time entientes in Spanish // *Journal of Pragmatics*. 1997. Vol. 28. P. 355-371.
140. Clausner T.C., Croft W. Domains and Image Schemas // *Cognitive Linguistics*. 1999. № 10–1. P. 1–31.
141. Craig R., Tracy K., Spisak F. The discourse of requests: Assessment of a politeness approach // *Human Communication Research*. 1986. Vol. 12. P. 437–468.

142. Culpeper J. Towards an anatomy of impoliteness // *Journal of Pragmatics*. 1996. No 25. P. 349–367.
143. Culpeper J. (Im)politeness in drama // *Studying Drama: From Text to Context* / eds. J. Culpeper, M. Short, P. Verdonk. London: Routledge, 1998. P. 83–95.
144. Culpeper J. *Language and Characterisation: People in Plays and other Texts*. London: Longman, 2001. 328 p.
145. Culpeper J. Impoliteness and entertainment in the television quiz show: The Weakest Link // *Journal of Politeness Research: Language, Behavior, Culture*. 2005. Vol. 1, issue 1. P. 35–72.
146. Culpeper J., Bousfield D., Wichmann A. Impoliteness revisited: With special reference to dynamic and prosodic aspects // *Journal of Pragmatics*. 2003. No 35. P. 1545–1579.
147. Culpeper J. *Impoliteness: Using and Understanding the Language of Offence*. URL: <http://www.lancaster.ac.uk/fass/projects/impoliteness/bibliography.htm>
148. Dailey R., Lee C.M., Spitzberg B.H. Communicative aggression: Toward a more interactional view of psychological abuse // *The Dark Side of Interpersonal Communication: 2nd edition* / eds. B.H. Spitzburg, W.R. Coupach. New Jersey and London: Lawrence Erlbaum, 2007. P. 297–326.
149. Darwin, C. *The expression of emotions in man and animals*. London: John Murray, 1872. URL: <http://darwin-online.ork.uk/>
150. Deutsch M. Equity, equality, and need: What determines which values will be used as a basis of distributive justice? // *Journal of Social Issues*. 1975. No 31. P. 137–150.
151. Dirven R., Verspoor M. *Cognitive exploration of language and linguistics*. 2nd rev. ed. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2004. 277 p.

152. Duchenne de Boulogne G.-B.A., Cuthbertson A. R. The Mechanism of Human Facial Expression. Cambridge UK, New York, etc.: Cambridge University Press, 1990. 227 p.
153. Durkheim E. The Elementary forms of religious life. London, 1915. 480 p.
154. Dumas G. Introduction à l'étude de l'expression des émotions // *Revue Philosophique de la France et de l'Etranger*. 1926. No 101, mars-avril. P. 223–259.
155. Eelen G. A Critique of Politeness Theories. Manchester: St Jerome Publishing, 2001. 280 p.
156. Fairclough N. Language and Power: 1st edition. London: Longman, 1989. 248 p.
157. Fraser B. Wither politeness // Plenary lecture. International Symposium for Linguistic Politeness. Bangkok, Thailand, 1999. URL: https://www.researchgate.net/publication/324520970_Wither_Politeness_2206
158. Fraser B., Nolen W. The association of deference with linguistic form // *International Journal of the Sociology of Language*. 1981. No 27. P. 93–109.
159. Freud S. Psychopathology of Everyday Life. Trans. by A. A. Brill. New York: The Macmillan Company, 1914. URL: <http://psychclassics.yorku.ca/Freud/Psycho/>
160. Fukushima S. Requests and culture: politeness in British English and Japanese. P. Lang, 2000. 315 p.
161. Gibbons B. Shakespeare and Multiplicity. Cambridge: CUP, 1993. 243 p.
162. Goffman E. Interaction Ritual; Essays on Face-to-face Behavior. Garden City, NY: Anchor Books, 1967. 270 p.
163. Goffman E. Relations in Public: Microstudy of the Public Order. Harvard University, 1972. 396 p.
164. Goffman E. Forms of talk // *Conduct and Communication*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1981. 335 p.

165. Goldschmidt M. From the addressee's perspective: Imposition in favor-asking // *Speech acts across cultures: Challenges to communication in a second language* / eds. S.M. Gass and J. Neu. Berlin: Mouton de Gruyter, 1996. P. 241–256.
166. Gouldner A.W. The norm of reciprocity: A preliminary statement // *American Sociological Review*. 1960. No 25 (2). P. 161–178.
167. Grainger K. Politeness or Impoliteness? Verbal Play on the Hospital Ward. URL: <http://www.lboro.ac.uk/departments/ea/politeness>.
168. Grice H.P. *Logic and Conversation* // *Syntax and Semantics 3: Speech Acts* / eds. Peter Cole, Jerry Morgan. London and New York: Academic Press, 1975. P. 41–58.
169. *Guide to British and American Culture* / eds. Jonathan Crowther, Kathryn Kavanagh. Oxford and New York: Oxford University Press, 2005. 576 p.
170. Haidt J. The moral emotion // *Handbook of Affective Sciences* / eds. Richard J. Davidson, Klaus R. Scherer, H. Hill Goldsmith. Oxford University Press, 2003. P. 852–870.
171. Halliday M.A.K., Hasan R. *Language, Context and Text: Aspects of language in a social-semiotic perspective*. Oxford: Oxford University Press, 1989. 126 p.
172. Harre R., Gillett G. *The Discursive mind*. London: Sage, 1994. 196 p.
173. Harris S. Being politically impolite: Extending politeness theory to adversarial political discourse // *Discourse and Society*. 2001. No 12 (4). P. 451–472.
174. Harris S. Politeness and power: Making and responding to requests in institutional settings // *Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse*. 2003. Vol. 23, issue 1. P. 27–52.
175. Harrison G.B. (ed.) *Letters of Queen Elizabeth*. London, 1935. 98 p.
176. Haugh M. Intention in pragmatics // *Intercultural Pragmatics*. 2008. No 5 (2). P. 99–110.

177. Haugh M. Im/Politeness Implicatures. Berlin etc.: Mouton de Gruyter, 2015. 357 p.
178. Henderson A. Compliments, compliment responses, and politeness in an African-American community // Sociolinguistic variation: Data, theory and analysis, selected papers from NWAV 23 at Stanford / eds. Arnold R. Blake, B. Davidson, S. Schwenter and J. Solomon. Stanford, CA: Center for Language and Information, 1996. P. 195–208.
179. Hobbs P. The medium is the message: politeness strategies in men's and women's voice mail messages // Journal of Pragmatics. 2003. Vol. 35. P. 243–262.
180. Holmes J. Playing Compliments: A Sex-Preferential Politeness Strategy // Journal of Pragmatics. 1988. Vol. 12. P. 445–465.
181. Holmes J. New Zealand ways of speaking English Volume 65 of Multilingual matters / eds. A. Bell, J. Holmes. Multilingual Matters. 305 p. VS Apologies in New Zealand English // Language in Society. 1990. Vol. 19 (02). P. 155–199.
182. Holmes J., Stubbe M. Power and Politeness in the Workplace: A Sociolinguistic Analysis of Talk at Work. Harlow: Pearson Education, 2003. 198 p.
183. Holmes J. Marra M., Schnurr S. Impoliteness and ethnicity: Māori and Pākehā discourse in New Zealand workplaces // Journal of Politeness Research: Language, Behavior, Culture. 2008. Vol. 4 (2). P. 193–219.
184. Holtgraves T. Language structure in social interaction: Perceptions of direct and indirect speech acts and interactants who use them // Journal of Personality and Social Psychology. 1986. Vol. 51. P. 305–314.
185. Holtgraves T., Yang J.-N. Politeness as universal: Cross-cultural perceptions of request strategies and inferences based on their use // Journal of Personality and Social Psychology. 1990. Vol. 59. P. 719–729.

186. Holtgraves T., Yang J. Interpersonal Underpinnings of Request Strategies: General Principles and Differences Due to Culture and Gender // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1992. Vol. 62. P. 246–256.
187. Honderich T. Radical externalism // *Journal of Consciousness Studies*. 2006. Vol. 13 (7–8). P. 3–13.
188. Hudson R.A. *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 296 p.
189. Hummert M.L., Ryan W.B. Patronizing communication // *The Handbook of Language and Social Psychology* / eds. W.P. Robinson, H. Giles. Chichester: John Wiley & Sons, 2001. P. 253–269.
190. Hutchby I. Confrontation talk: Aspects of ‘interruption’ in argument sequences on talk radio. 1992. *Text* 12 (3). P. 343–371.
191. Jakobson R. Closing statement: Linguistics and poetics // *Style and Language* /ed. Thomas A. Sebeok. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1960. P. 350–377.
192. Ji S. ‘Face’ and polite verbal behaviors in Chinese culture // *Journal of Pragmatics*. 2000. Vol. 32. P. 1059–1062.
193. Jucker A., Taavitsanen I. *Historical Pragmatics*. Mouton de Gruyter, 2010. 743 p.
194. Kádár D.Z., Haugh M. *Understanding politeness*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. 306 p.
195. Keltner D. et al. Teasing in hierarchical and intimate relations // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1998. No 75 (5). P. 1231–1247.
196. Kemmer S. Schemas and Lexical Blends // *Motivation in Language: Studies in Honor of Gunter Radden* / eds. H. Cuykens, T. Berg, R. Dirven, R. & K.U. Panther. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2003. P. 69–97.
197. Kienpointner M. Varieties of rudeness: Types and functions of impolite utterances // *Functions of Language*. 1997. Vol. 4 (2). P. 251–287.

198. Kienpointner M. Impoliteness and emotional arguments // *Journal of Politeness Research: Language, Behavior, Culture*. 2008. Vol. 4 (2). P. 243–265.
199. Kopytko R. *Polite discourse in Shakespeare's English*. Poznan: Wydawnictwo naukowe universytetu im. Adama Mickiewicza, 1993. 122 p.
200. Labov W., Fanshel D. *Therapeutic Discourse: Psychotherapy as conversation*. New York: Academic Press, 1977. 392 p.
201. Langacker R.W. *Grammar and Conceptualization / R.W. Langacker. Vol. 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford CA: Stanford University Press, 1987. 515 p.
202. Lakoff R.T. The logic of politeness, or minding your p's and q's // *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. 1972. P. 292–305.
203. Lakoff R.T. The limits of politeness // *Multilingua*. 1989. No 8. P. 101–129.
204. Lakoff R., Tannen D. Some of My Favorite Writers are Literature: the Mingling of Oral and Literate Strategies in Written Communication // *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy / ed. D. Tannen*. Norwood, NY: Ablex, 1982. P. 239–260.
205. Leary M.R. et al. The causes, phenomenology, and consequences of hurt feelings // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1998. No 74. P. 1225–1237.
206. Leech G.N. *Principles of Pragmatics*. London: Longman, 1983. 250 p.
207. Leichthy G. Social-cognitive and situational influences on the use of face-saving persuasive strategies / eds. G. Leichthy, J. Applegate // *Human Communication Research*. 1991. Vol. 17, №3. P. 451–484.
208. Levinson S.C. Activity types and language // *Linguistics*. 1979. No 17 (5/6). P. 365–399.
209. Levinson S.C. *Pragmatics*. Cambridge University Press, 1983. 438 p.
210. Lewis D.K. *Convention: A Philosophical Study*. Blackwell, 2002. 228 p.

211. Lim T.-S., Bowers J.W. Facework: Solidarity, approbation and tact // *Human Communication Research*. 1991. Vol. 17 (3). P. 415–450.
212. Liu R. The Politeness Principle and 'A Dream of Red Mansions': unpublished M.Phil. dissertation. Lancaster University, 1986.
213. Locher M. *Power and Politeness in Action: Disagreements in Oral Communication*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 2004. 365 p.
214. Locher M., Watts R.J. Politeness theory and relational work // *Journal of Politeness Research: Language, Behaviour, Culture*. 2005. Vol. 1 (1). P. 9–33.
215. Locher M., Watts R.J. Relational work and impoliteness: Negotiating norms of linguistic behavior // *Impoliteness in Language: Studies on its Interplay with Power in Theory and Practice* / eds. D. Bousfield, M. Locher. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 2008. P. 77–99.
216. Lorés-Sanz. R. $S = D + P$ ¿un proceso sumativo? // *Pragmalingüística*. Vol. 5–6. 1997–1998. P. 297–317.
217. Lyon K. *Etiquette in early modern England*
URL: <https://shakespeareandbeyond.folger.edu/2017/11/07-renaissance-manners-etiquette-early-modern-england/>
218. Macionis J.J. *Sociology*. Prentice-Hall, 1989. 671 p.
219. Malle B., Knobe J. The folk concept of intentionality // *Journal of Experimental Social Psychology*. 1997. No 3. P. 101–127.
220. Mao L.R. Beyond politeness theory: «Face» revisited and renewed // *Journal of Pragmatics*. 1995. Vol. 24. P. 451–486.
221. Martynyuk A. “Now that the magic is gone” or Toward cognitive analysis of verbal/co-verbal communication // *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2017. № 15. С. 51–72. URL: <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/>
DOI: 10.26565/2218-2926-2017-15-04
222. May R. *Existence: A New Dimension in Psychiatry and Psychology* / eds. Angel E., Ellenberg H.F. Simon&Schester, 2007. 456 p.

223. McEnery A.M. Swearing in English: Bad Language, Purity and Power from 1586 to the Present. London: Routledge, 2005. 276 p.
224. Mead G. H., Morris, C.W. Mind, Self, and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist /ed. Charles W. Morris. Chicago: The University of Chicago Press, 1967. 440 p.
225. Meier A.J. Passages of politeness // Journal of Pragmatics. 1995. Vol. 24. P. 381–392.
226. Mills S. Rethinking Politeness, Impoliteness and Gender Identity. 2002. URL: <http://www.lboro.ac.uk/departments/ea/politeness/GenderandPoliteness.htm>.
227. Mills S. Gender and Politeness. Cambridge University Press, 2003. 270 p.
228. Moore C., Dunham P.J. Joint attention: Its origins and role in development. Hillsdale, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Inc., 1995. 286 p.
229. Mullany L. Gender, politeness and institutional power roles: humour as a tactic to gain compliance in workplace business meetings // Multilingus. Vol. 23 (1–2). 2004. P. 13–37.
230. Neill M. «He that thou knowest thine»: Friendship and Service in *Hamlet* // A Companion to Shakespeare's Works, Volume I: The Tragedies / eds. Richard Dutton, Jean E. Howard. N.Y.: John Wiley & Sons, 2008. P. 319–339.
231. Ohbuchi K., Kambara T. Attacker's intent and awareness of outcome, impression and retaliation // Journal of Experimental Social Psychology. 1985. No 21. P. 32–330.
232. Olshtain E. Apologies across languages // Cross-cultural pragmatics / eds. S. Blum-Kulka, J. House, G. Kasper. Norwood, NJ: Ablex, 1989. P. 155–173.
233. Padilla Cruz M. Towards New Politeness Systems // Actas del XXVIII Congreso Internacional de AEDEAN, Publisher: Universidad de Valencia / eds. J. J. Calvo García de Leonardo, J. Tronch Pérez, M. del Saz Rubio, C. Manuel Cuenca, B. Pennock Speck, M. J. Coperías Aguilar. Universidad de Valencia, 2005. P. 385–396. URL: https://www.researchgate.net/publication/264337582_Towards_New_Politeness_Systems

234. Pilegaard M. Politeness in written business discourse: A textlinguistic perspective on requests // *Journal of Pragmatics*. 1997. Vol. 28. P. 223–244.
235. Reisenzein R. Exploring the Strength of Association Between the Components of Emotion Syndromes: The Case of Surprise // *Cognition and Emotion*. 2000. Vol. 14 (1). P. 1–38.
236. Reisenzein R. Wundt's three-dimensional theory of emotion // *Structuralist knowledge representation: Paradigmatic Reconstructions*. (Poznan Studies in the Philosophy of Science and the Humanities) / eds. W. Balzer, J.D. Sneed, C.U. Moulines Amsterdam: Rodopi, 2000. Vol. 75. P. 219–250.
237. Replogle C. Shakespeare's Salutations: A Study in Stylistic Etiquette // *Studies in Philology*. University of North Carolina Press, 1973. Vol. 70, No 2. P. 172–186.
238. Rimal R. N., Real K. How behaviors are influenced by perceived norms: A test of the theory of normative social behaviour // *Communication Research*. 2005. Vol. 32, issue 3. P. 389–414.
239. Ruhi S. Intentionality, communicative intentions and the implication of politeness // *Intercultural Pragmatics*. 2008. No 5 (3). P. 287–314.
240. Russell B. *Power: A New Social Analysis*. London: Allen & Unwin, 1938. 328 p.
241. Sacks H., Schegloff E., Jefferson G. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation // *Language*. 1974. No 50. P. 697–735.
242. Sanders A. *The Short Oxford History of English Literature*. Oxford: Clarendon Press, 1996. 718 p.
243. Schiffrin D. *Discourse Markers*. Cambridge, London etc.: Cambridge University Press, 1987a. 364 p.
244. Scollon R., Scollon S.W. *Intercultural Communication: A Discourse Approach* (2nd ed.). Oxford: Blackwell, 2000. 332 p.

245. Scollon R., Scollon S.W. *Intercultural Communication: A Discourse Approach* 1995 // Reprinted: 2nd edition. Oxford: Blackwell, 2001. 316 p.
246. Searle J.R. *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969. 206 p.
247. Searle J.R. *Meaning, Communication, and Representation* // eds. Grandy R., Warner R. *Philosophical grounds of Rationality: Intentions, Categories, and Ends*. Oxford: Clarendon Press, 1986. P. 209–226.
248. Searle J.R. Indeterminacy, empiricism, and the first person // *The Journal of Philosophy*. 1987. No 84 (3). P. 123–146.
249. Skewis M. Mitigated directness in Honglou meng: directive speech acts and politeness in eighteenth century Chinese // *Journal of Pragmatics*. 2003. Vol. 35. P. 161–189.
250. Slugoski B., Turnbull W. Cruel to be kind and kind to be cruel: Sarcasm, banter and social relations // *Journal of Language and Social Psychology*. 1988. No 7. P. 101–121.
251. Spencer H. *Principles of psychology*. London: Longman, Brown, Green and Longmans, 1855. URL: <http://oll.libertyfund.org/titles/spencer-the-principles-of-psychology-1855>
252. Spencer-Oatey H.D.M. Reconsidering power and distance // *Journal of Pragmatics*. 1996. Vol. 26 (No.1). P. 1–24.
253. Spencer-Oatey H.D.M. (Im)Politeness, face and perceptions of rapport: Unpackaging their bases and interrelationships // *Journal of Politeness Research: Language, Behavior, Culture*. 2005. Vol. 1 (1). P. 95–119.
254. Stamp G.H., Knapp M.L. The Construct of intention in interpersonal communication // *Quarterly Journal of Speech*. 1990. No 76. P. 282–299.
255. Stern D.N. *The Interpersonal World of the Infant*. New York, NY: Basic Books. 1985. 308 p.

256. Suszczynska M. Apologizing in English, Polish and Hungarian: Different languages, different strategies // *Journal of Pragmatics*. 1999. Vol. 31. P. 1053–1065.
257. Suh E.M. Culture, identity consistency, and subjective well-being. 1999. URL:
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.539.7409&rep=rep1&type=pdf>
258. Sumner W.G. *Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals*. N.Y., Boston etc: Ginn and Co., 1907 // Reprinted: Createspace Independent Publishing Platform, 2017. 274 p.
259. Tanaka, S., & Kawade, S. (1982). Politeness Strategies and Second Language Acquisition // *Studies in Second Language Acquisition*. 1982. Vol. 5 (1). P. 18–33.
260. Tedeschi J.T., Felson R.B. *Violence, Aggression, and Coercive Actions*. Washington DC: American Psychological Association, 1994. 463 p.
261. Terkourafi M. *Politeness in Cypriot Greek: A frame-based approach*: unpublished Ph.D. dissertation. University of Cambridge, 2001. URL:
<https://www.ideals.illinois.edu/handle/2142/9573>
262. Terkourafi M. Politeness and formulaicity: Evidence from Cypriot Greek // *Journal of Greek Linguistics*. 2002. No 3. P. 179–201.
263. Terkourafi M. Beyond the micro-level in politeness research // *Journal of Politeness Research: Language, Behavior, Culture*. 2005. Vol. 1 (2). P. 237–262.
264. Terkourafi M. Towards a unified theory of politeness, impoliteness, and rudeness // *Impoliteness in Language: Studied on its Interplay with Power in Theory and Practice* / eds. D. Bousfield, M. Locher. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 2008. P. 45–74.
265. *The Oxford Companion to English Literature* / ed. Margaret Drabble. Oxford: Oxford University Press, 1985. 1188 p.

266. Thomas J. The dynamics of discourse: A pragmatic analysis of confrontational interaction: unpublished Ph.D. dissertation. Lancaster University, 1986.
267. Thomas J. Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics. London and New York: Longman, 1995. 224 p.
268. Tiisala S. Power and politeness: Languages and salutation formulas in correspondence between Sweden and the German Hanse // Journal of Historical Pragmatics. 2004. Vol. 5(2). P. 193–206.
269. Tomkins S.S. Exploring Affect / ed. E.V. Demos. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1995. 516 p.
270. Trosborg A. Apology strategies in natives/non-natives // Journal of Pragmatics. 1987. Vol. 11. P. 147–167.
271. Turner K. The principal of pragmatics inference: Politeness // Language Teaching. Vol. 29 (1). 1996. P. 1–13.
272. Ulijn J.M., Li X. Is interrupting impolite? Some temporal aspects of turn-taking in Chinese-Western and other intercultural business encounters. 1995. Text 15 (4). P. 589–627.
273. Van Dijk T.A. Text and Context. London: Longman, 1977. URL: <http://www.discourses.org/OldBooks/Teun%20A%20van%20Dijk%20-%20Text%20and%20Context.pdf>
274. Van Dijk T.A. Structures of discourse and structures of power // Communication Yearbook 12 / ed. J.A. Anderson. Newbury Park, CA: Sage, 1989. P. 18–59.
275. Van Dijk T.A. Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. – Cambridge University Press, 2008. 267 p.
276. Van Dijk T.A., Kintsch W. Strategies of Discourse Comprehension. New York: Academic Press, 1983. 418 p.

277. Van Lier L. An ecological and semiotic perspective of language and linguistics // *Language acquisition and language socialization: Ecological perspectives* / ed. S. Kramsch. London: Continuum, 2002. P. 140–164.
278. Vangelisti A.L., Young S.L. When words hurt: The effects of perceived intentionality on interpersonal relationships // *Journal of Social and Personal Relationships*. 2000. No 17. P. 393–424.
279. Wartenberg T.E. *The Forms of Power: From Domination to Transformation*. Philadelphia: Temple University Press, 1990. 320 p.
280. Watts R.J. *Power in family discourse*. 1991. Berlin and New York: Mouton de Gruyter. 1991. 300 p.
281. Watts R.J. *Politeness*. Cambridge University Press, 2003. 304 p.
282. Watts R.J. Linguistic politeness research: Quo vadis? // *Politeness in Language: Studies in its History, Theory and Practice* : 2nd edition / eds. Watts R.J., Ide S., Ehlich K. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 2005. P. xi–xlvii.
283. Wierzbicka A. *Cross-cultural pragmatics: The semantics of human interaction*. New York: Mouton de Gruyter, 1991. 502 p.
284. Wodak R. *Disorders of Discourse*. London: Longman, 1996. 200 p.
285. Wunderlich D. *Methodological Remarks on Speech Act Theory* // *Speech Act Theory and Pragmatics. Texts and Studies in Linguistics and Philosophy* / eds. Searle J.R., Kiefer F., Bierwisch M.. Springer, Dordrecht. 1980. URL: https://doi.org/10.1007/978-94-009-8964-1_14
286. Yeung L. Polite requests in English and Chinese business correspondence in Hong Kong // *Journal of Pragmatics*. 1997. Vol. 27 (4). P. 505–522.
287. Younger J. *Manners & Etiquette in The Elizabethan & Jacobean England* <https://prezi.com/wizyfv4nypjj/manners-etiquette-in-the-elizabethan-jacobean-england/>
288. Yule G.. *The study of language: an introduction*. Cambridge: CUP. 1985. 220 p.

289. Zhabotynska S. A. Principles of Building Conceptual Models for Thesaurus Dictionaries // Cognition, communication, discourse. 2010. № 1. P. 75–92. URL: <https://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-no1-2010>
290. Zlatev J. Meaning = Life + (Culture): An outline of a biocultural theory of meaning // Evolution of Communication. 2003. Vol. 4 (2). P. 253–296.
291. Zlatev J. The co-evolution of intersubjectivity and bodily mimesis // The shared Mind: Perspectives on Intersubjectivity / eds. Jordan Zlatev, Timothy P. Racine, Chris Sinha, Esa Itkonen. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2008. P. 215–244.
292. Zlatev J., Racine T., Sinha C., Itkonen E. Intersubjectivity: What Makes Us Human? // eds. Jordan Zlatev, Timothy P. Racine, Chris Sinha, Esa Itkonen. The Shared Mind: Perspectives of Intersubjectivity. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2008. P. 1–14.

СПИСОК ДОВІДКОВИХ ДЖЕРЕЛ

293. Практичний словник синонімів української мови / уклад. С. Караванський. Київ: «Українська книга», 2000. 480 с. URL: http://zosh6.at.ua/praktichnij_slovník_synonimiv_ukrajinskoji_movi.pdf
294. Словник синонімів української мови / уклад. Л.М. Полюга. Київ: Довіра, 2007. 477 с. URL: http://www.hohlopedia.org.ua/slovník_synonimiv_polyuga/
295. Філософський енциклопедичний словник / ред. В.І. Шинкарук, Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
296. Cambridge Advanced Learner's Dictionary. Cambridge Dictionaries Online. Cambridge University Press, 2013. URL: <http://dictionary.cambridge.org>
297. Collins Cobuild Advanced Learner's English Dictionary. URL: <http://slovar-vocab.com/english/collins-cobuild-dictionary.html>

298. Crime and Disorder act 1998, 1.1. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/37/section/1>
299. Collins English Dictionary and Thesaurus. Complete and Unabridged. Harper Collins Publishers, 1991. URL: <http://www.collinsdictionary.com>
300. Concise Oxford Dictionary of English Etymology / ed. T. Hoad. – Oxford: Oxford University Press, 1993. 552 p.
301. Dictionary of Linguistics and Phonetics / ed. Crystal D. London: Blackwell, 1991. 389 p. URL: <https://anekawarnapendidikan.files.wordpress.com/2014/04/a-dictionary-of-linguistics-and-phonetics-by-david-christal.pdf>
302. Dictionary of Synonyms URL: <http://synonyms.memodata.com/>
303. Encyclopedia Britannica. Encyclopædia Britannica Inc., 2014. URL: <http://www.britannica.com>
304. Free Dictionary by Farlex. URL: <http://www.thefreedictionary.com/>
305. Historical Thesaurus of the Oxford English Dictionary: with additional material from “A Thesaurus of Old English”. Oxford University Press, 2009. 4448 p.
306. Longman Dictionary Online. URL: <http://www.ldoceonline.com/>.
307. Macmillan Dictionary. Macmillan Publishers Limited, 2009–2013. URL: <http://www.macmillandictionary.com>.
308. Merriam-Webster Collegiate Dictionary. URL: <https://iklearn.com/dic-download>
309. Merriam-Webster Dictionary and Thesaurus. Encyclopedia Britannica Company. Merriam-Webster’s Incorporated, 2015. URL : <http://www.merriam-webster.com>.
310. Merriam-Webster Online Dictionary. URL: <http://www.websters-online-dictionary.org/>.
311. Merriam-Webster Learner’s Dictionary. Encyclopedia Britannica Company. – Merriam-Webster’s Incorporated, 2013. URL: <http://www.learnersdictionary.com>.

312. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. N.Y.: Lexicon Publications, Inc., 1993. 1216 p.
313. Oxford Advanced Learner's Dictionary URL: <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>.
314. Online Dictionary of Synonyms // The Thesaurus.net, 2011–2014. URL: <http://www.thesaurus.net/>
315. Oxford Dictionary and Thesaurus / ed. Sara Tulloch. Oxford: Oxford University Press, 2003. 1892 p.
316. Online Dictionary/Thesaurus. URL: <http://www.memidex.com/>
317. Online Etymology Dictionary. URL: <http://www.etymonline.com> .
318. One Look Dictionary Search // Onelook.com. URL: <http://www.onelook.com/>
319. Online Oxford Collocation Dictionary. URL: <http://oxforddictionary.com>
320. Roget's 21st Century Thesaurus. URL: <http://thesaurus.com/>
321. Random House Unabridged Dictionary URL: <http://en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/>
322. Random House Kernerman Webster's College Dictionary. – Random House, K Dictionaries Ltd, 2010. URL: <http://www.kdictionaries-online.com>
323. Random House Unabridged Dictionary. Random House Inc., 1997. URL: <http://dictionary.infoplease.com/>
324. Thesaurus. URL: <http://thesaurus.com/>
325. Webster's Collegiate Thesaurus / ed. Merriam-Webster. NY.: Merriam Company Publishers, 1976. 944 p.
326. Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language. N.Y.: Gramercy Books, 1996. 1694 p.
327. Wikipedia Free Encyclopedia. URL: <http://www.wikipedia.org/>
328. WordNet ® 3.0. A Lexical Database for English. URL: <http://wordnet.princeton.edu/>.
329. Webster's Third New International Dictionary of the English Language. Unabridged / ed. P. Gove . Springfield: G. and C. Merriam Co, 1961. 2622 p.

330. WordWeb Online. URL: <http://www.wordwebonline.com/en/>

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

331. Shakespeare W. All's Well That Ends Well (A.I.W.E.W.). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=allswell>
332. Shakespeare W. A Midsummer Night's Dream (M.N.D.). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=midsummer>
333. Shakespeare W. Antony and Cleopatra (A&C). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=antonycleo>
334. Shakespeare W. As You Like It (A.Y.L.I.). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=asyoulikeit>
335. Shakespeare W. Coriolanus. URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=coriolanus>
336. Shakespeare W. Cymbeline. URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=cymbeline>
337. Shakespeare W. Hamlet. URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=hamlet>
338. Shakespeare W. Julius Caesar (J.C.). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=juliuscaesar>
339. Shakespeare W. King Lear (K.L.). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=kinglear>
340. Shakespeare W. Love's Labour's Lost (L.L.L.). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=loveslabours>
341. Shakespeare W. Macbeth. URL: <https://www.opensourceshakespeare.org>

- /views/plays/playmenu.php?WorkID=macbeth
342. Shakespeare W. Measure for Measure (M.M.). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=measure>
343. Shakespeare W. Much Ado About Nothing (M.A.N.). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=muchado>
344. Shakespeare W. Othello. URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=othello>
345. Shakespeare W. Pericles. URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=pericles>
346. Shakespeare W. Romeo and Juliet (R&J). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=romeojuliet>
347. Shakespeare W. The Comedy of Errors (C.E.). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=comedyerrors>
348. Shakespeare W. The Merchant of Venice (M.V.). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=merchantvenice>
349. Shakespeare W. The Merry Wives of Windsor (M.W.W.). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=merrywives>
350. Shakespeare W. The Taming of the Shrew (T.S.). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=tamingshrew>
351. Shakespeare W. The Tempest. URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=tempest>
352. Shakespeare W. Timon of Athens (T.Ath.). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=timonathens>
353. Shakespeare W. The Two Gentlemen of Verona (T.G.V.). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=twogents>
354. Shakespeare W. The Two Noble Kinsmen (T.N.K.). URL: <http://internet>

shakespeare.uvic.ca/doc/TNK_Q1/complete/

- 355. Shakespeare W. Titus Andronicus (T.An.). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=titus>
- 356. Shakespeare W. Troilus and Cressida (T&C). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=troilus>
- 357. Shakespeare W. Twelfth Night (T.N.). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=12night>
- 358. Shakespeare W. Winter's Tale (W.T.). URL: <https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/playmenu.php?WorkID=winterstale>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Таблиця А.1

Семний склад лексеми *impoliteness* (noun) – імені концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ

<i>Гіперсеми та розширення</i>	<i>Семи</i>
1. Devaluation of the hearer 1.1. criticism 1.2. derogation	<ul style="list-style-type: none"> • disapproval • negative assessment • insulting (incl. hurtful language) • scorn, contempt • lowering, humbling, humiliating (in rank, position, prestige, esteem) • ridicule
2. Unwarranted intrusion 2.1. intended harm 2.2. disturbance	<ul style="list-style-type: none"> • threat • violence (physical and emotional) • deliberate offence, ill-wish • quality of being vindictive, spiteful, sly • cruelty • aggressiveness • attack, assault, injury, trauma • sexual abuse • disturbing, troubling repeatedly, assertiveness
3. Unwarranted exclusion	<ul style="list-style-type: none"> • distancing • hostility (intense dislike, opposition, hatred) • avoidance of speech or disability to speak • unfriendliness • non-acceptance • insensitivity, intentional neglect of other people's feelings, inconsideration
4. Unwarranted imposition 4.1. disrespectful attitude 4.2. unreasonable self-confidence	<ul style="list-style-type: none"> • tactlessness • extreme determinacy to get what you want • eagerness to attract attention • overbearing pride, offensive display of superiority, arrogance • lack of modesty

Продовження табл. А.1

4.3. immoderacy/moral exaggeration	<ul style="list-style-type: none"> • enforcement • enormity • thickness • beyond usual degree
4.4. selfishness	<ul style="list-style-type: none"> • concern for your own interest or welfare • lack of gratitude • pragmatism • unwillingness to share things
4.5. shamelessness	<ul style="list-style-type: none"> • loss of honor, reputation • lack of honesty
5. Impropriety	
5.1. violation of rational norm	<ul style="list-style-type: none"> • clownishness • lack of seriousness • ignorance, stupidity • unawareness • immaturity • unthoughtfulness • absence of purpose, meaning
5.2. violation of ethical norm	<ul style="list-style-type: none"> • vulgarity • lewdness • ignoring accepted social usage, non-conformance to traditional mores • unconventionality • immorality • ill-breeding
5.2.1. failure to obey	<ul style="list-style-type: none"> • stubbornness, obstinacy • violation of discipline, disobedience • non-observance in keeping engagements
5.3. violation of aesthetical norm	<ul style="list-style-type: none"> • quality of being disgusting to senses or emotions • untidiness, neglect of neatness • low quality, low state • unattractiveness • lack of refinement, lack of taste • poorness
6. Mock	<ul style="list-style-type: none"> • banter • inappropriate playfulness

Таблиця А.2

Семний склад лексем – номінацій концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ

Гіперсеми	Знецінення слухача		Недопустиме втручання		Недопустиме виключення						Недопустиме нав'язування					Недоречна, алогічна поведінка				Глузування	
	Критикування	Применшення	Навмисне заподіяння шкоди	Порушення спокою	Відмежування	Ворожість	Уникання розмови	Недружелюбність	Неприйняття	Байдужість, нехтування	Неповага	Надмірна самовпевненість	Непомірність / моральне перебільшення	Егоїзм / корисливість	Безсоромність	Порушення норм раціональності	Непоко́ра	Порушення норм етики	Порушення норм естетики	Кепкування	Грайливість (недоречна)
Семи Лексеми																					
Impoliteness	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Abasement		+																+	+		
Abusiveness		+	+										+					+			
Anti-Semitism			+		+	+		+	+	+								+			
Arrogance			+										+					+			
Assault	+		+															+			
Bad manners	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Backchat / backtalk											+							+		+	+
Belittlement	+	+																+			

Продовження табл. А.2

Boastfulness												+						+			
Boldness			+									+	+					+			
Boorishness										+						+		+	+		
Boors										+								+	+		
Caddishness											+							+			
Callousness										+								+			
Churlishness																		+	+		
Cliquishness					+			+	+	+								+			
Coarseness			+															+	+		
Condescension											+	+						+			
Contemptuousness											+	+						+			
Crassness / crassitude					+				+	+	+			+				+			
Crudeness /crudity			+													+		+	+		
Discourtesy	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Disingenuity / Disingenuousness															+			+			
Dishonor			+												+			+			
Disregard										+	+							+			

Продовження табл. А.2

Disrespect											+	+						+			
Egocentrism										+	+	+		+				+			
Exhibitionism											+							+			
Flippancy																+		+			
Forwardness											+	+				+		+			
Gaucheness											+					+		+	+		
Grossness/gross behavior													+					+	+		
Harassment			+	+				+										+			
Hatefulness					+	+		+	+									+	+		
Ignorance																+		+			
Ill-breeding																+		+			
Immodesty												+	+		+		+	+			
Immoralities															+		+	+			
Impertinence			+								+							+			+
Improper behavior	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Impudence			+								+	+			+			+			
Inappropriateness										+								+			

Продовження табл. А.2

Inaptitude																	+		+			
Indecorousness										+								+	+	+		
Indelicacy			+							+	+							+	+			
Incivility											+								+			
Inconsideration										+									+			
Ingratitude														+					+			
Insensitivity										+									+			
Insolence			+								+	+							+			
Insult	+	+	+								+								+			
Irreverence											+								+			
Inurbanity																			+			
Islamophobia	+	+				+		+	+										+			
Jackassery																+			+			
Lechery													+	+					+			
Loutishness			+																+			
Maliciousness			+			+													+			
Mannerlessness																			+			

Продовження табл. А.2

Meanness			+											+	+			+	+		
Mindlessness									+							+		+			
Misandry	+	+				+												+			
Misogyny	+	+				+												+			
Obnoxiousness	+	+	+								+	+						+			
Offense			+	+							+							+			
Offensiveness			+						+									+	+		
Piggishness			+														+	+	+		
Presumptuousness											+	+						+			
Pushiness			+	+							+	+						+			
Repulsiveness			+															+	+		
Roughness			+															+	+		
Rudeness			+								+					+		+			
Shamelessness											+	+			+			+			
Slovenliness																		+	+		

Продовження табл. А.2

Speechlessness					+		+									+		+			
Spitefulness			+	+		+												+			
Superciliousness											+							+			
Tactlessness			+							+	+							+			
Thoughtlessness										+						+		+			
Uncourtliness											+							+	+		
Underhandedness															+			+			
Ungallantness			+								+							+			
Ungentlemanliness										+								+			
Ungraciousness			+						+									+			
Ungratefulness										+				+				+			
Unkindness										+								+			
Unmannerliness	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Unpunctuality											+						+	+			
Unscrupulousness															+			+			
Unsolicitousness										+								+			
Vileness																		+	+		
Vulgarity			+												+			+	+	+	
Willfulness			+							+	+						+	+			

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1

Частотність стратегій і тактик неvwічливості у трагедійному і комедійному дискурсі В. Шекспіра

№	Стратегія	Тактика	Прийом	Трагедії		Комедії		Всього	
				Кількість	%	Кількість	%	кількість	%
1.	Знецінення слухача	тактика критикування	несхвалення	316	17,3	138	14,3	454	16,2
			негативна характеристика	173	9,5	133	13,7	306	10,9
		тактика применшення	ображення (в т.ч. із використанням лайливих слів, табуованої лексики)	162	8,9	68	7	230	8,2
			зневажання (в т.ч. сарказм)	119	6,5	85	8,8	204	7,3
			пониження (у ранзі, посаді, престижі, репутації), зменшення, приниження	16	0,9	22	2,3	38	1,4
			висміювання, зловтішання	8	0,4	19	2,0	27	0,9
				<u>794</u>	<u>43,4%</u>	<u>465</u>	<u>48%</u>	<u>1259</u>	<u>45%</u>
2.	Втручання	тактика навмисного заподіяння шкоди	погрожування	245	13,4	87	8,9	332	11,8
			побажання зла / проклинання	63	3,4	28	2,9	91	3,3
			підбурення	135	7,4	5	0,5	140	5
			сексуальне домагання	1	0,05	1	0,1	2	0,07
		тактика турбування		25	1,4	12	1,2	37	1,3

Продовження табл. Б.1

				<u>469</u>	<u>25,6%</u>	<u>133</u>	<u>13,7%</u>	<u>602</u>	<u>21,5%</u>
3.	Виключення слухача	Відмежування		92	5	76	7,9	168	6
		ворожість (сильна антипатія, опозиція, ненависть)		73	4	29	3	102	3,6
		уникання розмови		48	2,6	29	3	77	2,8
		Недружелюбність		25	1,4	14	1,4	39	1,4
		Неприйняття		12	0,7	6	0,6	18	0,6
		байдужість, навмисне нехтування почуттів адресата		6	0,3	6	0,6	12	0,4
				<u>256</u>	<u>14%</u>	<u>160</u>	<u>16,5%</u>	<u>416</u>	<u>14,9%</u>
4.	Нав'язування	тактика неповаги		102	5,6	63	6,5	165	5,8
		тактика надмірної та безпідставної самовпевненості		30	1,6	19	1,9	49	1,7
		тактика непомірності та морального перебільшення	обмеження свободи дій	19	1	7	0,7	26	0,9
			примус	4	0,2	9	0,9	13	0,5
		тактика егоїзму та себелюбства	демонстрація корисливості	13	0,8	10	1	23	0,9
			демонстрація невдячності	9	0,5	1	0,1	10	0,4
		тактика безсоромності		9	0,5	16	1,6	25	0,9

Продовження табл. Б.1

				<u>185</u>	<u>10,1%</u>	<u>125</u>	<u>12,9%</u>	<u>310</u>	<u>11,1%</u>
5.	Навмисна недоречність	тактика порушення норм раціональності	блюзнірство, брак серйозності	41	2,2	15	1,5	56	2
		субтактика непокори	упертість, норовливість, неслухняність	20	1,1	20	2,1	40	1,4
			порушення дисципліни	7	0,4	4	0,4	11	0,4
		тактика порушення норм етики	вульгарність, хтивість, розпуста, непристойність	9	0,5	7	0,7	16	0,4
			ігнорування загальноприйнятих соціальних практик, недотримання правил та традицій	1	0,05	-	-	1	0,04
		тактика порушення норм естетики		1	0,05	2	0,2	3	0,1
				<u>79</u>	<u>4,3%</u>	<u>48</u>	<u>5%</u>	<u>127</u>	<u>4,5%</u>
6.	Удавана невічливість	кепкування (не завжди доброзичливе)		42	2,3	27	2,8	69	2,5
		грайливість (подекуди недоречна)		2	0,1	11	1,1	13	0,5
				<u>44</u>	<u>2,4%</u>	<u>38</u>	<u>3,9%</u>	<u>82</u>	<u>3%</u>
				1829	100%	969	100%	2798	100%

ДОДАТОК В

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

**Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові
результати дисертації:**

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Petrenko O. M. (Im)politeness theories in discourse // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2010. № 897. С. 144–149.
2. Петренко О.М. Функціональні типи неввічливості // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2012. № 1022. С. 90–94.
3. Петренко О.М. Діалектична єдність ввічливості та неввічливості крізь призму еколінгвістики // Науковий вісник Дрогобицького державного пед. ун-ту. Серія: філологічні науки (мовознавство). 2016. № 6. С. 136–140.
4. Петренко О.М. Типологія стратегій неввічливості у дискурсі В. Шекспіра // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2018. № 87. С. 121-128.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

5. Petrenko O. M. The notion of mock impoliteness // Проблемы лингвистики и лингводидактики: международный сб. науч. ст. / Белгород: Белгородский гос. нац. исследоват. ун-т. 2013. Вып. 1. С. 231–235.
6. Petrenko O. M. Revisiting (im)politeness, face and identity construing // Science and Education: a New Dimension. Philology. 2015. III (11). Issue: 56. P. 23-26.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Петренко О.М. Ввічливість та неввічливість як комунікативні категорії // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали IX Міжнародної наукової конференції / ХНУ імені В.Н. Каразіна, Харків, 5 лютого 2010 р. Харків: ХНУ, 2010. С. 245-256.

8. Петренко О.М. Організація дискурсу ввічливості й неввічливості // І Таврійські філологічні читання: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / Херсон, 27-28 лютого 2015 р. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 233–234.
9. Петренко О.М. Неввічливість як комунікативна метакатегорія // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: тези доповідей XIV наукової конференції з міжнародною участю /ХНУ імені В.Н. Каразіна, Харків, 27 березня 2015 р. Харків: ХНУ, 2015. С. 179–180.
10. Петренко О.М. Когнітивна семантика НЕВВІЧЛИВОСТІ / IMPOLITENESS // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: тези доповідей XVII наукової конференції з міжнародною участю / ХНУ імені В.Н. Каразіна, Харків, 2 лютого 2018 р. Харків: ХНУ, 2018. С. 133–134.